

Zsuzs

94

ÚJ FOLYAM XII. 5-6. SZÁM BUDAPEST, 2003. JÚNIUS ÁRA: 388 FT

MAGYAR SZEMLE

EURÓPAI ÜGYEINK: *ORBÁN VIKTOR, BOD PÉTER ÁKOS, CHRISTOPH BÖHR, JESZENSZKY GÉZA – ABLONCZY LÁSZLÓ: SZEMTANÚK 1947-BEN, PÁRIZSBAN – TÖRÖK BÁLINT SZENT-IVÁNYI DOMOKOSRÓL – ERDÉSZ ÁDÁM A MOZGÓ VILÁG TÖRTÉNETÉRŐL – GRÓH GÁSPÁR DOMOKOS MÁTYÁSRÓL – METZ KATALIN: NAGY JÓZSEF SZÍNHÁZA – KODOLÁNYI GYULA: AMERIKA IDEJE*

HÍREK. A Magyar Szemle első tíz évének (1992. november–2002. október) anyagából válogatás jelent meg *A rendszerváltozás a Magyar Szemlében 1992–2002* címmel. A könyvet Gróh Gáspár és Kodolányi Gyula szerkesztette, ajánlást írt Mádl Ferenc köztársasági elnök. Az antológia a szerkesztőségben kedvezményes áron kapható.

Lapunk új folyamának teljes sorozata (1992–2002) kedvezményes áron vásárolható meg szerkesztőségünkben. Ára 5600 forint. Kedvezményt rövidebb sorozatok vásárlása esetén is adunk.

Megköszönjük a szerkesztőbizottság távozó tagjainak, Molnár Gusztávnak és dr. Varga Csabának többéves fáradozásukat.

A MAGYAR SZEMLE A VILÁGHÁLÓN:

<http://www.hungary.com/magyarszemle>

<http://www.net.hu/magyarszemle>

DRÓTPOSTA CÍMÜNK: msza@mail.datanet.hu

FOGADÓÓRÁK: Kedden és pénteken 11–13 óráig, illetve megbeszélés szerint.

A FOLYÓIRATOT kiadja a Magyar Szemle Alapítvány. A megjelenést a Batthyány Lajos Alapítvány támogatja. E számunk további támogatói: Nemzeti Kulturális Alapprogram, Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, Westel Mobil Távközlési Rt.

A MAGYAR SZEMLE ALAPÍTVÁNY igazgatósága: Bod Péter Ákos, dr. Borostyánkői Mátyás, Entz Géza, Granasztói György (elnök), Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula, Szabados György.

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: *Kodolányi Gyula*

Szerkesztőbizottság: *Borbándi Gyula,*
Czakó Gábor, Cseh-Szombathy László,
Horkay-Hörcher Ferenc, Kulin Ferenc,
Mellár Tamás, Szabados György, Szócs Géza

Szerkesztőség: *Bácsi István, Csejdy Virág,*
Cselényi Béláné, Gróh Gáspár,
Kiss István, Mátyás Lívia, D. Veszelszky Sára

Szerkesztőségi titkár: *Blahó Erika*

ÚJ FOLYAM XII.	5-6. SZÁM	2003. JÚNIUS
KODOLÁNYI GYULA	<i>A munka java</i>	3
ORBÁN VIKTOR	<i>Az európai kereszténydemokrácia értékeiről</i>	8
BOD PÉTER ÁKOS	<i>Egy év elment, egy évünk van még...</i>	18
CZAKÓ SÁNDOR	<i>Hosszú út hazától hazáig II.</i>	32
CZETTLER ANTAL	<i>A Torch (Fáklya) hadművelet III.</i>	52
TÖRÖK BÁLINT	<i>Egy sokszínű eminenciás</i>	67
ABLONCZY LÁSZLÓ	<i>Szemtanúk</i>	90
KODOLÁNYI GYULA	<i>Amerika ideje: Személyes, tárgyilagos visszatekintés</i>	112
SZEPESI ATTILA	<i>Régi bolondságok</i>	148
CZAKÓ GÁBOR- BANGA FERENC	<i>Vaksegély</i>	158
1% METAFIZIKA	<i>José Ortega y Gasset: Atlantisz</i>	161
	KÖRKÉP	
GRÓH GÁSPÁR	<i>Szeretni az igazságot</i>	163
ERDÉSZ ÁDÁM	<i>A támogatástól a tiltásig</i>	173

BABUS ANTAL	<i>„A népért és a népi írókért csatáztam”</i>	180
KUBINSZKY MIHÁLY	<i>Erdély: az építész sorsa</i>	185
METZ KATALIN	<i>A mindenség mércéjével</i>	189
TÓTH KLÁRA	<i>Az esküvő, a menyasszony és a Rengeteg</i>	193
CHRISTOPH BÖHR	<i>A kereszténydemokrácia álláspontja</i>	196
JESZENSZKY GÉZA	<i>Márs és Vénusz</i>	
	<i>Summaries</i>	209
	<i>E számunk szerzői</i>	212

E számunkat Nagy József *Éjjél után* című videofilmjének és táncjátékának képei illusztrálják.

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

K: Budapesti Gyula

Beverlei's

et2 Európai Asatlközöme készülv

A MUNKAJAVA

Az előre elhatározott és csakazértis végig jópofáskodott, a modern népünnepélyek minden drága technikai kellékével dúsitott hivatalos ünneplés ellenére, az ország népe nem ünnepelt az áprilisi népszavazás után. Nem volt szép és meggyőző ez a diadal, az *igen* éppen csak hogy átvitte a lécet. Közöny, tanácstalanság, káröröm kísérte – a harmad-országnyi igent és az ötöd-országnyi ünneplést. Mert az igenek egy része is csak a kötelességtudatnak, a felelősségnek szólt. Az enyém is. Azért, mert *ide* indultunk el annak idején Antallal. Azért, mert tudom, hogy – jóban-rosszban – az országnak ez a kijelölt sorsa.

Hogy mi minden szerepel e rosszkevd, közöny és káröröm okai közt, feltárni csak részben tudjuk. De bizonyosan ott van köztük egy, ami nagyon súlyos. Azt hiszem, a mostani népszavazással üzente meg világosan, keményen az ország többsége, hogy vesztesnek érzi magát. Úgy érzi, hogy ő vesztett a rendszerváltozással. Mert hiszen tudtuk az út kezdetén is, tizenhárom évvel ezelőtt, hogy a kettő, ha nem is azonos, összefonódik. A rendszerváltozás és az út az Európai Unióba.

Ez az érzés lehet indokolt, s lehet indokolatlan. A napi politika szempontjából azonban ez mindegy – a népszavazáskor az érzelmek döntenek.

Érezheti vesztesnek magát, aki tudja, hogy leszakadt. Hogy a kereskedelmi televíziók reklámaiban hirdetett életnívót nem tudja elérni. Mert még az is csak áldozatok árán

jön össze, hogy a gyerekek márkás edzőcipője legyen. Mert az európai uniós életnívó töredékéért neki az ottani munka kétszeresét kell elvégeznie.

Érezheti vesztesnek magát, aki minduntalan a luxusautók fennhéjázó új emberfajtájába kell ütközzön az utcán, mert tudja, hogy valós teljesítménnyel ilyen luxushoz egy évtized alatt csak ritkán lehet hozzájutni. Mert tudja, hogy ez a luxus többnyire a rendszerváltozás előtti pillanatban szétosztott pártállami vagyon hozadéka. Tisztelet a kivételnek – a széthordott nemzeti vagyon része és töredéke.

Érezhetjük vesztesnek magunkat, ha arra gondolunk, hogy az Európai Unió leszerepelt a csatlakozási folyamatban, méltatlan lett ígéreteihez és nagy alapítóihoz.

Valóban vesztesek vagyunk. Vesztesek vagyunk ahhoz képest, amit reméltünk, ahhoz képest, ami történhetett volna.

De mégis: nyertesek vagyunk.

Ez a helyzet megfordítható, és meg is fog fordulni. Ahogy annyi nehéz – nehezebb! – helyzetet a javára tudott fordítani a magyarság, amikor a vereséget, a mélypontot a lassú építkezés évtizedei követték. 1711, 1867, 1919, 1945 – és igen, 1960 után is. Mert ilyenek vagyunk: zúgolódnók, önmardosók, nekibúsultak – és becsvágyók, tehetségesek és szívósak. Sosem adjuk fel, de miközben a megújulás kis vízereivel keressük a kiutat, a jövő leleményes útját, szánkon apokaliptikus jóslatok és átkok ülnek.

Ilyenek voltunk, ilyenek vagyunk mi, magyarok. A cselekvésben józanok, de fülünknek kedvesek a merész szövegek, a jeremiádok. A nemzethalál-látomások.

Ezeket most újsütetű próféták szállítják. E próféták közt sok az egykori párttitkár, tud. szoc. oktató és „sajtómunkás”. Róluk legalább el lehet mondani, hogy követke-

zetesek. Ők mindig az imperialista tőkében jelölték meg a létszám minden bajának okát – csak régen Kádár János öröme tette ezt, most pedig a bal- és jobboldali radikalizmusba sodródott vesztesek átéltései.

Megértük, hogy ma sokan elhiszik, hogy Európa és az Egyesült Államok rosszabb szövetséges, mint egykor a Szovjetunió volt. Nem kétséges, a Nyugat most nem végezte el történelmi feladatát Kelet-Közép-Európa újjáépítésében úgy, ahogy azt 1947 után Amerika tette. Nem kérdés, a Nyugat most erkölcsileg nincsen jó fázisban, és nem gondolkodik kellő globális felelősséggel. Mégis, aki azt mondja, hogy a fél évszázadig rajtunk ült rendszer uralma és öröksége nem volt rosszabb, mint Tony Blair vagy a Volkswagen művek befolyása mai életünkre, azzal valami baj van. Az vagy konokul menekül a feledésbe, vagy szándékosan hazudik.

Holott arról kellene írni, hogy a függetlenségükre és szabadságszeretetükre méltán büszke írek és finnek miért léptek be eltökélten az Európai Unióba, és mit tudtak kihozni a tagságból. Hogy hogyan készült fel Ausztria az uniós tagságra.

Hogy mindez így áll, hogy annyi jobbra érdemes magyar polgár hallgatja szájátva vagy lelkes helyesléssel a nekikeseredett világmagyarázatok, abban nagy felelőssége van azoknak, akik ismerik az igazságot, de nem tesznek, nem tettek eleget érte. A népszavazás nyomán kimondhatjuk, hogy az új magyar politikai elit elszakadt szavazóitól, és nem törődött azzal, hogy hiteles nyelven hiteles gondolatokat mondjon nekik az európai integráció tétjéről, kihívásairól, nehézségeiről. Azokról a feladatokról és képességekről, amelyeken európai integrációnk sikere múlik majd napról napra, éveken át. S ebben el kell marasztalnunk a szakértőket, az értelmiségi elitet és az újságírókat is. Legfőképpen persze a médiát. Kevés kivétel-

lel, senki sem végezte el a feladatát. S az eredmény: lesújtó a tájékozatlanság, tévhiték és rémhírek tarolnak. A magyar polgár valóban nem tudta, miről, miért szavaz. Csak a szívére hallgathatott.

Bárhogy is történt, nyertesek vagyunk. Szerencsére a tény az, hogy Magyarország alkotmányosan és formálisan is megfelelt a belépési kritériumoknak. Nyertesek vagyunk: a mai nehézségek ellenére, egyre világosabb, hogy 1998-cal túljutottunk az átalakulás nehezebbik szakaszán.

Most tehát esélyt kaptunk arra, hogy elvégezzük azt, ami elvégzetlen maradt, s azt is, amire előre nem lehetett készülni. Belépésünk – kijózanítóan szűkös – feltételei részint csak az elmúlt hónapokban lettek véglegesek. Most jön hát a munka java. Most kell elvégezni azt, ami lehetővé teszi, hogy a szűkös de valódi lehetőségből valódi siker lehessen hosszú távon.

A Magyar Szemle a feladatból szintén ki kell vegye a részét – híven a maga hagyományához. Az elmúlt tíz esztendő írásaiból válogatott gyűjteményünk, *A rendszerváltás a Magyar Szemlében*, tanúsítja elkötelezettségünket. Az európai integráció témáját a kezdettől, 1992-től fogva, folyamatosan a középpontban tartottunk. Távlatosan és józanul – és bátran mondhatjuk, magas szinten.

Így akarunk tenni a továbbiakban is. Most jön a munka java: rendszeresen fogunk közölni a Magyar Szemlében olyan cikkeket, tanulmányokat, amelyek a felkészülés, az alkalmazkodás, a kreatív kezdeményezés nagy és kis kérdéseit tárgyalják. Nemzeti és helyi stratégiákat.

Téves az a gyakran hangoztatott vélemény, hogy az Unió befejezett, kikristályosodott intézmény, hogy a belépéssel „minden eldőlt”. A valóságban az Unió maga is folyton alakul a tapasztalatok és a belső viták nyomán. A tagság azt is jelenti, hogy okos politizálással, a jó ügyek, jó elképzelések támogatásával magunk is részt vehetünk for-

málásában, és leleményességgel új lehetőségeket, megoldásokat kínálhatunk. A jövő mindig kiszámíthatatlan, és többnyire befolyásolható. Ésszel és bátorsággal.

Európai ügyeinket ebben a számunkban Orbán Viktor, Bod Péter Ákos, Christoph Böhr és Jeszenszky Géza írásai tárgyalják.

KODOLÁNYI GYULA

Ch AZ EURÓPAI KERESZTÉNYDEMOKRÁCIA ÉRTÉKEIRŐL

A második világháború befejeződését és a nemzetiszocializmus vereségét követően 1949-ben, az új Németország korszaka egy új alkotmánnyal kezdődött. Ennek első mondata így hangzik: „Isten és Ember előtti felelőssége tudatában, (...) a német nép ezennel dönt a Német Szövetségi Köztársaság Alaptörvényéről.”

Akkor, 1949-ben, a Szovjetunió által meg nem szállt területen, ez a gondolat természetes volt. A „barna diktatúra” bukását követően a németek mielőtt újabb törvényeket meghozatalába vágtak volna, Isten felé fordultak, valószínűleg azért, mert a II. világháború után különösen élesen lehettek annak tudatában, hogy a romokon csak akkor épülhet embernek megfelelő világ, ha annak alapjai mélyebben és magasabban vannak, mint amit ember saját maga alkotni tud.

Ez a lelki-szellemi újrakezdés Magyarországon a „vörös diktatúra” bukása után elmaradt. A mi alkotmányunk még mindig 1949-ből való, még ha sokat változott is azóta, és mindannyian tudjuk, hogy Magyarországon ez az időpont nem a polgári demokratikus rendszer kezdete volt.

Miért alakult így, hogy sem a rendszerváltoztatás politikusai, sem az egyesülő Európa építőmesterei nem szorgalmazták ezt az újrakezdést?

Elhangzott a Batthyány Lajos Alapítvány Egyházak és Európa című konferenciáján.

Erre a kérdésre ez idáig igazi választ még nem ismerhettünk meg. Vagy legyünk méltányosabbak, ha szorgalmazták is, nem tudták elég sikeresen szorgalmazni ezt az újramezést.

Más országokban ez sikerült. Lengyelországban mint-ha tovább merészkedtek volna – egyesek szerint persze csak az út feléig –, de mi úgy érzem, ezzel az „út felével” is beérnénk aktuálisan. Hiszen 1997-ben, amikor új alkotmányt alkottak a lengyelek, akkor az alkotmány preambuluma a következőképpen írja le, definiálja, jellemzi a lengyel népet, amely az alkotmányát adja magának:

„Mindazok, akik hisznek Istenben, az igazság, az igazságosság, a jóság és a szépség forrásában, mind pedig azok, akik nem osztják ezt a hitet, de tisztelik eme általános értékeket, melyeket más forrásból származtatnak...” majd folytatódik az alkotmány később – „Isten, vagy pedig saját lelkiismeretük előtti felelősségre” hivatkozva megalotják Lengyelország alkotmányát.

Nos hát ez a néhány gondolat és történelmi példa járt a fejemben, amikor a kereszténység és Európa összefüggéséről gondolkodtam. Magunk között mondjuk ki őszintén, hogy Magyarországon ma a közéletben és nem csak a közéletben még mindig küzdelem, harc folyik a keresztény értékek kifejezéséért. Aki közéleti emberként vállalja vagy akár csak elfogadja a „keresztény” jelzöt, annak, azoknak nem lesz könnyű életük a világnak ebben a sarkában még tizenhárom évvel a berlini fal leomlása után sem. Szinte azonnal „klerikálisnak”, „nacionalistának”, „populistának”, és inkább gyakrabban, mint ritkábban „antisemitának” fogják bélyegezni.

Ilyen a mi kis magyar világunk ma még.

Márpedig Robert Schuman francia külügyminiszter, az európai egység egyik nagy úttörője még az európai egység megindításának időpontjában azt találta monda-

ni, idézem őt: „A demokrácia vagy keresztény lesz, vagy nem is lesz.”

Európa maga is messze jutott ma már ettől a mondatától, de hasonló szép mondatot hallhatott az ember Esztergomban is, ahol valaki azt mondta, hogy „Kereszténység nélkül Európának nincsen szíve.”

Ma pedig, amikor a keresztény értékek szerepéről beszélünk a politikában és a közéletben vagy akár az állami életben, bizony még mindig sokan vannak, akik inkább csak megmosolyognak bennünket. De úgy tűnik, hogy azért Magyarországon nagyon sokan nem adják, nem adtuk föl, mert megtapasztaltuk – akár az elmúlt négy évet is hozhatnám példaként –, hogy az egyházak szolgálata igen sok jó gyümölcsöt terem Magyarország számára. Micsoda erővel hat a közéletben azoknak az embereknek az életpéldája, akik életüket a vallásos hitre építették!

Föl kell tehát tennünk a kérdést, hogy miért akarunk ezt Európától megvonni? Miért ne törekednénk arra, hogy mindaz, ami a nemzeti életek világában szervesen vagy a vörös diktatúra után újrászervesülve jelen van, amely meghatározza nemzetek mindennapjait, miért ne törekednénk arra, hogy az jelen legyen Európa közös alkotmányában, és nem csak a deklarációk szintjén, hanem akár az intézmények működésében is?

Tehát a kérdés itt magasodik előttünk, lesznek-e elég erősek az európai egyházak – és itt nem csak a keresztény egyházakra gondolok –, hogy az európai architektúrában megjelenítsék azt a hitbéli vonást, amely saját hazájukban évszázadok óta természetes?

Azt is könnyen beláthatjuk, hogy Nyugat-Európa ma az előbb idézett tekintetben sajátos helyzetben van. Miután azoknak az országoknak nem kellett átélniük az ateista diktatúrát, egyházüldözést, ezért első pillantásra úgy tűnhet, hogy ők szerencsésebb helyzetben vannak. Ott nem szűnt meg az egyházi jelenlét folytonossága

a bölcsőtől a koporsóig, a keresztségtől a temetésig. Az óvodai, az iskolai hitoktatás, a cserkészlet, az egyházak egyetemista szervezetei, a plébániák és egyházközségek ünnepei és hétköznapijai – ezek mind-mind az emberek életének, vagy legalábbis tekintélyes részük életének közepében tartották a vallást. Mégis, ha alaposan megvizsgáljuk Nyugat-Európát, akkor azt látjuk, hogy miközben a mindennapi élet színterein a vallásos értékek még mindig megbízhatóan egyben tartják a közösséget, az egyházak közéleti szerepe mintha csökkenne. Sőt, egyre inkább csökken.

Nálunk ez másként volt, és ma is másként van. Talán nem túlzok, ha azt mondom, hogy az elmúlt évtizedben sokak számára megtörtént az egyházak, az egyház „újráfelfedezése” Magyarországon. Voltak, méghozzá nem is kevesen, akiknek az egyház mindig az életük része volt, de mások – a rendszerváltás előtt – kívül maradtak a keresztény hagyományokból. Egész Közép-Európában fölfedezhető, hogy számukra a megindító felfedezés erejével hat nemcsak az egyház tanítása, hanem az egyházi élet által kínált közösségi élet lehetőségei is.

Ennek megfelelően, szemben Nyugat-Európával, amennyire én ezt képes vagyok belátni, szemben Nyugat-Európával Közép-Európában, és Magyarországon különösképpen is, az egyházak közéleti szerepe az elmúlt évtizedben folyamatosan erősödött, nőtt, és úgy látom, hogy ez a folyamat nem szakadt meg, hanem a jövőben is folytatódni fog.

Talán ma már az sem tűnik túlságosan kockázatos kijelentésnek, hogy a történelmi egyházak a magyar közélet megkerülhetetlen szereplőivé váltak, szemben a nyugat-európai tendenciákkal.

Ha az egyházak és tanításaik ilyen komoly szerepet játszanak már a közép-európai közéletben, akkor talán a kereszténydemokrata politikusok számára, azt hiszem,

legnehezebben megragadható és jól megválaszolható kérdéssel érdemes néhány percet foglalkoznunk, ez pedig a „többség” és az „igazság” problémája a közéletben és a politikában.

Mindannyian tudjuk azt, hogy a keresztényeknek az Igazságot, a nagybetűvel írt Igazságot kell, kellene követniük. A keresztények azt is jól tudják, hogy ők nem az Igazság megtestesítői. Az csak a kommunisták vagy bolsevikok – hogy is fogalmazzak, hogy ne bántsak meg senkit – föllentése volt, hogy az Igazságnak van földi megtestesülése, és hogy az nem más, mint ők. A keresztények azonban nem csak ezt tudják, hanem azt is, hogy nincs többféle Igazság – ismét nagybetűvel írva az Igazságot. Ez utóbbi állítás a relativisták – hogy is mondjam, hogy őket se bántsam meg –, a relativisták tévedése. A keresztények tudják, hogy az Igazság létezik, és hogy Egy – az egyet is nagybetűvel írva –, Egy Igazság létezik, és hogy ez az Igazság lesz előbb vagy utóbb egész életünk mércéje. És a keresztények ezenkívül még, hogy ezt az alapvetést elvégzik, azt is tudják, hogy az Igazság kérdésen felül áll, függetlenül attól, hogy támogatja-e a többség, vagy sem.

És itt érkezünk el a problémához, hogy támogatja-e a többség, vagy sem.

Hiszen az előbb elmondottak miatt a keresztény ember általában, sőt ha teheti, mindig az Igazság felől közelít a közéleti kérdésekhez, ezen belül a többség kérdéséhez is. Ugyanis Európa ma olyan világ, ahol demokratikus politika uralkodik. A demokratikus politika pedig a többség felhatalmazásán nyugvó közéleti rendszer. Vagyis a demokratikus politika arról szól, hogy többséget teremtünk azon törekvések mögé, amelyeket képviselünk. Már hogyha komolyan gondoljuk, hogy a felelősségünk az emberek életének jobbá tételében áll, és erről nem akarunk lemondani. Ki kell mondanunk, hogy a közéletben, de leginkább a politika világában többség nélkül az ember erőfeszítései a leg-

jobb esetben is csak tiszteletreméltóak, és – valljuk be – kevéssé eredményesek. A többséget lehet tévesen a politika végső céljának tekinteni, mi azonban olyan közéleti emberek volnánk, akik tudjuk, hogy munkánk szükséges és elkerülhetetlen eszközét kell ebben látni.

Természetesen van a kérdésnek egy könnyű megoldása, mert lehet mindkettőre egyszerre törekedni, az Igazságra is és a Többségre is. Ha pedig nem sikerül egyszerre mindkettőt elérni, és választani kell közöttük, akkor egy olyan döntéshez érkeztünk, amelynek meglehetősen súlyos következményei vannak. Olyan kérdésről van szó, amellyel – meggyőződésem szerint – minden keresztény politikusnak, előbb vagy utóbb, szembesülnie kell, ezt a kérdést előbb vagy utóbb fel kell tennie magának, és mindannyiunknak tudnunk kell, hogy cselekedeteinkről, életünkről kimondott végső ítélet aszerint fog alakulni, amilyen a válaszunk erre a rövid kérdésre. Igazság vagy Többség, ha az élet így hozza számunkra?

Bár első ránézésre a kérdés mélyen személyes kérdésnek tűnik, valójában azonban nem erről van szó, hanem az egész kereszténydemokrata európai politikai jelenlét lényegéről.

Ha azt mondjuk, hogy az Igazság az, ami számít, akkor természetesen ezt mondjuk a politikai táborunkban is, azt mondjuk, hogy az Igazság bír nagyobb fontossággal. A Többség – mondja a kereszténydemokrata Európa –, a Többség bármilyen szilárd alapja is a demokráciának, számunkra önmagában nem elegendő.

Természetesen jöhetnek olyan idők, amikor az Igazság nem élvezzi a többség támogatását, és ilyen helyzetekben az egyházi közösségek erősítő, védő köteléke nélkül könnyedén egyedül maradhat az ember. Ezt az elmúlt 13 évben igen sokan megtapasztalhatták Magyarországon.

Mégis, nem elégedhetünk meg azzal, nem nyugodhatunk bele abba a helyzetbe, hogy az értékeink és hitünk

nem meghatározó tényező az adott közéleti pillanatban. Meggyőződésem szerint, az európai kereszténydemokrata gondolkodás szerint az a felelősségünk, hogy az Igazság érdekében a Többségért a lehető legtöbbet tegyük.

És ebben a munkában a mennyiség és a minőség egyaránt számít. Ezért sohasem szabad elfogadni európai kereszténydemokrata politikusoknak azt a mentegetőzését egy-egy választás elvesztése után, hogy igaz, a többséget elvesztettük, de a mi oldalunkon volt az Igazság. Ez a magyarázat önmagában nem elfogadható egy közéleti szerepet vállaló keresztény ember számára.

Engedjék meg, hogy ezek után a második kérdés felé forduljak! Milyennek is tűnik ebből a teremből Európa?

Ne áruljunk zsákbamacskát, mondjuk ki őszintén, hogy ha az elmúlt évtizedben Európáról kapott hírek többségének tükrében vizsgáljuk ezt a kérdést, akkor nyugodtan mondjuk ki, hogy a médián keresztül kapott hírek többségét elfoglaló tudósítások szerint bizony a szélsőséges liberalizmus vagy a szabadosság képei köszönnek vissza az európai tudósításokban. A tömegmédiá gyakran úgy mutatja be nekünk kontinensünket, mint ahol az irány a homoszexuálisok törvényesített házassága, a kábítószerek egyre szabadabb használata és terjesztése, valamint a nyílt szexualitás. A mi értékrendünket – és most itt a kereszténydemokrata törzsszavazó, a kereszténydemokrata kérdésekkel, eszmékkel szimpatizáló közönségről beszélek –, a mi értékrendünket vallók pedig egyre inkább úgy érezhetik, hogy a tudósításokból visszaköszönő Európa az nem az ő Európájuk.

A mi híveink leginkább úgy gondolnak, hogy a mi értékeinket vallók Európája az a demokráciáé, a kereszténység bölcsőjéé, egy olyan társadalomé, ahol az egyén és a család tisztelete a fő szabály.

Szeretném azonban elmondani önöknek, hogy bár ezek a képek népszerű divatirányzatokat sugároznak, azon-

ban nem tükrözik Európa többségének álláspontját. Ugyanis a hit, az értékek valójában Európa Többségének az Igazsága. Ennek cáfolhatatlan, vagy legalábbis nehezen cáfolható bizonyítéka és jele, hogy az Európai Parlamentben mind a mai napig többségben vannak a kereszténydemokrata pártok.

Ez ellentmondásnak tűnik, de most ne ezzel törődünk, mármint a média és a valóság közötti ellentmondással, hanem inkább vonjuk le azt a számunkra kifejezetten biztató következtetést, hogy az európai közélet színpadán a saját Igazságunk követése elvezethet bennünket a Többség megszerzéséhez. Ez a példázat, ez a tanulság, amit az Európai Parlament összetétele és azon belül a kereszténydemokrata pártok többsége adhat számunkra.

S végezetül még egy gondolatot az európai alkotmány kérdésével összefüggésben. Először hadd mondjam el önöknek azt, hogy egyáltalán nem volt egyértelmű, hogy Európának kellene rendelkeznie egy európai alkotmánnyal. Én számos érvet tudnék felsorakoztatni, hogy miért nincs szükség a nemzeti alkotmányokon túl egy összeurópai alkotmányra. Azonban úgy látom, hogy a kérdés eldőlt, vagyis lesz ilyen alkotmány, legalábbis a Konventről szóló hírek szerint ezt nagy valószínűséggel állíthatjuk.

Ha már viszont lesz európai alkotmány, akkor meggyőződésünk szerint abban a kontinens értékeinek is tükröződniük kell, azon belül is első helyen a kereszténységnek.

Ugye mi azt szeretnénk, ha az európai alkotmány világos utalást tartalmazna a demokratikus és keresztény gyökerekkel rendelkező Európára és arra a fontos történelmi szerepre, amelyet az egyházak játszottak a kontinens történelmének alakításában. Ha európai alkotmányról beszélünk, az azt jelenti, hogy néhány kérdésben konszenzusnak kellene uralkodni Európa-szerte. Mi, európai kereszténydemokraták elfogadhatjuk azt a tételt, hogy Európa hosszabb

távon is demokratikus Európa marad, ahol a politikai döntéseket jogát nem az Igazság, hanem a mindenkori Többség döntései határozzák meg. Ebben érdemes konszenzust teremteni az európai kereszténydemokratáknak.

Ugyanakkor az európai kereszténydemokraták egy másik konszenzust is szeretnének teremteni, amely arról szól, hogy kontinensünk elveken nyugvó Európa. Hogy lesznek-e elég erősek a kereszténydemokrata pártok, hogy a nemzeteik számára oly fontos meggyőződést európai szinten megjelenítsék, ezt ma még nem tudhatjuk. Hogy elég erősek leszünk-e az Európai Parlamenten belül ahhoz, hogy biztosítsuk: az egyesült Európa különböző intézményei és alapidokumentumai tükrözzék azokat az értékeket, amelyeken a nemzeti társadalmaink évszázadok óta nyugszanak, nos hát, hogy erre képesek leszünk-e, vagy pedig az ellenfeleink lesznek-e sikeresek, akik a kereszténységet egy maradi, idegen világgént, nacionalista, klerikális és a modernitás vívmányait ellenző erőként tudják bemutatni, ez a kérdés még nem dőlt el.

Azt mondom, hogy mi, magyarok, sőt ez talán a többi közép-európai népre is igaz, tudunk azért valamit följajánlani Európa számára, még hozzá a kommunizmusban szerzett tapasztalatunkat. Mi azt tudjuk mondani, hogy a társadalmaink ellenállása elég erős volt ahhoz, hogy végül legyőzze a diktatúra nyomását. És azon intézmények, amely nem csak informálisan, hanem formálisan is meg tudták őrizni – kétségkívül nehéz harcban és sok kompromisszum árán – a függetlenségüket, és amely intézmények szellemi és lelki menedéket tudtak nyújtani a magyar emberek egy jelentős részének a világnézeti elnyomás elől, ezek az intézmények elsősorban a történelmi egyházaink voltak. És mondjuk ki nyugodtan, hogy az ő erejük, hitelességük, az ő tekintélyük volt akkortájt a nemzet ereje, és talán nem túlzok, ha azt mondom, hogy a mai napon is az ő akkori munkásságuk teszi hite-

lessé a közép-európai kereszténydemokráciát és politikai képviselőit.

Akkoriban a kommunista világ egy abszolút világgént mutatta magát, most pedig egy olyan helyzetben találjuk magunkat, ahol a fogyasztói világ teljességgel relativisztikusnak mutatkozik.

Ha a kereszténység elég erős volt a kommunista diktatúrával szemben, akkor reményeim szerint elég erős lehet akkor is, amikor a relativizmus kihívásaival, az új kor csábításaival és füllentéseivel kell majd szembenézni. Bizakodjunk!

ORBÁN VIKTOR

Ami
**EGY ÉV ELMENT,
 EGY ÉVÜNK VAN MÉG...**

9 Meddig jutottunk, s haladunk-e?

Kézenfekvő lenne az a feltevés, hogy a rendszerváltozási folyamat előrehaladásával a közvetlen politika világa mind kevésbé hat a társadalom életére, és különösen a gazdaságra.

Ez a hipotézis nyilvánvaló tényeken nyugszik, mint amilyen az, hogy a magunk mögött hagyott állampárti rendszerben a polgári demokráciákhoz képest igen fejletlen civil (polgári) társadalommal állt szemben a nagyra növesztett állami intézményrendszer; a gazdasági szereplők autonómiája csekély volt és bizonytalan, míg az állami adóztatás és újraelosztás mértéke vetekedett a leginkább redistributív skandináv modell arányaival (az utóbbiak jóléti vonatkozásai nélkül). A rendszerváltozás egyik fő törekvése éppen az volt, hogy a centralizált politikai hatalom vonuljon ki az oda nem illő életszférákból: a munkahelyekről, egyházakból, a civil szerveződések világából, a sportból, a művészetekből.

Röviden: legyen kisebb az állam szerepe. Azt nem mondanám, hogy ez a követelmény teljesen egyenértékű lenne a következővel: „legyen kisebb a politika (politikum) szerepe”. Ugyanis a szovjetizált kelet-európai rezsimek életében (és különösen igaz ez a magyar szocializmus kádári változatára) a politikum, azaz a közéletiség a maga államosított formájában igencsak ritka volt, mondhatni jeles munkásmozgalmi napokra korlátozódott. A rendszer olyan államvallássá merevedett, amelyben már a főpapok sem hitték a hittételeket. Más vallást azonban nem tűrtek: nem

a hitüket védték a más hitűektől, csak domináns helyzetüket óvták. Azt tehát aligha gondolhattuk, hogy a rezsim szétesésével depolitizálódik társadalmunk, mert a közéletiség intenzitásában az alá már nem lehet menni, mint ami nálunk az 1970-es évtizedben vagy az 1980-as évek első felében volt. Igenis vártuk, hogy a társadalom megszervezze magát: az egyházak erőre kapjanak, a helyi közösségek valóban önkormányzati elvek szerint tevékenykedjenek, az egyetemek autonóm módon működjenek. A gazdaságban pedig egyenesen elkerülhetetlennek látszott az üzleti autonómia ugrásszerű megnövekedése. Mindaz tehát, amit vártunk, és ami a rendszerváltoztatás első kormányának programjának gerincét adta – nevezetesen a kormányzati hatalom jogi korlátozása és a társadalmi/gazdasági elensúlyok létrejötte – valóban azt valószínűsítette, hogy a pártpolitika, a „felsőbbtség” mind kevésbé szól bele az életünkbe.

Most, 2003 elején mégis olybá tetszik, hogy ez a kézenfekvő társadalomelméleti hipotézis hazánkban nem igazolódott. A kormányzati politika régen játszott ennyire közvetlen, áttételek nélküli szerepet a hivatalok, munkahelyek életében, a kultúra és a média világában, mint éppen most.

Az állami pénzek varázsa ¹⁰¹

Egy ilyen állítást természetesen alá illene támasztanom indikátorokkal. A politika befolyásának mérése nem egyszerű ügy. De azért vegyünk néhány jelzőszámot. Ilyen lehet az, hogy politikai változás (kormányváltás) után, ahhoz kötődően mekkora személycsere megy végbe az államigazgatásban, a gazdaságban, a szervezetek világában. Nos, az Antall-kormány létrejöttével valóban igen nagy szervezeti változások álltak be, és azok részeként a minisztériumok

személyi állománya nagymértékben kicserélődött. A rendszerváltoztató oldal radikálisabb hívei szerint azonban nem eléggé; elmaradt, úgymond, a rendszerváltás. A rendszer megváltozása – melyet Antall József nem ok nélkül hangsúlyozottan folyamatként definiált, és a *változás*, nem pedig a *váltás* vagy *változtatás* terminusával írt le – persze nem szűkíthető le a kormányzattól elvileg függő állások körében végbemenő személycserék nagyságára.

Egyébként ezen a mércén lemerve, a parlamenti demokráciára való áttérésünkkel együtt járó személyzeti mozgás jelentős volt, de mértékét utólag némileg más fénybe tünteti fel az, hogy a későbbi kormányváltások nyomában járó tisztviselői személycserék mértéke nem maradt el az 1990-es megrázkódtatásokétól. Amiből azonban nem csak azt lehet leszűrni, hogy az első kormány talán mégsem ment elég mélyre a személyi megújítás terén, hanem azt is, hogy a rákövetkező kormányok túlzásba vitték a tisztogatások mértékét. 1994-ben bizony nagyon is érződött a visszarendeződés – a Horn/Kuncze kormányzat a szaktudás jelszavával operált, és a régi (s a hozzájuk idomuló kevésbé régi) káderek visszahozatalát az első kormányváltást követő „politikai kinevezések” gyakorlatának kritikájával igyekezett igazolni. Ami már akkor is érezhetően történelmietlen érvelés volt, hiszen 1990-ben valóban elkerülhetetlen, szükséges és lélektanilag/politikailag indokolt volt az állami intézmények és állami vállalatok felső vezetésének alapos felfrissítése; 1994-ben ilyen egyszeri, történelmileg indokolt szervezetfelújítási teendője egyszerűen nem lehetett a kormánynak.

1998-ban pedig Orbán Viktor nyilvánvalóvá tette, hogy a régi nómenklatúra kapcsolódásait el kívánja vágni; ismét csak elég nagy arányú személycserék mentek végbe az állami posztokon. A különös azonban – illetve már az eddigiek alapján nem annyira különös – az, hogy 2002-ben az ismét kormányra jutó szocialista/szabadde-

mokrata pártkettős ismét csak kiterjedt személycseréket hajtott végre. A főtisztviselői, állami vállalatvezetői körökben olyan mértékű kádermozgások zajlottak le, amelyek teljesen ellentmondanak a polgári társadalom bejáratódásával kapcsolatos hipotéziseknek. Az például, hogy az előző kormányzat által kinevezett 150 kistérségi megbízottból 2002-ben 147 veszttette el állását, talán már Guinness-rekord lehetne.

Gondolhatnánk azt, és magam is értelmeztem így a helyzetet, hogy a 2002-es kiterjedt személycserék nem mondanak ellent a polgárosodás logikájának, sőt az állásrablási mohóságot éppen az indokolja, hogy a privatizáció előrehaladtával, az állam terjedelmének szűkülésével mind kisebb zsákmány jut a győztes pártkoalíciónak, innen tehát a mohóság. A gazdasági folyamatok terén inkább a nemzeti összterméknek az adózásba bevont hányada (jövedelemcentralizáció), vagy az állami kiadásoknak a nemzeti össztermékhez viszonyított aránya (újraelosztási hányad) adna jó leírást a fő folyamatokról. Hiszen végül is az állampénzügyek terén dőlnek el a nagy ügyek, szemben a látványos, de kisebb jelentőségű személyzeti vonatkozásokkal.

És valóban, az államháztartás aránya a teljes gazdaságon belül ma már jóval kisebb, mint volt az államszocializmus utolsó éveiben, és kisebb annál is, mint amit az első kormányciklus alatt mértünk. Igaz, az 1990-es évek elején a nemzeti jövedelem nagy zsugorodása eltorzította a hányadost, hiszen az állami költekezés részaránya nem azért volt elég nagy mondjuk, 1992-ben, mert sokat költöttünk volna oktatásra, nyugdíjra, egészségügyre, munkanélküli-segélyezésre, hanem mert ahhoz a szükséges költési szinthez a korábbinál sokkal kisebb nemzeti jövedelem társult. Nos, a gazdasági növekedés valamikor 1993 közepén megindult, és azt a Bokros-csomag sem tudta elfojtani, s ezenközben a stabilizációs csomag következményeként

arányait tekintve valóban visszaestek az állami kiadások, s e kettős hatás eredőjeként a nemzeti jövedelem centralizációs és újraelosztási hányada az 1990-es évek második felében a skandináv szintről visszatért az európai átlagra.

Mindez tehát alátámaszthatná azt az elemzést, mely szerint kisebb lett az állam terjedelme, és így objektíve kevesebb tér marad az állami pénzek elosztásához tülekedők – vagy a társadalomtudományok hűvösebb nyelvén szólva a járadékvadász („rent-seeking”) tevékenységek – számára. Az adatok azonban azt mutatják, hogy az állami adóztatás/újraelosztás aránycsökkenése csak 2000-ig tartott: az Orbán-kormány ciklusának második felében megállt az állami szerepvállalás mérséklődése. A Medgyessy-kormány első esztendejét szintén az állami költekezés kiterjesztése jellemezte: az ún. első száznapos program deficitből finanszírozott kiadási tételekből állt, és a rákövetkező programok is az osztogatás kategóriájába tartoznak. A költség hiánya 2001-ben a nemzeti jövedelemnek (a GDP, azaz a bruttó hazai termék mutatójával mérve) 4,7 százaléka, 2002-ben pedig már 9,7 százaléka rúgott. Ebből az új kormány mintegy három százalékot egyszeri tételeknek és módszertani változásoknak tud be, valamint a kiadási oldalt nyilvánvalóan növelték a következő évről 2002-re előrehozott kiadási tételek (mint például olyan fogások révén, hogy az útépitési megbízást elnyerő külföldi cégeknek előre fizettek a 2002-es év terhére, majd fizetni fognak 2004 elején, és így „spórolni” lehet 2003-ban). Azonban a deficit mértéke – főként „békeidőben” – meghökkentően nagy, és a már saját évre (2003-ra) tervezett államháztartási hiány sem kicsi: a költségvetési törvény a GDP 4,5 százaléka rúgó hiányt irányoz elő, független elemzők rendre 5 százalék felé teszik a várható értéket. Az állam tehát valahogy csak nem akar kisebb lenni, miközben a szocialista-szabaddemokrata körök által korábban legfelsőbb érvnek tekintett pénzügyi egyensúly

ma rosszabbul áll, mint korábban: a mai állam a holnapi magángazdaság terhére költekezik.

Itt érdemes néhány szó erejéig megállni. A kisebb állam ígéretét az Antall-kormány komolyan vette, és meg is teremtett ehhez számos fontos intézményi előfeltételt: az 1990-es önkormányzati törvény, az 1991-es jegybanki törvény, az 1992-es államháztartási törvény, a társadalombiztosítási alapok önkormányzatáról szóló törvénykezés keretein belül. Államfelfogása ugyanakkor eltért a neoliberaisoknak a kis kormányzatot önálló pozitív értéként tekintő nézetétől; az állam számára komoly reguláló és szerkezetformáló teendőket írt elő. De az bizonyos, hogy a szocialista rezsim fosztogató-osztogató államától az erőteljes csökkentés irányába kellett elmozdulni, és az állampénzügyek határozott átállítása meg is indult az első perctől kezdve. Az Antall-kormány eszmei keretét nem az

akkor divatos liberális gazdaságfelfogás, hanem a *szociális piacgazdaság* adta, amely – a gyakori téveszmék ellenére – nem irányozza elő az állami jóléti költsékezésnek olyan mértékét, mint ami elfogadható lenne a keynesi vagy különösen a jóléti nézetek képviselői számára. A szociális piacgazdaság rendje igen erős szabadelvű alkotóelemekre épül, hiszen éppen hogy a túlzott állam (és persze ugyanakkor a túlzott hatalmi erejű monopolvállalatok) kritikájából indult ki Wilhelm Röpke, Walter Eucken munkássága.

Az első polgári kormány liberalizáló és államtalanító intézkedései tehát nemcsak a körülmények kényszerítő hatásait, hanem az atyáskodó, túlburjánzó kormányzattal szemben megfogalmazott gazdaságfelfogást is tükrözték. Tiszta formában persze a kisebb, de hatékonyabb államról vallott felfogásunk nem érvényesülhetett, mint ahogy más téren sem bizonyult elégségesnek az idő a megkezdett fordulat lezárására. Amikor például az MDF vezette kormány meghirdette az „erős forint” politikáját a mélyreható szerkezeti átalakulások idején, némileg előreszaladt, hiszen a tervgazdasági korlátok felszabadítása („ár-liberalizálás”) idején az árszint elkerülhetetlenül növekedni szokott, így nem is várhatta senki reálistan, hogy már a tervgazdasági időkből örökölt évi 17 százalékos infláció (1989-es tényadat) ne nőne egy ideig, és a politikai ciklus végére egy számjeggyűvé válhatna. (Az áremelkedés üteme 1991-ben 30 százalék körül tetőzött, és 1994-re 18 százalékosra szelődött). Mégis, a kompromisszumok és késések ellenére ki mondható: a gazdaságpolitikát nyilvánvaló értékekre kell építeni.

A rákövetkező időszak meg is mutatta, hogy világos államfelfogás (és ami ezzel egyenértékű: gazdaságfelfogás) nélkül nem lehet tartós és kiszámítható gyakorlatot folytatni. Itt nincs hely a kormányzati ciklusok gazdaságpolitikai elemzésére, de érdemes felemlíteni, hogy a magát pragmatikus gazdaság-igazgatóként beállító Horn-kormány az inflá-

ció tudatos egyszeri 1995-ös felpörgetésével operált ahhoz, hogy a reálbéreket és a reálnyugdíjakat redukálhassa. (1990 óta ez volt az első és eddig egyetlen eset, amikor a monetáris politikai tankönyvekben említett „meglepetésszerű infláció” eszközt kipróbálták; máskor is előfordult, hogy a tervezettnél és meghirdetetttnél nagyobb mértékűnek bizonyult a bekövetkező áremelkedés, ám az 1995-ös Bokros–Surányi csomag tudatosan vállalta a fogyasztói árszint 10 százalékpontos emelését, az 1994-es év 18 százalékos mértékéről az éves 28 százalék fölé.)

Miután gazdaságunk 1996-tól erőteljesen növekedett (a szocialista–szabaddemokrata kormányzat és értelmiségi holdudvara szerint e csomag következtében, mások szerint a megelőző mélyreható szerkezeti átalakulások következtében, sőt akár a stabilizációs csomag ellenére is), a politikai ciklus második fele a makromutatók javulását hozta. A javuló számok mögött azonban az ország területi szétszakadásának felgyorsulása, a hazai tulajdonosi kör vészes lemaradása, a közszolgáltatások (közbiztonság, oktatás, egészségügy) elszegényedése, széles középrétegek relatív (gyakran abszolút) lecsúszása állt. Változtatni kellett.

A korrekciót meghozta a második polgári kormány. Indulását 1998 nyarán nehezítette egy újabb külső pénzügyi krízis (ez esetben az orosz fizetésképtelenség) okozta nagyobb nemzetközi bizonytalanság, de sikerült azon is túljutni, sőt az év végén annyira stabilizálódott a helyzet, hogy lezárulhatott a Nemzetközi Valutaalap (IMF) magyarországi hiteltevékenysége. Nagy dolog volt az, főleg ahhoz képest, hogy 1982 óta odáig egyetlen kormány sem maradhatott volna fent az IMF kölcsönei nélkül. A kormányzati ciklus feléhez érve nem alap nélkül vált magabiztossá a Fidesz-kormány. A második féldőben fokozatosan olyan arányú hangsúlyeltolódás következett be az Orbán-kormány gazdaságpolitikájában, hogy egy későbbi átgon-

dolt elemzés valószínűleg két szakaszra bontva tárgyalja majd ezt a négy évet. Nehéz lenne egyértelmű és tartós gazdaságfilozófiai felfogást kimutatni a négy év gyakorlata alapján. 2000-től a minimális bérek gyors emelése, a népszerűnek számító programok (autópálya-építés, vállalkozástámogatás), a szükségesnél nagyobb mértékű béremelés a köztisztviselői körben – mind olyan lépés, amely egyenként igazolható, együttesen azonban kezdte megterhelni a gazdaságot, némileg visszaerősítette az államot. Ám kevésbé valószínű, hogy e mögött tényleges gazdaságelméleti módosulás állott volna; sokkal valószínűbb, hogy a választások megnyerésének nyilvánvaló szándéka mozgatta a döntéshozókat.

Mi folyik itt?

A 2002-es választások utáni eseményekben a különös az, hogy *elmaradt a korrekció*. Holott egy új kormánynak egyfelől megadatik az, hogy változtasson mindazokon a változtatandókon, amelyek korrigálására az előző kabinetnek már nem maradt ereje, ideje, társadalmi támogatottsága. Másfelől a korrekció jelzés a saját bázis, a külvilág számára, hogy mit is akar elérni a többség birtokában a kormányzat. Medgyessy kormánya azonban sok fontos vonatkozásban nemcsak hogy nem változtatott a megörökölt folyamatokon, hanem inkább ráduplázott azokra. A 2001-ben megkezdett béremeléseket a közösségi szektorban továbbvitte és kiterjesztette. Az autópálya-építési terveket kettővel megszorozva építette be saját elgondolásaiba – csupán a korábban kedvezményezett magyar vállalkozókat szorította ki az üzletből. Bár a kormányrúd átvételekor sok szót szenteltek a kassza ürességének, 2002 nyarától tovább folytatódott a közpénzekre alapozott ígéretés. Míg ellenzékben kifogásolták az állami tulajdonú Magyar Fejlesztési

Bank (MFB) révén megvalósított – úgymond etatista – gazdaságfejlesztést, hatalomra jutva ismét csak az MFB végzi az infrastrukturális fejlesztést, vállalatámogatást (immár saját, jól ismert káderek irányítása alatt). Korábban fumiálták a Széchenyi-tervet; annak leállítása, majd redukálása után nem sokkal előálltak az Okos Magyarország-tervel, majd 2003 elején az Európa Terv gondolatával.

Első ránézésre nehezen érthető, hogy miért történik mindez. Az Orbán-kormány 2001-től követett nyomvonala ugyanis eleve nem folytatható sokáig. Ha csak szavazatvásárlásról lenne szó, akkor is túl nagy a számla: a polgári kormánytól eltávolodott (elriasztott) szavazókör ha egyszer már levokolt a baloldal mellett, igen valószínűleg nem vándorolt volna vissza az őszi helyhatósági választáson a polgári oldalra csupán azért, mert a választási kampányban felelőtlenül megígért tételeknek csak a kétharmadát kapták volna meg. Eleve kétséges, hogy jó volt-e a Fidesz azon taktikája, mely szerint a végtelenen materialista magyar választót anyagi juttatásokkal és további anyagi ígéretekkel kell lekenyerezni, és így fölösleges a „mezei” kampányolás. Az átlagos választó talán valóban igen anyagi, de akkor legalább annyira rezignált és cinikus is: a túl szép ígéretet eleve harmadolta magában, és bizonyosan elfogadta volna – „ugye megmondtam” kommentárral – a választások utáni pénzügyminiszteri bejelentést, miszerint az örökölt üres kasszára tekintettel az ígéretek egy része áthúzódik a jövőre. A Medgyessy-kormány viszont olyan ajándékokat is szállított, amelyekre ugyan valóban konkrét ígéretet tett (ami persze politikai hiba), de amelyek teljesítését valójában politikai kultúránkban semmi sem indokolta.

Súlyosbítja a helyzet megítélését az a körülmény, hogy a növekedéspárti kimenő kormány pénzköltéseinek folytatását olyan kormányzat végzi, amelynek aligha illeszkedik gazdaságfelfogásába az, amit csinál. Pontosabban nem tudjuk, hogy mi is a kormány gazdaságfelfogása.

És ez itt a probléma lényege. Egy év telt el, és csak a korábbi életpálya, a megelőző időszakban tanúsított viselkedés alapján sejthetjük, hogy mi is a kormányzat világgépe. Az ugyanis nem derült ki a két párt választási programjából, sem a kormányprogramból, sem különösen a 2003-as évre elkészített költségvetésből. E sorok írásakor túlvagyunk az EU-referendumon; talán eddig tartott a tényleges prioritások rejtegetése, és hamarosan többet látunk kormányunk stratégiai törekvéseiből.

Most ugyanis változásnak kell történnie. Az a megállapítás, hogy a gazdaságpolitikában 2001-től kialakult folyamat nem mehet sokáig tovább, drámaibb tartalmú, mint ahogy hangzik. Ugyanis az EU-csatlakozás jogilag is, tartalmilag is változtat a kormányzati kompetenciákon. Az ugyan nem állja meg a helyét, hogy 2004 nyarától konkrét makrogazdasági mutatókat kellene teljesítenünk, büntetés terhe mellett, mert amíg egy ország csak az EU-nak, és nem a *Gazdasági és Monetáris Uniónak* (GMU) a tagja, addig a stabilitási előírásokat csupán ajánlják, de az eltérést nem szankcionálják. Az új jelentkezők azonban mind tudomásul vették – mást nem is tehettek – hogy a GMU-belépés feltételeinek teljesítése esetén kötelesek feladni nemzeti valutájukat, és csatlakoznak az eurózónához. A helyzet tehát a következő: ameddig nem tesznek eleget a GMU-feltételeknek (az ún. maastrichti kritériumoknak), addig *nem szabad* bevezetniük az eurót, ha viszont eleget tesznek azoknak, *kötelesek* azonnal belépni az eurózónába. A feltételek teljesítése persze nagymértékben a kormányzati politikán múlik: inflációs rátáról, kamatszintről, a költségvetés hiányáról, az államadósság mértékéről, valamint a valutaárfolyam stabilitásáról szólnak a mutatók. Ezekből hármat egyelőre nem teljesítünk: a költségvetési hiány megengedett mértéke a felvétel előtt és azután azt követően tartósan is a GDP 3 százalékát nem haladhatja meg – ez a mutató nálunk csaknem 10 százalék volt tavaly. Az ideit majd meglátjuk.

A mostani kormányzat ezáltal igen fura helyzetbe kormányozta magát. Azt kijelentette, hogy az első lehetséges alkalommal belépünk a GMU-ba. Mivel a feltételek között szerepel, hogy két éven át produkálni kell az árfolyam-stabilitást, ebből következően a leghamarabbi életszerű belépés 2007 eleje; ám ehhez 2006-ra hozni kell a kétéves árfolyam-stabilitást, és a négy másik mutató teljesítését. Márpedig ez akkor sem lenne könnyű, ha a 2003-as év rendben lenne. A tavalyi ígéretési verseny következményei azonban nem múlnak el könnyen. A béremelések logikája ugyanis más, mint a kormányzati beruházásoké: ha elfogyott a pénz, vagy megszorítást követel az élet vagy az EU, akkor a stadionépítéseket, autópálya-programokat vissza lehet nyesni. A köztisztviselői béremelések azonban bázissá válnak: a következő évben már aligha lehet kevesebbet adni. Azt persze megteheti a kormányzat, hogy az intézményeknek nem ad nagyobb pénzügyi keretet: ilyenkor megmarad a magasabb bér a szerencséseseknek, és el kell bocsátani azokat, akikre nem jut pénz. Vagy kezdenek betegesen spórolni a nem bértételeken. A 2003-as állami költségvetés ezeket a fogásokat alkalmazza. A folyó kiadások nyolcszázalékos növekedését irányozzák elő (5 százalékos infláció mellett ez némi reálnövekedés), miközben az állam felhalmozási kiadásai folyó áron is 24 százalékkal zuhannak. Az intézményeknél a dologi kiadások csökkenését irányozzák elő, és csak a személyi jellegű kifizetések nőnek – magyarul kötszer és kréta megint kevesebb lesz. A csökkenő állami beruházások összetétele is kedvezőtlen a jövő szempontjából (főként a csatlakozás utáni helyzetre gondolva): a pénzből több jut majd a lakásépítések támogatására, de kevesebb a termelő infrastruktúra fejlesztésére.

Láttuk már a Bokros-csomag után, hogy viszonylag gyors stabilizációs eredményt lehet elérni koncentrált megszorításokkal, ám az infrastruktúra elhanyagolása, a közszolgáltatások színvonalromlása hamar (egy-két éven belül)

visszaüt. Még ha a gazdasági növekedési ütem nagyobb lenne: akkor a reál gazdasági növekményből ki lehetne elégíteni az égető igényeket. Ám a világ ma nem arra halad. A világ biztonsági állapota nem megnyugtató, a SARS-vírus önmagában érzékelhető visszaesést produkálhat. A magyar gazdaság amúgy sincs robbanékony formában: az elmúlt két évben részben külső okok miatt, részben pedig a gazdaságpolitika (egyáltalán gazdaságpolitika ez? Nem inkább politika a gazdaságban?!) következtében a nemzetközi versenyképességi állapotunk nagyot romlott. A konklúzió nem lehet más, mint az, hogy olyan többleterőforrásokra, mint amelyeket a gazdaság 1997 és 2000 között szállított az akkori kormányoknak, most a belátható két-három évben nem számíthat a Medgyessy-kormány.

Maradna még a jövedelmek inflációs visszavételének a trükkje, à la Bokros–Surányi. Ötvenszázalékos tanári, köztisztviselői nominális béremelést persze sehogy sem lehet visszavenni. Ma már nem alkalmazható az a fogás, amivel a nyugdíjak emelését 1995-ben visszaemelték. De nyilván könnyebb lenne a büdzsé helyzete mondjuk 7 százalékos, mint 4 százalékos fogyasztói árindex mellett. Ám e téren is beleszól a vitába az EU. Szemben az 1994-es állapotokkal, most nagyon nehéz elmozdítani a jegybanki elnököt. A központi bank kormánytól való függetlensége immár nem belső ügy: a csatlakozási előfeltételek között szerepelt a jegybanki autonómia: a 2001-es törvénymódosítás ezt ki is teljesítette. A jegybank és elnöke pedig a törvény betűjét és szellemét követi. Abban pedig nincs olyan, hogy az MNB segítsen a kormánynak kibújni a meg gondolatlanul vállalt kötelességei alól. Ha a bérkiáramlás irracionálisan nagyra sikeredett, akkor csak annyi marad a mai jogi-intézményi keretek között, hogy a kormány a bérvisszafogás tervét a szociális partnerek elé tárja, bevallva azt, hogy hibázott, teljesíthetetlen ígéreteket tett.

Megint csak az a különös, hogy mindezt bő éve előre lehetett látni. Az Orbán-kormánynak az európai bér-utolérésre vonatkozó ígéretei és buzdításai minden ésszerűségi alapot nélkülöztek (legalábbis középtávon, a valós gazdasági viszonyaink közepette), de a kiélezett politikai verseny miatt senki sem vállalta az igazság kimondását. Végül az következett be, hogy 2001-ben már 6 százalék felett járt a reálbér növekedése (a gazdasági növekedés ütemét jóval meghaladva), majd a választási esztendőben 13 százalék feletti reálbér-növekedéssel örvendeztették meg a nagyérdeműt. Mindez – nem kell hozzá sok számítás – fenntarthatatlan. Korrekcióra lenne szükség. Minél előbb, annál kisebb mértékű. Sajnos, már előre látható, hogy a kellemetlen kiigazításért a kormányzat az EU-t fogja okolni.

Nehezen érthető, hogy miként került ilyen helyzetbe a magyar politikai, gazdaságpolitikai irányító kör. Valószínűtlen, hogy a gazdasági folyamatok megtörése nélkül kimászhatna a kormány ebből a helyzetből. Mert ha nem történik valami erőteljes fordulat, akkor 2005-re és 2006-ra nehezedik a realitásokhoz való alkalmazkodás fő terhe. 2006. választási év, legalábbis a kialakult közjogi keretek között. Vagy ismét hivatkozni lehet majd az EU-ra? Kombinációk, spekulációk bukkannak elő az elemzőben. De a hiba nem az elemző fantáziájában van; az elmúlt egy esztendő alatt lehetségessé vált olyan is, amit korábban nem tartottunk volna megengedhetőnek.

BOD PÉTER ÁKOS

Szociográfia

X 323.1 cigány

C₁

HOSSZÚ ÚT HAZÁTÓL HAZÁIG

A decsi cigányokról II.

Messze áll tőlem minden olyan szándék, hogy Decs cigány lakosságát szembeállítsam egymással, de szemmel látható különbségek tapasztalhatók történelmi útjukban, a falu életében játszott szerepükben, és nyugodtan mondhatom, vérmérsékletükben és a változások iránti fogékonyságukban is. Tudatosan nem vettem őket a roma megnevezés egyöntetűsége alá, annál inkább sem, mert az sérti a beásokat, akik szerint a cigány(!) kifejezés nem illik rájuk.

A különbség alkati jegyekben is megmutatkozik, ami bizonyítja, hogy az őshazának, Indiának nem egyazon csoportjából származnak. A köztük élő gyakorlott szeme alkati sajátosságok alapján nagy százalékban meg tudja különböztetni egymástól a beást és a leketárt. Az utóbbiak átlagmagassága valamivel kevesebb, a beások általában erősebb fizikumúak, arcformájuk szögletesebb, ha úgy tetszik, férfiasabb, keményebb, bár a puhább, lágyabb jelleg köztük is előjön. Nagyon érdekes, hogy az őshazától majd másfél évezrede elszakadva, ma is őrzik az ősi rassz jegyeit. Sokuknál nem torzult az ősi forma, de a lelki alaplás sem, noha számos hatás érte őket vándorlásaik során.

Ahogy elnézem a decsi cigányokat, közülük nem egy – megfelelő viseletbe öltözve – feltűnés nélkül elvegyülhetne a mai indiaiak között. De ezek a kérdések legyenek az antropológusok és genetikusok vizsgálati témái.

Némelyek részéről érhet olyan szemrehányás, hogy nem egyforma mértékkel foglalkozom a két cigánycsoport-

tal. Elfogadom a kritikát, de az okot is megjelölöm. Remélem, kitetszik soraimból az a különbség, amely a két csoport és tagjai között fennáll. Addig, amíg a beásokkal vagy az „oláj” cigányokkal a falu társadalmának nem sok gondja volt és van, ez nem áll a varázslókra. Másrészt az utóbiak lakóhelyük közelsége folytán is, így vagy úgy minden napos kapcsolatban voltak a falu lakóival. Közös iskolába jártak a gyerekek, a felnőttek közül eljártak a gazdákhoz napszámba, fő mesterségük, a vályogvetés, fontos tényező volt a növekvő község építkezéseinél, de közülük kerültek ki a falu társasági életének nélkülözhetetlen szereplői, a muzsikusok.

A faluszéli cigányok között teremtek meg azok a zenészek, akik a község kocsmáiban – csakis a kocsmáros engedélyével – szórakoztatták a nagyérdeműt, akiktől a fizetséget kapták. A kocsmáros ugyanis egy fillért sem adott nekik. A zenészeknek az volt a keresetük, amit „összemuzsikáltak”. Pénzben vagy természetben – egy-egy pohár ital. Amolyan szimbiózisféle volt ez. A zene vonzotta a vendéget, jól járt a kocsmáros, a zenésznek volt állandó „munkahelye”. Persze mentek hívatlanul is, csak úgy „véletlenül”. Például disznóölések idején. Ismerve a gazdák természetét, eloldalogtak a mulatósabbak háza felé, és csak úgy „véletlenül” cincogtak valamit az utcán. Aminek behívás, majd nagy nótázás lett a vége. De előfordult ilyesmi a halotti torok alkalmával is. A temetés utáni vendéglátás – a tor – alkalmas pillanatában a halottas házhoz óvatoskodtak. Mintegy bekéretőzve, az utcán, az ablak alatt vagy az udvaron kezdtek hallgató nótákat játszani. Legtöbbször bebocsátást nyertek, ahol azután idő múltával a jó és bőséges ételek és italok hatása alatt, no meg az elhunyt iránti tiszteletből, a gyászolók rázendítettek a megboldogult legkedvesebb nótáira, a duhajabbakra is. A muzsikus cigányoknak ezek mellett jó keresetet jelentettek a lakodalmak, keresztlők (a poszita, csörögle), a szüreti bálók, de azok a társas va-

csorák, színdarabos estek is, amelyeket a körök, a református (Polgári Olvasó Egylet – POE), a Katolikus Olvasókör rendeztek. Cigány körtag nem lehetett. Még a muzsikus sem. Különös adalék. T. Szél István községi bíró számadáskönyvében – 1903 – felsorolja, hogy az olvasókör felépítéséhez kik járultak hozzá téглаadományokkal. A legmódsabb decsi gazdák nevei között a következő bejegyzés is szerepel: „Jószka cigánytól vályogot kaptunk 1000 darabot.” Többet nem tudunk, de ez is elgondolkoztató. Jószka cigány hozzájárult annak az olvasókörnek az építéséhez, amelynek nem lehetett a tagja, mert cigány volt.

A cigányok kocsmába járása is erősen korlátozva volt. A kocsmárosok féltették jó hírüket. Céljuk az volt, hogy a parasztok és az iparosok, valamint a kevés számú értelmiség tetszését megnyerjék, azok pedig a „füstösök” társaságába nem ültek be szórakozni. Amúgy a csendőrök által kemény regulában voltak tartva a cigányok. Ha meglátták a kakastollakat, okkal, ok nélkül menten más irányt vettek. A faluban szolgáló csendőrök beszéltek el, ha a községből eltűnt egy liba vagy tyúk, vagy akármi, maguk mellé vettek 5–6, méteres bottal fölfegyverzett suhancot (polgárőrök?), lementek a cigánytelepre, nem kérdeztek semmit, csak jól megabrikolták, aki útjukba került, legyen kicsi vagy nagy.

A jó muzsikus cigány kiemelt helyet foglalt el a falu társadalmában. Fajtestvérei közül kivált. Igaz, nem előkelő helyen, de nem a telepen, hanem a faluban lakott. Példaként említem Szajkó Lajost, aki megjelenésében és viselkedésében az intelligencia magas fokán állt, bár tanulatlan ember volt, de autodidaktaként „kottista”. Felesége, Rupa Mária, nyolc gyereket hozott a világra. Hat lányt és egy fiút fölneveltek. Kálmán apja nyomdokain haladt, de '56-ban disszidált, és elnyelte Amerika. A lányok legtöbbje tanult, néhány érettségizett, egy közülük óvónő lett. Az elismert primás és családja a háború előtt, alatt és azokban a bizo-

nyos 50-es években élt. (A legfiatalabb lányok is már jóval túl vannak a negyvenen.) Nem olyan korban éltek, amikor családi pótlékkal, meg különféle segélyekkel támogatták volna a családokat. Mégis úgy nevelték, járatták gyerekeiket, ahogy az ő rangjuk megkövetelte azt: tisztán, gondozottan, ha uraságtól levetett holmiban is, de csinosan, amint a szüleik is. A Szajkó család nagyon jól példázta: nem a segély a legelső, ha nincs meg a belső készlet, az akarat az életminőség megváltoztatására, az anyagi támogatás mit sem ér. Zenésztársa és rokona volt Szajkó Lajosnak Kiss Jenő. Az ő családja sem a telepen lakott. Hasonló nevű fia vitte legtöbbször a decsiek közül a zenei pályán. Bekerült az Állami Népi Együttesbe is, de a szíve hazahúzta. A szekszárdi Gemenc szálló híres cigányzenekarában játszott élete végéig földijével, Kiss Ödönnel, a bőgő mesterével együtt. Decsi zenész korukban társuk volt Siska (Kiss Ferenc) brácsás, hegedűvel Csonka Karcsi, alias Pusztai Károly, Rác (Tatai) Béla, és Parci, a bőgős (Tamás Kálmán). A Kiss nevéek valamilyen fokon rokonok és sógorsági viszonyban vannak Szajkó Lajossal.

A falu bálós, lakodalmas szezonjának a végét, egyben egyik színfoltját a cigánybál jelentette. Ezt hamvazószerda utáni csütörtökön, nagybőjt első napján rendezték meg, ezzel megcsonkítván a bőjtös napok számát. Ezért is hívták „csonka csütörtök”-nek. A falu cigányzenészei közösen rendezték ezt a bált, azok részére, akik egész esztendőn át muzsikáltak maguknak a különféle vigasságokon. Társadalmi esemény volt. Számon tartották és respektálták a meghívást a legmódosabbak, a legelőkelőbbek is. Az adományokból képződött teljes bevétel a zenészeké volt, amit elosztottak maguk között, kis tartalékot képezve arra az időre, amikor pihenni kényszerült a vonó, és elcsitulnak a vigasságok hangjai. A katolikusok nagybőjtjét a reformátusok is tiszteletben tartották. A zenész, akinek szüksége volt rá, meg ha kedve is volt, szabadidejében elment a töb-

biekkel famunkára, cséplőgéphez, napszámosnak szegődött, hogy télre legyen tüzelő, kenyérnek való, az aprójószágnak takarmány. Tehenet senki nem tartott, lova is csak pár kupecnek volt.

A telepen lakók nagyon igénytelen körülmények között éltek. Az összevissza, de egymáshoz közel álló putrik váza faoszlopokból készült. Az oszlopok közeit ritkásan fűz vesszővel fonták be, és arra kívül-belül sarat tapasztottak (paticsfal). A tető nád, szalma vagy kukoricaszár volt. Egy lakás általában két helyiségből állt. A belépő, egyben konyha, meg kamra, meg..., mellette a „hálószoba”. Ágy a legritkábban, vagy csak egy. A földre szórt szalma, meg rongyok között vackolták el magukat a nyugalomra térők. Nyugalom?! A kb. 10–12 négyzetméternyi területen több generáció tagjai zsúfolódtak össze, akár tíznél többen is. És ott hemzsegett a nyughatatlan férges raja.

Bár megalázó volt, a fentiek miatt a kényszerfürdetés a decsi cigányokat is elérte a háború előtti években. Az egészségügyi szempontokat figyelembe véve sokan elismerték ennek a tortúrának a fontosságát. Személyes tapasztalatom, hogy az iskolában a tanítók rendszeresen tartottak tisztasági vizsgálatokat, és bizony az iskola udvarában, lavórban, szappannal meg kellett fürödniök a mosdatlanoknak. A tetvesek haját bekenték huszárzsírral, és hazaküldték őket. A védőnő is rendszeresen látogatta az osztályokat, és a mosdatlan, nemegyszer rühes, kelevényes, tetves gyerekeket az egészségházba kellett kísérni, ahol tisztálkodhattak, és a szükséges fertőtlenítést, gyógyszeres kezelést is megkapták. A tisztasági rostán fennakadtak többsége cigány volt. Ezeket a tapasztalatokat 1945 és 1953 között szereztem.

A telepen volt, aki vályogból épített, de azok a házak sem lettek komfortosabbak és higiénikusabbak. Az ablak kis lyukacska, amit üvegdarabokkal vagy celofánnal zártak le, a bejáraton általában pokróc, vagy valahol kiérdemesült szőnyeg képezte az ajtót.

Vályog az termett bőven, ugyanis a vályogvetés volt a legfőbb foglalkozásuk. Az összeírás szerint 1910 és 1920 között Decsen 50 olyan ház épült vályogból, ami kő vagy téglá alapon állt, és 92 csak vályogból. Akadt tehát munka a romáknak, bár arra nincs utalás, hogy minden építőanyagot ők készítettek volna. Ez a falazóanyag polyvával, törekel elegy sárból készült. Lábbal taposva gyúrták megfelelő állagúra a masszát, majd kézzel a fából készült formába gyömöszölték, és napon szárították meg. Egy hirtelen jött nyári zápor valóságos tragédia volt.

Említést érdemel még, hogy a cigányok közül többen napszámba jártak, férfiak, nők egyaránt. És ez vonatkozott mind a két csoportra. Ház körüli munka volt ez: favágás, kertásás, asszonyoknak meszelés, nagymosás. Kapálás kint a határban, kukoricatörés, száravágás, kaszálás. Akadt feladat bőven. Amúgy a cigány olcsó munkaerő volt, de ennek ellenére sem kapott mindegyik munkát. Megbízhatónak és szorgalmasnak kellett lenni. A lusta, semmirevaló legföljebb a döglött baromfiért mehetett el a falusi gazda házához. A szorgalmasabbja bizonyítja, hogy nem csak a muzsikások előtt nyílhatott meg a telepről kivezető út. Nem állítom, hogy mindenki előtt, de akiben megvolt a belső késztetés, hozzá a szorgalom és az akarat, az cigányként is vihette valamire.

Jó példa erre Horváth Ernő, a „Faszi” története. Dolgos ember volt örök életében. Csinálta azt, amit a többi cigány. Ám amikor eljött az ideje, ő cséplőgépnél is dolgozhatott. Cséplőmunkásnak lenni faluhelyen rangos dolog volt. Először is azért, mert a fizetséget gabona, kenyérnekvaló jelentette. Másodszer, mert a csépléshez kemény munkásember kellett. Olyan, aki bírta a hőségben, a porban a napi 16–18 órát, mert ha jó idő volt, azt ki kellett használni. Hajtani kellett. Gyakran haza se mentek. A gépnél aludtak, hogy a mászkálással se teljen az idő. Az ennivalót úgy vitték utánuk, vagy a gépnél főztek.

Magát a munkafolyamatot a futószalaghoz lehet hasonlítani. Nem várakozhatott az etető, ha a kévehányó nem bírta az iramot, nem állhatott le a traktor, ha a törekesek vagy a szalmások nem tudták elhordani az anyagot a cséplőtől, nem fordulhatott elő, hogy a gabona a földre ömöljön, mert a zsákolók elfáradtak. Egyszóval kemény munka volt, de paraszti munkák között a legjobban fizető. A cséplőbandák évek során összeszokott csapatok voltak. Férfiakból álltak, de akadt közöttük nő és gyerek is. A „főnök” a bandagazda volt. A bandagazda élvezte a géptulajdonos(ok) bizalmát, és megbíztak benne a csapat tagjai is.

Horváth Ernő és családja a cigánytelepen lakott. Putrijukat a lehetőségekhez mérten csinosította, korszerűsítette. Egyetlenként bevezette a villanyt is. A Dömötörvárosban az övé volt az első és egyetlen háznak mondható építmény. A hatvanas években önerőből az alakuló újtelepen házat épített, és bár nem volt muzsikus, kiköltözött a cigánytelepről. Az ő példája is fényesen bizonyítja, amit már fentebb is említettem: ha a cigányban megvan a kellő eltökéltség, hozzá a szorgalom, kiemelkedhet az övéi közül, és nem kell elszenvednie fajtája nyomorúságait. Ha nincs meg a belső igényesség, akkor hiába minden erkölcsi és anyagi segítség, cipelheti sorsa koloncát, amelyet részben maga akaszt a saját nyakába. Megjegyzendő, hogy Horváth Ernő gyerekei már magasabb alapról indulva tanultak, dolgoztak. Van, ki hentes lett, van, ki vasúti kalauz, van, ki mérnök lett.

Magam több mint tíz évig voltam a község népművelője. Az iskolával összefogva, állami programok keretében különféle módokon próbáltunk segíteni a cigányoknak. Legalapvetőbb volt az analfabétákkal való foglalkozás. Emlékezetem szerint a kezdeti lelkesedés után egyetlenegy, a Kolompár (Kupuc) Ferkó tanult meg, úgy-ahogy írni, meg olvasni. Ő egyébként muzsikus volt.

A legalább hat osztályt végzeteknek indult az „ugratós” oktatás. Akinek volt hat osztálya, az egy év alatt megszereshette a 7. és 8. osztályról szóló végbizonyítványt. Ez főleg azoknak volt fontos, akik valamilyen szakmát szerettek volna tanulni, vagy szakmásátott jogosítványt akartak szerezni. Ezekhez ugyanis legalább általános iskolai végzettség kellett. A beások közül többen kihasználták ezt a lehetőséget. A leketárok közül senki. Ugyancsak a hatvanas években, a palánki Csapó Dániel Mezőgazdasági Szakközépiskola kihelyezett tagozatot indított Decsen. Cigány egy sem iratkozott be, viszont később, önszorgalomból Pusztai Károly esti tagozaton érettségizett. Jelenleg levelező tagozaton teológusnak készül. Amúgy vájárnak tanult, és évekil dolgozott a bányában. Ma ő a kisebbségi önkormányzat vezetője. A „fekete szenátor” melléknevet kapta a mindig leleményes népi keresztelőben. A már korábban említett Csonka ragadványnevű zenész fia. Testvéreivel együtt a tanulás rendes folyamatában szakmát szereztek. A Szánti (László) asztalos lett, Stefi (Zoltán) szerkezetlakatos. Ő több évig dolgozott Németországban. Édesanyjuk, Babi néni az újbereki vágóhíd alkalmazottja volt, onnan ment nyugdíjba. Mindahányan családjukkal együtt saját házban laknak. Karcsi úgy, hogy a Kovács-városban épült szoba-konyhás lakást bővítette családi házzá. Nem akarom annyiszor mondani, de megint csak az emberi méltóságot kifejező belső igény munkálkodását példázza a Pusztai família története. Mások is megtehették volna ugyanazt, mint amit a Karcsi, de nem, sőt, a szerényet hitvánnyá züllesztették.

Az említett időszakban volt igény cigány hagyomány-ápoló együttes létrehozására. A kezdeti cigányosan magas hőfokú lelkesedés lassan kihűlt, és semmi sem lett a kezdeményezésből. De több kísérlet is a hamvába holt.

A nyolcvanas években a beás fiatalok alakítottak tánc csoportot. Mivel saját hagyományukat elfelejtették, a sárköziek gazdag tánc- és dalkincséből építették föl műsorukat.

A lányok a helyi pompázatos női viseletbe öltöztek, és mint a Sárközt reprezentáló csoport szerepeltek. Mindez visszatevészt keltett, nemcsak a faluban, de Decs határain túl is. A társulat rövid tündöklés után feloszlott. Jelenleg a Csillagrózsa Hagyományörző Együttesnek van egy-két cigány tagja, mindkét táborból. Vannak újabb kezdeményezések, amelyek talán életképesek lehetnek, mert a cigányság óhajából fakadnak, és közülük való vezetők irányítják őket.

A gyöngyösoldali beás cigányokban régebben erős hajlam volt megmutatni magukat a népművészetben, ugyanakkor saját hagyományaikat mára elfelejtették. Csonka (Kargyelás) János cigányprímás elmondta, hogy 1959-ben alakítottak egy népi együttest, és betanultak egy cigánylakodalmast, saját táncaikból, dalaikból állítva össze a repertoárt. Az énekeket és a szövegeket az általuk beszélt román nyelven adták elő. Még Szekszárdra, a megyeszékhelyre is eljutottak produkciójukkal, egy kultúrverseny alkalmával. A csoport egy-két év után feloszlott.

1965 vagy 1966 nyarán Gyöngyösoldalon járt Deben Bhattacharya Indiából. Ő saját kasztjának emlékeit kutatva jött Magyarországra, föltételezve, hogy a másfél évezrede útra keltek mai utódait megtalálja hazánkban is. Ronkokat ugyan nem talált a decsi erdőszélen, de fölvette táncaikat, dalaikat. A csoport akkor már nem működött – mondta Csonka János. Egyébként ő muzsikált neki, és Kalányos (Diófási) János, a kontrás. Azért csak ketten, mert ahogy mondta, nagy dologidő volt – aratás –, és a többiek dolgoztak. Az asszonyok énekeltek, meg Bogdán (Dalos) Miska. Sajnos az emlékezetük kereke nem vág egybe. Arra emlékeznek, hogy a „pestiek” jártak ott, de hogy pontosan mikor, és főleg mit adtak elő nekik, azt már mindegyik másként tudja. Dalos Miska és Kargyelás szerint románul énekeltek és hallgatónótákat meg frisseket „mondtak” el, Diófási szerint romanótákat, de magyarul, mert azokat románul nem lehet elénekelni.

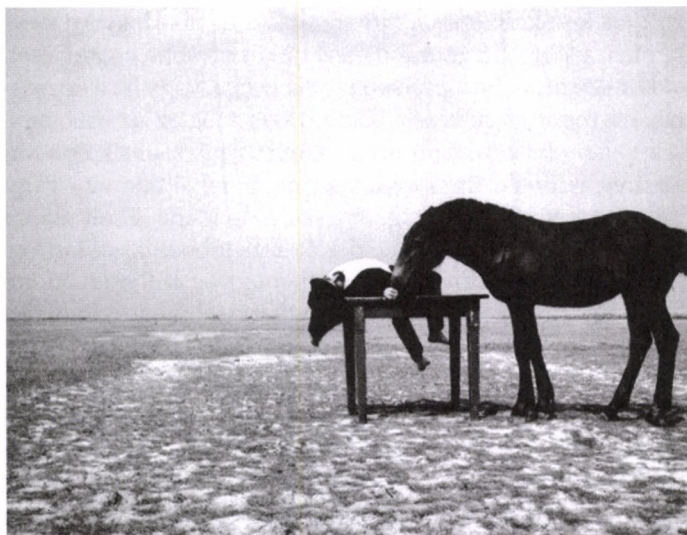
Az bizonyos, hogy ősi viseletükből sem őriztek meg semmit. A férfiak ugyanolyan öltözékben jártak, mint a helyi parasztok. Még az a megkülönböztetés sem volt jellemző, mint a lovariknál a csizma, vagy a gazdag romáknál a zöld bársonykalap. Asszonyaik soha nem jártak olyan tarka, bokáig érő szoknyában, színes kendőkkel, csillogó-villogó csecsebecsékkel, mint a varázslók asszonyai. Viseletük a decsi parasztasszonyok hétköznapi viseletével volt megegyező. Fehér alsószoknya (pöndő), fiataloknál világos, esetleg színes mintás, idősebbeknél mattabb barna, szürke, sötétebb árnyalatú, térd alá érő, bő szoknya, köténnel. Az évszaktól függően rövid vagy háromnegyedes ujjú blúz (a parasztok szerint röpike, pruszlik). Amíg a parasztasszonyok sohasem, a cigánynők jártak hajadonfótt is, de leginkább korukhoz illő fejkendőt viseltek.

Talán a legősibb, amit hagyományukból mind a mai napig megtartottak, a punya vagy punyi. Ez liszt, víz, só összegyúrásával készített tészta, amit lepénnyé formálnak, és kemencében – újabban gázsütőben – megsütnek. Frissen fogyasztják. Úgy mondják, hogy a lecsós csirke nem kenyérrrel, hanem csak ezzel jó. Ez a tésztafajta a világ sok népe előtt ősidőktől ismert.

Még a zenénél maradvá megemlítendő, hogy a beásoknak is voltak muzsikusaik. A zenekar ugyanolyan összetételű volt, mint a rommugróknál. (Hogy miért nevezik a leketárok rommugróknak, „magyar cigány”-nak a zenészeiket, nem tudom.) Hegedű egy vagy kettő, brácsa, bőgő és cimbalom. Klarinétosról itt nem tud az emlékezet. A repertoár ugyanaz: magyarnóták, a klasszikus cigányzene. Bár a varázslóknak volt és van saját dalkincsük, azt nem tartották műsoron. A beás zenészek is lakodalmakban, szüreti bálokon, egyéb összejöveteleken, amelyeknek színtere az Alföldszálláson a Szűcs Miska kocsmája volt, húzták a talpalávalót. Elbeszélések szerint ők átjártak a „túlsófelre”, a Duna másik oldalára is, különféle vigalmak alkalmával. A teljes-

ség igénye nélkül, akiket megőrzött az emlékezet Bogdán (Ignác) János, Balogh (Pücsök) József, idősebb Ignác (Prímás) János és a hasonló nevű ifjabb primások. Utóbbi, akiknek mestersége ragadványneve is lett, ma is eljárógat öccsével, Ferencel, a bőgőssel kisebb családias összejövetelekre. Prímás Jancsi a falu közéletének ismert alakja. A zenélést, amint a többiek is, az apjától tanulta. A tudomány apáról fiúra szállt. Egészen az utóbbi időkig. A mai fiataloknál megrekedt az örökhagyás. A fiatalok közül már senki nem lett zenész. A másik csoportnál is hasonló a helyzet. Kivétel a Geló família sarja, Sárközi Tibor, aki zeneiskolában tanult hegedülni, de tud gitározni is. Különbőféle zenekarokban játszik. Nincs állandó bandája. Kisebb összejöveteleken egy szál egymagában is muzsikál. A beások közül hegedűs volt Kertész (Puca) Ferenc, kontrás volt Orsós (Vörös) György, Bogdán (Ignác) Ferenc, nagybőgős Kalányos Ferenc és Kalányos Zsiga. Cimbalmom játszott Kalányos József, valamint Bogdán (Ignác) György.

Bár a primások között kellett volna említenem, de utolsónak hagytam Ignác (Hosszú) Ferencet, a Hosszú Ferkót, aki magas termete miatt kapta „művésznevét”. Azért hagytam a zenészek között a sor végére, mert Decsen ő volt az utolsó igazi teknővájó. Szinte haláláig, idős korában is faragott. A komolyabb, nehezebb faragómunkát halála előtt nem sokkal abba hagyta vele súlyos balesete. Egy alkalommal fejszével átvágta bal kézfejét. A fejsze, a balta, a kapacs (szalu kapa) pihentek, de a tettvágy sohasem, vonókéssel, bicskával faragdicált fakanalakat, papírvágó késeket. 1985-ben halt meg, 79 éves volt. A faluba költözése után már nem muzsikált sem ő, sem a többiek. A bandák feloszlottak, mert a törvények megnehezítették a zenészek működését, meg azok a körülmények is megszűntek, amelyek éltették a szórakozásnak ezt a fajtáját. Korábban, egyidejűleg 5-6 banda is volt a faluban, illetve a szálláson. Esetenként alkalmi együttesek is alakultak. Az sem volt ritka, hogy szólóhege-

dűs – esetleg kontrással társulva – vidította a lelkeket. A két csoport zenészei nálunk nem társultak. Inkább az fordult elő, hogy „magyar” bandába bevettek egy-egy cigány zenészt. Bár a beás muzsikusok is jobb életszínvonalra kerültek a többiekénél, nem volt jellemző az, hogy elköltöztek volna Gyöngyösoldalról. Ott építettek szerény hajlékot, ami szobából s konyhából állott, de a tető cserép volt, esetleg nád. Legtöbbször ősi típusú, földbe vájt, náddal fedett kunyhóban laktak. Ez kb. 3x3 méteres verem volt, kétoldalt a fal mellett fekvőalkalmatossággal, közöttük, a bejárattal szembeni fal előtt polc állt, a bejáratnál pedig a tűzrakó hely.

Az említett különállások a mai időkre jelentősen csökkentek. Nem ritkák a vegyes házasságok, bármilyen variációban. Ma már az is létezik, ami 50–60 évvel ezelőtt elképzelhetetlen volt: az Öreg utcában és a Fő utcán is laknak cigányok. Ez a falu ősi magja, ahol a legrégebbi, tősgyökös, módos gazdák laktak és részben ma is laknak. Azokban a bi-

zonyos kulákidőkben az itt lakók szinte mindegyike megkapta a szóban forgó minősítést. A két utcában cigány csak akkor járhatott, ha a patikában volt dolga, vagy ha a község-házára ment vagy vitték. Kivétel volt még az az eset, amikor valamelyik gazda munkára hívta vagy muzsikálni. Ma az öreg falunak nincs olyan utcája, amelyikben egy vagy több ilyen vagy olyan cigány család ne lakna. Ezek száma hozzávetőleg 30–35-re tehető. Közülük többen a hajdan leggazdagabb parasztok házát vették meg vagy teljesen önerőből, vagy a lehetséges állami támogatással megsegítve. Gomány József a falu egyik legrégebbi (1891), legnagyobb és legszebb házát birtokolja. Dicséretére legyen mondva, a belső terek modernizálása és otthonossá tétele mellett megőrizte, helyreállította a ház eredeti formáját, és paraszt barokk díszítését, amelyre néhai gazdája, Benedek András, az egyik legmódosabb, tősgyökeres decsi parasztcsalád sarja is igen nagy gondot fordított. Az új tulajdonosnak mindez millióiba került. Honnan a pénz? Ahogy a faluban mondják, Góman Jóska – bizalmasabb, baráti körben Bekkfülöp névre is hallgat – az ősök szerint apai részről dirzsáló, anyai részről varázsló származás. A putrivárosban született, ott nevelkedett, ugyanúgy, mint a társai. Vagy mégsem úgy?

Szorgalmas volt és ügyeskedő. Bár lovakkal nem foglalkozott, de valamelyik ágról lovári vér is folyik az ereiben. Főfoglalkozásként a paraszti munka mellett kötött ki. Szánt, vet, bikákat hizlal, malacok, hízók százait neveli. Nem várta a sült galambot. Elébe ment, igaz, nem találta meg, de megtalálta az emberhez méltó életet.

A Benedek-ház megvásárlásával státusszimbólumot vett? Egyáltalán nem. Sokkal inkább az volt az építetők korában, a lakatlan – lakhatatlan – tisztaszobával, a benne felhalmozott valóságos státusszimbólumokkal, a polgári szobabútorral, a sohasem használt gyönyörű szőttesekkel. Ma igényesen kialakított, belakott otthon.

A polgári – kispolgári – életforma lényeges eleme volt a családias, házias, baráti összejövetel, a kártyaparti. Góman Jóska is eljár egy ilyen társaságba. A kártyaparti résztvevői két mezőgazdász, egy beás cigány, aki gépkocsivezető volt, amíg nyugdíjba nem ment, egy magát a szegénysorból felküzdő kőműves, most kocsmáros, és a két varázsló cigány. Egyikőjük, Szajkó László lakásában jön össze heti rendszerességgel a társaság. A kártyapartit általában közös vacsora is gazdagítja. Szajkó László – baráti alapon Muszamaris, Sváb melléknévvel is illethető – ugyanott, ugyanúgy nevelkedett, mint a többi telepi cigány. Vagy talán mégsem? Amikor a már említett Faszi Ernő az újtelepen felépült családi házába költözött, ő vette meg a putriját, amelyben – mint említettem – villany is volt. Az egyetlen a Dömötör-városban. Amikor megszűnt ez a telep, ő már nem költözött a többiekkel az új helyre, külön útra tért. A régi faluban vásárolt házat. Ma is ott él feleségével.

Szajkó Lacit sok éven keresztül mint a decsi cigányok „vajdáját” emlegették, bár ilyen tisztsége hivatalosan se neki, se másnak nem volt. Csak nyolc osztályt végzett, de képességei miatt elfogadták, mint természetes vezetőt. Évtizedeken keresztül tanácsstag volt. Intézte a cigányok ügyes-bajos dolgait. Soknak állást szerzett annál az építőipari vállalatnál, ahol ő maga is dolgozott. Munkahelyén, ahol nem csak decsi cigányok voltak alkalmazásban, ugyancsak vezetőjüké vált. Értett a nyelvükön, nem csak grammatikailag, hanem gondolkodásmódjuk, észjárásuk szerint is. Nem cigánynak nagy feladat volt a romákkal bántani. Különösen a Kádár-korszak éveiben. Ne tagadjuk, a munkához nem nagyon fűlött a foguk. Annál inkább sem, mert a szinte alanyi jogon járó segélyek mértéke jószerezivel elérte a havi fizetését. Márpedig ki az a bolond, aki dolgozik azért a pénzért, amit ellenszolgáltatás nélkül is meg lehet kapni. A szocializmus elvtelen segélyezési szisztémája nemhogy kiemelte volna a szegénysorban élő

embereket nyomorúságos körülményeik közül, hanem ellenkezőleg, elkényelmesítette, mentálisan alkalmatlanná tette őket önmaguk és családjuk fenntartására. A népességi arányokat tekintve ez a körülmény nagyobb mértékben a cigányokat sújtja mind a mai napig, és sokukat teljesen alkalmatlanná tesz mindenféle változás kezdeményezésére, önakaratból induló változtatásra.

Sokak részéről nemes küzdelem is folyik azért, hogy a cigányság a maga, még meglévő kultúrájával ne idegen test legyen Decs egészében, hanem annak gazdag népi kultúrájában az együttélés egyik érdemes színfoltja. Talán fontos lépései lesznek a magasabb szinten való önmegtalálásnak a jelenleg folyó faluházi programok: a cigány nyelvtanfolyam és a gyerekek, fiatalok cigány hagyományápoló együttesének, a „Tűzliliomok”-nak a ténykedése. Annak ellenére mondom ezt, hogy lévén a roma nyelvnek – a beásokról nem beszélek – több nyelvjárása, vita van, az-e az igazi, amit Decsen tanulnak, hiszen az nem egyezik az „ősdecsiék” nyelvjárásával. Amit a „Tűzliliomok” bemutatnak – nem akarom értékét csökkenteni –, semmi specialitást nem tartalmaz, a televízióban, rádióban országszerte látottakon-hallottakon alapul. Persze ők mit sem tehetnek minderről, hiszen a cigányfolklor még szinte feltáratlan, csak a leglátványosabb, „leghoppsztezsigásabb” elemei forognak, pedig vannak veretesebb, igaz, nem színpadi látványosságnak való értékei is.

Ma a decsi cigányok részben a magyarországi fajtestvéreikhez, részben a nem cigány népességhez hasonlóan élnek. Vannak, akik tanulás, szakma révén kiemelkedtek a cigánysorsból. Vannak, akik nem tanultak, szakmát se szerettek, csak várták, várják a sült galambot. Vannak, akik munkájuk, szorgalmuk – a hozzá megszerezhető állami segítség – révén tisztességes, polgári életkörülményeket teremtetek maguknak és családjuknak. Vannak, akik ugyanezt, vagy ezt jóval meghaladót – finoman szólva – külön(ös) uta-

kon érték el. Emiatt van, hogy egyikük-másikuk háza előtt időnkint rendőrautó áll. Olyan értelemben, mint 50–60 évvel ezelőtt, közöttük szegény nincs. Rongyos ruhában járó felnőtteket vagy szegényeket nem látni. Az elhanyagolt külsejű házaik, rendetlen környezetük, az igénytelen belső nem annyira az anyagi, mint a szellemi, mentalitásbeli szegénység jelei. Reménytelenül lecsúszott családok a beások között nincsenek, a varázslók között akadnak, de elhagyottak, magukra maradtak semmiképpen. A minimálbérért (50 ezer Ft) végzett községi közmunkában elhelyezkedhetnek a mindenféle szakképzettség nélküli analfabéták is. Ennek a munkának a vállalása a feltétele a rendkívüli önkormányzati segélyek megszerzésének.

A roma gyerekek többsége rendszeresen jár iskolába, együtt a nem cigányokkal. Ez mindig így volt Decsen, még, amint már említettem, a gyöngyösoldali cigányiskola létezése idején is. Egy adalék: az 1945/46-os tanévben készült iskolai csoportképünkön nyolc cigány gyerek van, az ötödikesen egy sincs, pedig senki nem utálta ki őket. A decsi általános iskolában az 1951–1952-es tanév óta rendszeresen készült tabló, vagy csoportkép a végzős növendékekről. A törvény által előírt általános tankötelezettség ellenére csak a hatvanas évektől kezdődően akad elvértve egy-egy cigány gyerek – az is inkább beás – a nyolc osztályt végzetek között. Jelenleg a tanulói létszám hozzávetőleg negyede roma. A tanköteles gyerekek közül 60–70 nem roma szekszárdi általános iskolákba jár. A szülők egy része azt mondja, azért, mert „cigányiskolába” nem adja a gyerekeit. Az ő részükről nyilvánvaló, hogy rossz vélemény van általában a cigányokról. De azon kívül, hogy elkerülik őket, semmilyen kapcsolatot nem tartanak, nem akarnak tartani velük, tevőlegesen az ő részükről sem történik semmi, mint ahogy mások részéről sem. Nyoma sincs annak a rasszizmusnak, amit bizonyos körök politikai okokból országsszerte tudatosan szítanak. A se velük, se ellenük magatartás

mellett sokkal több a segítőkészség a nem roma lakosság részéről. Az, úgy gondolom, bárhol a világon természetes, hogy a lakosság minden rendű-rangú rétege, még a cigányok is kerülik, elutasítják, megvetik a bűnözőket, az olyanokat, akik minden ok nélkül rendre áthágják a közösség törvényeit, szabályait, akik nem becsülik meg a közösség, a magánemberek javait. Az ilyenekkel szembeni elutasítás, törvényes retorzió – legyen cigány vagy nem cigány – minden társadalomnak, közösségnek ösztönös védekezési reflexe. Tapasztalatom szerint a decsiek túlnyomó többsége nem származása, hanem magatartása, életvitele alapján ítéli meg polgártársait.

A törvények szabta kötelezettségek mindenkire vonatkoznak, a törvények adta kedvezményeket – fajra, nemre való tekintet nélkül – mindenki élvezheti. Ha az etnikumokkal szembeni diszkriminációról beszélünk, akkor az Magyarországon mindig inkább pozitív, és nem negatív. Ám azt, hogy egy faluban vagy bármi más közösségben kit hogyan fogadnak el, semmiféle országos törvénnyel, rendelettel nem lehet szabályozni. Mindenki életvitelével határozza meg a hierarchiában a saját helyét.

A cigányság nagy utat tett meg azóta, amióta 10–15 évszázaddal ezelőtt elődei elindultak az indiai őshazából, és egyes csoportjai Magyarországon leltek új hazára. Bár 5–6 évszázada itt élnek a Kárpát-medencében, de még mind a mai napig nem történt meg az igazi honfoglalásuk.

Ugyanis nem elég valahol ott lenni, benne is kell lenni az ott valókban, de be is kell fogadni azokat. A cigányság egy köztes állapotban leledzik. Ha fizikailag nem is, de lelkileg, szellemileg még ma is vándorúton van. Az elmúlt évtizedek átalakulásai okozta gyökeres életforma-változás útvesztői között bizony sokan nehezen találják meg a helyes utat, többen meg éppen hogy nem is akarják megtalálni. A fentebb említettek: a kolóniák részbeni megszűnése, illetve az újak komfortosabb volta, a szétszóródásuk,

az ősi foglalkozások kényszerű föladása, az új munkaviszonyok, a merőben más életfeltételek és követelmények lényegesen átalakítják gondolkodásmódjukat, a világ dolgaihoz való viszonyukat. Megfigyelhető náluk is a viszonylagos jólét okozta „betegség”. A konszolidáltabb körülmények között élő családokban legfeljebb 2–3 gyerek van. Nincs 8–10 purdó. Házasságot kötnek, nem ahogy régen, amikor csak úgy összeálltak. Igaz, arra is volt példa, hogy bár hivatalosan nem jelentették ki, de együtt maradtak holtomiglan-holtodiglan. Persze a házasságkötésnek ma a törvények adta anyagi előnyök is mozgatói.

Ma hazánkban több személy részéről több próbálkozás történt, és történik olyan szervezetek létrehozására, amelyek hivatottak lennének a cigányságot olyan egységbe rendezni, amelyik rendelkezik legalább a kisebbség minden ismérével. Nehéz feladat. A cigányság soha nem volt alkalmas közelségben a nemzetté váláshoz. Tudós kutatók szerint az ország területén szétszórta élő cigányok elege még a klasszikusnak nevezett kisebbség kritériumaival sem rendelkezik. A korai, főleg családi alapon szerveződött közösségeik felbomlottak. A mostaniak elmondása szerint a decsi telepen egymás mellett élt a cigányok számos különféle, már fentebb említett csoportja. Ezek a lazán együtt élő csoportok mégis zárt egységet képeztek. Ma már ennek se híre, se hamva. Tulajdonképpen fénykorukban sem tartotta őket össze semmi, csak a kitaszítottságuk, meg a cigány név.

Múlt és jelen él együtt. A Matyi (Sárközi János) kupec volt. A faluban vett házat. Most az özvegye, Aranka, és fiuk a családjával él benne. Aranka tökéletesen beszéli az egyik roma nyelvet. Ugyanúgy öltözik, mint hajdanán a cigányasszonyok, csak a hosszú szoknya, a kendő, a pruszlik, korának és családi állapotának megfelelően sötét színű, de virágos. A fia (Sárközi Mátyás), Cukrász Matyi – felesége cukrász és egy darabig cukrászdájuk is volt – és családjá

a lakberendezést igényes, polgári színvonalra emelte. Értékes sárközi festett bútorok, jegyzett festmények, különféle ritkaságok között élük mindennapjaikat. Cukrász Matyi rokkantnyugdíjas, úgymond kereskedelmi tevékenységet folytat. Elsősorban a népművészeti ruhák világában van otthon. Kezdetben csak gyűjtötte, ma már varrja is őket. De nem csak népviseleti ruhákat készít, hanem színházaknak jelmezeket is. Budapesten a Gellért Szállóban volt önálló kiállítása, 2001 nyarán. A Pünkösdi Fesztiválon már évek óta rendszeres kiállító. Most a „Decsi Dior”. Múzeumok részére öltöztet viseletet bemutató babákat, és színházi előadásokhoz készít jelmezeket. Egy alkalommal az Állami Operaháztól a „Bajazzók” című opera jelmezeinek elkészítésére kapott megbízást. A parasztruhák tervezésénél támadt gondja. Egy sárközi viseletbe öltözött nő ábrázoló régi fénykép adta a mentő ötletet. Sárközi parasztruhákat tervezett az operához. Elfogadták a jelmezeket, így Cukrász Matyi révén szülőföldjének viselete bevonult az operatörténelembe.

Amúgy fiával és lányával együtt a Csillagrózsa Hagyományőrző Együttesnek a tagja, és perfekt roma. Életformája nagyon jó példa a fentebb említettekre. Cigány, ismeri ősei nyelvét, tartja szokásait, ugyanakkor együtt, benne él a falu mindennapjaiban, ő maga is hagyományozója a nem cigány népi kultúrának.

Múlt és jelen él együtt. Mint a bevezetőben már szó volt róla, hiába kísérli meg valaki külsőségekben megélni annak az országnak a valóságát, ahol lakik, ha benne egy másik világ él. Kényelmetlenül érzi magát. Strasbourgba vagy Kanadába is hiába megy. Ott sem találja meg azt, amit keres, mert nem kint, valahol a nagyvilágban, hanem a bensőnkben kell megtalálni azt, amiről úgy hisszük, úgy érezzük, hiányzik.

Az, amit itt írtam – mint már említettem is –, csupán néhány villanás, időtöredék. Akinek fontos, hozzárakhatja

a maga emlékeit is. Nekem is van több, ezeknél személyesebb, közvetlenül érintő is. Izgalmas, miért gyújtotta magára házát, és végzett magával, miután késsel nyomorékká tett egy rendőrt az a roma, aki a falu 24 házában fosztotta ki az ott lakók ruhatárát, köztük a miénket is. Vajon miért nem vállalta senki annak az iskolatársait rendszeresen meglopó cigánylánynak a bíróság által elrendelt gyámsági felügyeletét, akinek én önként lettem a gyámja? Becsületére legyen mondva, egyszer sem kellett az egy év alatt miatta, szülei helyett anyagilag helytállnom lopásaiért. Bevallom, ma már lehet, hogy nem tenném tűzbe a kezemet érte. Azt sem, amelyiken egy sebhely éktelenkedik, amit még kultúrház-igazgató koromban szereztem, amikor a késelő romák között próbáltam békebíró lenni. Nem könnyű kitalálni, miért hozott később a Joza pekenyóca-pörköltet nekem? Talán a krimiírók is felkapnák a fejüket, ha hallanák azt a sztorimat, amelyben a romák körülvették az igazgatásom alatt álló kultúrházat, és nagy csingerdálózások közepette megígérték, hogy az utolsó cseppig kieresztik a véretem, onnan élve ki nem jövök. Kijöttem. Igaz, rendőri jó tanácsra este vagy éjjel, biztonsági okok miatt egy darabig nem a járdán, hanem a kociút közepén mentem hazafelé.

Megtapasztaltam, nagyon nehéz, de ma is igazat adok Goethének:

„Ha úgy vesszük az embereket, amilyenek, akkor rosszabbá tesszük őket. Ha úgy kezeljük őket, mintha azok lennének, aminek kellene lenniük, akkor segítjük őket azzá válni, amivé válni képesek.” Persze, ha ők is úgy akarják.

CZAKÓ SÁNDOR

Tanulmány 93:355 II. kötetben

Cw

A TORCH (FÁKLYA) HADMŰVELET

Az észak-afrikai angolszász partraszállás
és következményei

III.

A casablancai konferencia 1943 januárjában – stratégiai megbeszélések

A brit kormányfő és az amerikai elnök már 1942 decemberében szükségesnek tartották egy újabb konferencia megtartását a további stratégiai tervek összehangolása érdekében. Eredetileg hármaskonferenciára gondoltak Sztálin részvételével, de Sztálin tudatta a nyugati államférfiakkal, hogy a Sztálingrád körül tomboló csata miatt egyetlen napra sem tudja a Szovjetuniót elhagyni... Bár egyes szerzők, mint például Cartier – Harry Hopkinsra hivatkozva – fölöslegesnek tartják az 1943. januári Churchill–Roosevelt találkozót a háború folytatása szempontjából, úgy érzem, igazat kell adnunk az egyik résztvevőnek, Robert Murphynak, aki a casablancai konferenciát *a háború egyik legfontosabb értekezletének tartja*, és úgy véli, *az ott hozott határozatok évtizedekre meghatározták Európa sorsát*.⁶¹

Bár a konferencia ötlete Rooseveltől származott, a helyet, Casablancát Churchill tanácsára választották ki a tanácskozások színhelyéül. A két vezető államférfin és a katonai vezetőkön kívül amerikai részről csak két „civil”, Hopkins és Murphy, angol részről pedig Macmillan vettek részt az összejövetelen. Roosevelt tudatosan mellőzte a State Department tisztviselőit, ezért Churchill sem hozta magával Eden külügyminisztert. A konferencia színhelyét – Casablanca Anfa nevű elővárosát – teljesen titokban tartották. Félvén attól, hogy Marokkóban még tevékenyked-

hetnek a tengelyhatalmak ügynökei, a legszigorúbb biztonsági intézkedések közepette folytak a tanácskozások. A sajtó képviselőit csak az utolsó két napon, január 23-án és 24-én engedték be a konferencia színhelyére. A konferenciát egyébként 1943. január 13-án nyitották meg.

A konferencia legfontosabb témáját a további stratégiai műveletek képezték. 1943 januárja a szövetségesek afrikai hadműveletei szempontjából nem volt a legkedvezőbb időpont. Rommel afrikai fegyveres erőit Montgomery tábornok 8. brit hadserege már az előző év őszén végleg megverte, és a német-olasz erők napról napra hátráltak az előrenyomuló britek előtt, de – amint már említést nyert – 1942 decemberében a rossz terepviszonyok és az amerikai katonák tapasztalatlansága következtében elakadt a szövetségesek előrenyomulása az algériai-tunéziai határon, és Eisenhower úgy döntött, hogy Tunézia elfoglalását 1943 ta-

vaszára fogják halasztani. Mivel a főparancsnok jelenléte Algériában nélkülözhetetlen volt, a casablancai értekezleten csak egy napig vett részt, hogy véleményt nyilvánítson a követendő stratégiáról.⁶²

Az angolok jobban készültek fel a stratégiai kérdések megvitatására, mint az amerikaiak. Egy 6000 tonnás hajó állt rendelkezésükre, megtöltve szakirodalommal és katonai térképekkel. Brooke vezérkari főnök és a többi angol katonai vezető rámutattak arra, hogy egy elhamarkodott partraszállás a francia partokon könnyen katasztrófához vezet, és az egyetlen hadszíntér, ahol eredményesen le lehet küzdeni a tengely erőit, a Földközi-tenger és partvidéke. Ha Tunéziát elfoglalták – érveltek –, könnyen megvalósítható lesz Szicília, Szardínia, sőt az olasz szárazföld elfoglalása is. Németország – úgy vélték – nehezebben tud az alpesi szorosokon keresztül nagyszámú csapatokat bevetni, mint az inkább sík jellegű nyugat-európai terepen.

Marshall amerikai vezérkari főnök ezzel szemben úgy vélekedett, hogy egy franciaországi partraszállás gyors győzelemhez vezet, s Németország legyőzése után a szövetségesek minden erejét Japán ellen lehet bevetni. A tárgyalásokra jobban felkészült angolok érvelése azonban meggyőzőbb volt. Kompromisszum született, amely lényegét tekintve a brit katonai vezetők álláspontját tükrözte. A csendes-óceáni harcok és a bombázások folytatásán kívül abban állapodtak meg, hogy Francia-Észak-Afrika elfoglalása, vagyis a tunéziai német–olasz hídfő felszámolása után az angol–amerikai haderők Sziciliát szállják meg, ezáltal kulcshelyzetet teremtenek a maguk számára a Földközi-tenger térségében, lehetővé teszik Olaszország kiválását a tengelyszövetségből, valamint előmozdítják Törökország általuk remélt hadba lépését az angolszások oldalán. Lehetővé válik ezenkívül további mediterrán országok meghódítása, s ez – brit felfogás szerint – jelentős

segítséget biztosít a németek ellen küzdő szovjet haderőknek is.

Churchill javaslatára ugyan bevették a nyilatkozatba azt a mondatot is, hogy még 1943 folyamán megkísérlik a franciaországi partraszállást is, de e klauzula kizárólag Sztálin megnyugtatótását célozta, akinek még az előző év folyamán megígérték, a „második front” megnyitását 1943-ban. A katonák azonban tudták, hogy ez a nagyra törő mediterrán tervek megvalósítása esetén gyakorlatilag kivitethetetlen. Ezzel kapcsolatban el kell oszlatni egy legendát, amely szerint Churchill volt a mediterrán stratégia kitervezője, holott a brit kormányfő csak elfogadta Sir Alan Brooke brit birodalmi vezérkari főnök részletesen kidolgozott stratégiai tervét.⁶³

Churchill és Roosevelt kísérlete De Gaulle és Giraud kibékítésére

A casablancai konferencia másik fő problémáját a Giraud és De Gaulle tábornokok közötti ellentétek elsimítása képezte. De Gaulle már Darlan admirális meggyilkolása után táviratozott Giraud-nak és közölte, hogy szeretne találkozni vele. Giraud ezt az ajánlatot visszautasította, mivel meg volt győződve, hogy De Gaulle londoni köre összejárt-szott a gyilkos összeesküvőkkel. Különben is, Giraud a tunéziai frontra küldendő francia csapatok szervezésével volt elfoglalva. De Gaulle egyelőre nem mehetett Afrikába, s Giraud e döntése ellen több ízben szenvedélyesen tiltakozott, s e tiltakozásokat az angol és amerikai sajtó leközölte. Amerikai nyomásra Giraud elment Casablancába, ahol Murphy a legendás hírű tábornokot bemutatta Rooseveltnek. Az elnök egyszerű gondolkodású, apolitikus katonaként jellemezte Giraud-t, de rokonszenvesnek tartotta, és Murphy figyelmeztette az elnököt novemberi sajtónyi-

latkozatára, amely szerint a helyi francia vezetőkkel kötött megállapodások ideiglenes jellegűek és csak a háború időtartamára érvényesek.

Az amerikai elnök 1940–42 között a vichyi kormánnyal tartott fenn hivatalos kapcsolatokat, bár Pétain autoriter rendszerével nem szimpatizált. De Gaulle iránt kifejezett ellenszenvvel viseltetett, és totalitárius szándékokat tulajdonított neki. Most azonban a közös brit–amerikai érdek megkövetelte a két rivalizáló tábornok kibékítését. Giraud azonnal meg is jelent minden hátsó gondolat nélkül. A probléma abban állt, hogyan lehet De Gaulle-t és híveit integrálni az észak-afrikai francia adminisztrációba. De Gaulle mindenképpen vezető szerepre törekedett, ami Giraud számára, aki a háború előtt már ötcillagos tábornok volt, míg De Gaulle csak ezredes, nehezen volt elfogadható.

Churchill már január 15-én felszólította De Gaulle-t, hogy jöjjön Casablancába, amit a tábornok elutasított. Churchill az angolok vendégeként élő francia emigráns vezér magatartása annyira felbosszantotta, hogy táviratilag közölte vele: „Ha továbbra is ragaszkodik ahhoz, hogy ezt a lehetőséget nem használja ki, akkor az Ön megkérdezése nélkül fogunk megoldásokat találni”. De Gaulle ennek az ultimátumnak a hatására végül is elrepült az angol légiereő egyik bombázógépén Casablancába. Lényeges megegyezés a két tábornok között nem született meg, Roosevelttel kérésére a fényképészek előtt merev arccal keztek egymással. Ezen túlmenően Giraud beleegyezett, hogy a „Szabad Francia Bizottság” egyik delegáltja Algírba jöhessen.⁶⁴

Nyilatkozat a feltétel nélküli kapitulációról

A casablancai konferencia azonban az észak-afrikai hadjáratra vonatkozó stratégiai döntések és a két francia tábornok látszólagos kibékülése miatt tekinthető a második

világháború egyik legjelentősebb fordulópontjának.⁶⁵ Jelentősége abban áll, hogy a konferenciát lezáró sajtóértekezlet alkalmából a befejező nyilatkozatban Roosevelt elnök az alábbi, súlyos következményekkel járó kijelentést tette:

„A világbéke csak a német és japán háborús kapacitás teljes megsemmisítése árán valósítható meg... A német, japán, olasz katonai erő megsemmisítése akkor érhető el, ha Németország, Olaszország és Japán feltétel nélkül kapitulálnak. Ez a jövő világbéke egyedül lehetséges garanciája. Ez nem jelenti a német, olasz vagy japán nép megsemmisítését, csak annak a filozófiának a gyökeres kiirtását e három országban, amely hódításon és más nemzetek leigázásán alapul.”⁶⁶

A publicisták többsége eleinte azt hitte, hogy a casablancai nyilatkozat Rooseveltről rögtönzés volt, mivel célzott Grant tábornoknak, aki az amerikai polgárháborúban az északi csapatok főparancsnoka volt, egyik kapitulációs követelésére egy déli ellenfelével szemben. Azóta számos történész bebizonyította, hogy az úgynevezett „casablancai formula” nem improvizáció eredménye volt. Már egy évvel a casablancai konferencia előtt, 1942 tavaszán életre hívtak egy bizottságot az amerikai külügyminisztérium, a State Department kebelén belül azzal a céllal, hogy kidolgozza a háború befejezése utáni biztonság megteremtésének előfeltételeit. E bizottság, amelynek az elnöke Norman Davis volt, hosszas tanácskozások alapján arra az eredményre jutott, hogy tartós béke az eddigi történelmi tapasztalatok után csak akkor biztosítható, ha a jelenlegi ellenfeikkel csak azok feltétel nélküli kapitulációja után kötnek békét.

„Történelmi tapasztalatokon” az első világháborút lezáró békeszerződéseket értette a bizottság, amelynek tagjai úgy vélték: az első világháború után „túlságosan enyhe békét” kötöttek Németországgal. E nézet szerint a hitleri

mozgalom sikere és Németország újból agresszív hatalommá válása arra volt visszavezethető, hogy Wilson elnök 14 pontjának és nem az antant katonai győzelmének tulajdonították a Német Birodalom 1918-as vereségét. Ezért a bizottság tagjai úgy vélekedtek, hogy legjobb lenne semmilyen feltételt sem szabni, hanem eleve kijelenteni, hogy Németországgal és szövetségeseivel csak a „feltétel nélküli kapituláció elvét” érvényesítik.⁶⁷

A történészek máig sem tisztázták, mennyiben volt a casablancai formula káros hatású, vagyis mennyiben járult hozzá a második világháború meghosszabbításához. Legélesebb bírálói közé Lidell-Hart és Fuller tartoznak. Lidell-Hart szerint a feltétel nélküli kapituláció elvének proklamálása szükségtelenül meghosszabbította a háborút, emberéletek millióit áldozta fel, és egy olyan békéhez vezetett, amely egy újabb háborús fenyegetéssel párosult. Lidell-Hart szerint a casablancai formulából kizárólag Sztálin profitált azáltal, hogy a nyilatkozat megnyitotta az utat a Közép-Európa fölötti kommunista uralom számára. Fuller szerint a casablancai formula meghosszabbította Hitler uralmát és a szövetségesekkel szembeni német ellenállást, mivel a németek számára csak két lehetőséget nyújtott: a győzelmet vagy a megsemmisülést.⁶⁸

Német oldalról a Hitler elől 1933-ban Amerikába emigrált Hans Rothfels ítéli el legerősebb formában a „Casablanca-formulát”. Szerinte a feltétel nélküli kapituláció elve Hitler és Goebbels propagandáját erősítette, akik állandóan azt ismételték propagandafrázisaikban, hogy a nemzetiszocialista rendszer veresége a német nép pusztulását vonja maga után. Szerinte Casablanca óta lélektanilag nehezebbé vált a német ellenzék szerepe, mert a casablancai nyilatkozatban kimondatlanul az is bennfoglaltatott, hogy a szövetségesek egy Hitler-ellenes (konzervatív, liberális, keresztény vagy szociáldemokrata) kormánnyal sem hajlandók tárgyalni. Rothfels hivatkozik többek között Allan

Dullesre, az amerikai elhárítás Svájcban működő főnökére, aki több ízben panaszkodott, hogy hiába vett fel kapcsolatokot német ellenzéki körökkel, akik – amint azt az 1944. július 20-i sikertelen puccskísérlet bizonyította – hajlandók lettek volna a nemzetiszocialista rendszer megdöntésére, a szövetségesek hivatalos körei elzárkóztak a német ellenzékkal folytatandó tárgyalások elől.⁶⁹

E tanulmány szerzőjének véleménye szerint a casablancai nyilatkozat téves premisszából indult ki, amikor fogalmazói úgy vélték: a jövőben is csak Németország és szövetségesei részéről lehet a világbékét fenyegetni. A casablancai formula figyelmen kívül hagyta azt a tényt, hogy Németország csak azért válhatott veszélyessé a világbékére nézve, mert felbomlott az első világháborús győzelmet kivívó antant-koalíció, továbbá azért, mert Sztálin – Churchill és Rooseveltt későbbi szövetségese – az 1939. augusztus 23-án aláírt német–szovjet paktum révén lehetővé tette, hogy a stratégiaiilag viszonylag gyenge Németország támadólag léphetett fel Lengyelországgal és a nyugati hatalmakkal szemben. S legfőképpen figyelmen kívül hagyták azt a lehetőséget, hogy az 1943-ban még szövetséges Szovjetunió részéről is e nagyhatalom expansionizmus politikája következtében komoly veszély hárulhat a világbékére.

A casablancai nyilatkozattal e tanulmány keretében azért foglalkozunk részletesebben, mert az észak-afrikai francia átállással foglalkozó egyik legkiválóbb mű szerzője, Elmar Krautkrämer úgy véli, a Darlan-alku miatt a baloldali sajtó részéről őt és az amerikai vezetést ért támadások miatt hirdette ki Rooseveltt a feltétel nélküli kapituláció elvét. Az elnök ugyanis elejét akarta venni Krautkrämer szerint, hogy bármely tengelyhatalom vezetőjével szemben megismétlődjék a „Darlan-alku”-hoz hasonló helyzet.⁷⁰ Szerintem a kiváló történész e tekintetben téved. A fent említettek alapján világos, hogy e végze-

tes hatású nyilatkozat a State Department köreiben született meg és nem tekinthető kizárólag Roosevelt személyes motivációjú döntésének.

A tunéziai „hídfo” felszámolása és Észak-Afrika teljes felszabadítása

Amint egy előző fejezetben ismertettük, az angol, amerikai és a velük szövetséges francia erők Tunézia elfoglalására 1942 decemberében tett kísérlete sikertelen volt, és Eisenhower tábornok úgy döntött, hogy a tervezett offenzívát 1943 tavaszára halasztják. E döntést az 1943. január 13-tól 24-ig megtartott casablancai csúcsértekezlet is jóváhagyta, s miután a belső francia viszályokat is sikerült – legalább a látszat szerint – elsimítani, s az Algériában és Marokkóban lévő angolszász csapatokat is megerősítették, nem látszott kilátástalannak Tunézia mielőbbi elfoglalása. Hitler az 1942. decemberi német sikerek láttán úgy határozott, hogy Tunéziát, mint az „Európa-erőd” előterét minden körülmények között tartani kell, sőt – ez az adott erőviszonyokat tekintve vágyalomnak bizonyult – meg kell kísérelni Algéria és Marokkó elfoglalását.

A németek tunéziai partraszállása után Hans-Jürgen von Arnim vezérezredes parancsnoksága alatt felállították fenti célok elérése érdekében az 5. német páncélos hadsereget. Az 5. páncélos hadsereget kiegészítették az olasz „Superga”-hadosztálllyal, majd később a „Hermann Göring” hadosztálllyal. Arnim 5. hadserege összesen 78 ezer német és 27 ezer olasz katonából állott. Arnim türelmetlenül várta a főparancsnokság által megígért további hat német hadosztályt, hogy megkezdhesse az Észak-Afrika elfoglalására irányuló hadjáratot, de hiába várt. A szállítási nehézségek elháríthatatlan akadálynak bizonyultak. Decemberben és januárban a szövetségesek a Szicília és Tunézia közötti ten-

gerszorosan 47 hajót elsüllyesztettek és további húszat harcképtelenné tettek. A németek ezért rá voltak utalva a légi úton történő utánpótlásra. 200 Junkers és 15 Gigant gép állt rendelkezésre, de ezek is csak egyötödét tudták leszállítani az 5. német hadsereg részére szükséges hadianyagnak.

Időközben Rommel hadserege is egyre nehezebb helyzetbe került Líbiában. 1943. januárja óta Montgomery 8. brit hadserege szüntelenül előrenyomult, és Rommel kénytelen volt hadseregét Tunéziába visszavonni. 1943. január 20-án kiürítették Tripolit, és a német és olasz csapatokból álló „Afrika-hadtest” visszavonult a Dél-Tunéziában még a franciák által épített úgynevezett „Mareth-vonaba”. A 8. brit hadsereg állandóan a német–olasz erők nyomában volt. Rommel még tett egy utolsó kísérletet a hadiszerezse visszafordítására. Még a 8. brit hadsereg megérkezése előtt döntő csapást akart mérni a Tunéziában lévő szövetséges erőkre. Február 14-én Dél-Tunéziából előretört nyugati irányban a tebessai csomópontig, Tozeurtól északra. A jó kezdet után azonban az előrenyomulás megakadt. Arnim vezérezredes és az olasz erők nem adtak Rommelnek támogatást. Rommel visszafordult a 8. hadsereg ellen. Páncélosainak átcsoportosítása a Mareth térségéig azonban vonatottan haladt előre, csak március 6-án tudott dél felé fordulni. A németek ezen a napon 40 páncélost vesztek, és a támadás elakadt. Várható volt a szövetségesek rohama mind déli, mind nyugati irányból. Az Afrikában harcoló német és olasz egységeket egy második Sztálingrád veszélye fenyegette. Hitler esztelen parancsai a Tunéziában való harcok folytatására a vereséget elkerülhetetlenné tették. „A hadseregcsoport Afrikában maradása az öngyilkossággal egyenlő” – írta Rommel a főparancsnokságnak küldött jelentésében. Ennek ellenére további német egységek érkeztek Tunéziába, holott 1943 márciusában a hajóvesztés 57 százalékra rúgott.

Rommelt Hitler leváltotta, és az Afrika-hadtest parancsnokává von Arnimot nevezte ki. Március 7-én Rommel búcsút vett a sivatagtól, majd hazarepült. A „Führer” kitüntette a gyémántos-kardos lovagkereszttel. Az afrikai háború német hőse az 1944. július 20-i puccskísérlet után a Gestapo nyomására öngyilkos lett.

Május 7-én a szövetségesek elfoglalták Tuniszt és Bizertát, és elvágták Bőne városát Enfidaville térségétől. Hitler továbbra is esztelen módon a végsőig való kitarásra szólította fel csapatait, azok azonban nem engedelmeskedtek a „Führer” parancsainak. 1943. május 13-án a német és olasz csapatok kapituláltak, úgyhogy második Sztálingádra nem került sor. A tengely veszteségei Tunéziában az alábbiak voltak: 30 ezer halott, 26 ezer sebesült, 260 ezer hadifogoly. A szövetségesek ezzel szemben 10 290 halottat, 38 ezer sebesültet vesztek. 21 ezer katonát eltűnt.⁷¹

Tizenhét nappal a tengelyerők tunéziai kapitulációja után, 1943. május 30-án De Gaulle megérkezett Algírba. Június 3-án megalakult a Francia Nemzeti Felszabadítási Bizottság, amelynek két egyenrangú elnöke De Gaulle és Giraud lett. Giraud maradt továbbra is a legfőbb katonai parancsnok, de a politikai vezetés De Gaulle kezébe ment át, aki akaratát rövid időn belül rákényszerítette elnöktársára. Az új bizottság többsége De Gaulle londoni környezetéből került ki; két, később főszerepet játszó politikus, Jean Monnet és Couve de Murville képezték hozzájuk képest az ellensúlyt. Algéria főkormányzója a gaulle-ista Catroux tábornok lett. Boisson és Bergeret tábornokokat De Gaulle tisztségük alól felmentette, Noguès a letartóztatástól való félelmében Portugáliába menekült. 1943 augusztusában De Gaulle utasítására megkezdődött az „épuration”, a tisztogatás. 1940 decemberében tett ígérete ellenére De Gaulle mindenkit elmozdított állásából, aki a vichy-i kormányt szolgálta. 1944 elején őrizetbe vették Boisson, Bergeret-t,

Flandin volt miniszterelnököt, Pucheu volt belügyminisztert, akit 1944 áprilisában kivégeztek.

De Gaulle, e kiváló államférfi sajnos nem bizonyult nagylelkűnek, aki egyszer ellene foglalt állást, annak többé nem bocsátott meg. 1944 áprilisában javaslatára a bizottság Giraud tábornokot is felmentette főparancsnoki tisztsége alól, s Königstein egykori legendás hőse részére De Gaulle Algirtól 500 km-re kényszerlakhelyet jelölt ki, úgyhogy Franciaország felszabadulását nem élhette át hazájában. Ezek az események foltot vetnek a német uralom alóli francia felszabadulás időszakára. A Pétain marsall elleni per sem folyt le a tárgyilagosság légkörében, s az ekkor ejtett sebek több évtizeden keresztül megosztották a francia társadalmat.⁷²

A „Torch” hadművelet és Észak-Afrika felszabadítása történelmi jelentősége és értékelése

Az angolszász haderők partraszállása, az észak-afrikai francia gyarmatbirodalom átállása a szövetségesek táborába és a térség megtisztítása a német–olasz fegyveres erőktől a második világháború egyik legjelentősebb fordulópontját jelenti. *Észak-Afrika felszabadítása és a tunéziai hídfő bevétele az angol és amerikai csapatok által nagyobb jelentőségű esemény a tengelyhatalmak ellen folytatott háborúban, mint a sztálingrádi orosz győzelem.* A Volga menti vereség után a német Wehrmacht a keleti arcvonalat néhány hónapra stabilizálni tudta és 1943 júliusában rövid időre – Kurszk térségében – ellentámadásba tudott átmenni. Észak-Afrika és a tunéziai hídfő elvesztésével azonban a tengely a háborút a Földközi-tenger térségében végleg elvesztette. Tunézia – Mussolini szavait idézve – Európa „előtere” volt. Az észak-afrikai francia gyarmatbirodalom és Líbia elfoglalásával a szövetségesek a Mediterráneumban vég-

leg visszanyerték a tengeri fölényt. Az „Európa-erőd” déli szárnya védtelen lett egy nagyobb szabású offenzíva ellen.

A két totalitárius hatalomnak nem állt már rendelkezésre elegendő fegyveres erő a hosszú olasz partvidék, valamint a két nagy sziget, Szicília és Szardínia védelmére, annál kevésbé, mivel az olasz fegyveres erők harci ereje és motiváltsága szinte napról napra csökkent, és ezáltal az olasz ellenállási akarat egyre kétségesebbé vált. A király köré tömörülő konzervatív erők már 1943 tavasza óta készültek a fasiszta rezsim megbuktatására és a tengelyszövetségből való kiválásra. A tengely közép- és kelet-európai szövetségeseinek politikai köreiből is reménykedni kezdtek, hogy a két angolszász nagyhatalom rövidesen felszabadítja ezeket az országokat a német nyomás alól. Európa „lány alsótestének” politikai színtere megélenkült és mozgásba lendült.

Két hónappal a tengelycsapatok tunéziai kapitulációja után, 1943. július 10-én az angolszász fegyveres erők partra szálltak Szicíliában. Július 25-én a király leváltotta Mussolinit, és 1943. szeptember 8-án Olaszország kapitulált. A szövetségeseik észak-afrikai és dél-olaszországi sikerei előkészítették azt, hogy az egész mediterrán térség a második világháború legfontosabb hadszínterévé váljon. A hadi helyzet azonban másképpen alakult.

Az 1943. május 12-től május 25-ig tartott washingtoni úgynevezett „Trident”-konferencián a januárban elfogadott casablancai döntéseket módosították. E konferencián, amelyen Churchill és Roosevelt kivül részt vett az egész brit és amerikai katonai vezetés, Marshall vezérkari főnöknek és az amerikai katonai vezetőknek sikerült kiharcolniuk, hogy Szicília elfoglalása és esetleg egy dél-olaszországi partraszállás után a földközi-tengeri amerikai erők nagy részét átszállítják Angliába, az 1944 tavaszára kitűzött észak-franciaországi invázió sikeres lebonyolítása érdekében.

Ez a Sir Alan Brooke brit vezérkari főnök és Churchill által indítványozott „mediterrán stratégia” elvetését jelentette. Később bebizonyosodott, hogy a mediterrán térségben állomásozó angolszász erők ilyen nagy mérvű gyengítése Mussolini bukása és Olaszország kapitulációja után végzetes hiba volt. Eisenhower főhadiszállásán maga a főparancsnok, de a mellé beosztott politikai tanácsadó, Robert Murphy is azt hitték, hogy az olasz kiválás és megfelelő erejű angolszász erők bevetése Olaszország megsegítésére megnyitja az utat Észak-Olaszország, az Alpok, sőt Budapest felé is.⁷³

Ez a Magyarország és egész Közép-Európa számára kedvező lehetőség azonban végül megghiúsult a fent említett „Trident”-konferencia döntései következtében. Számos történész azzal magyarázza a Trident-konferencia határozatait, hogy míg 1942-ben Churchillnek sikerült az amerikai katonai vezetők ellenkezése ellenére kieroszakolni az észak-afrikai partraszállást, addig a Trident-konferenciára az amerikai katonai vezetők sokkal jobban felkészültek, és sikerült meggyőzniük Rooseveltnél az eredeti mediterrán stratégia módosításának szükségességéről és Marshall vezérkari főnök kedvenc tervének, a La Manche csatornán való átkelésnek elfogadásáról.⁷⁴ Így a szövetségesek számára soha többé vissza nem térő alkalmat, hogy a háborút délről a német határokig kiterjessék, elmulasztották, s az észak-afrikai „Torch” hadművelet jelentősége a háború további kimenetele szempontjából csökkent.

E végzetes döntés következtében Európa középső és dél-keleti részét a szovjet csapatok szállták meg. „Felszabadulás”-ról csak Nyugat-Európával kapcsolatban beszélhetünk, a kontinens a szovjet hódítás következtében kettészakadt s a „Torch” hadművelet ragyogó és sikeres lebonyolítását is csak ebből a szempontból tudjuk utólag értékelni. A legtalálóbban az egyik legkiválóbb amerikai diplomata, William C. Bullitt jellemezte a második világhá-

ború kimenetelét a Life magazinban 1948 nyarán írt cikkében: „Hogyan nyertük meg a háborút és hogyan veszítettük el a békét”.⁷⁵ E vélemény máig is helytálló.

CZETTLER ANTAL

Jegyzetek

- 61 Murphy, 207. l., Cartier, 603. l.
- 62 Murphy, 209. l.
- 63 Feis, 105–108. l.
- 64 Murphy, 211–220. l.
- 65 Uo.
- 66 Feis, 109. l., Moltmann, Günter: *Amerikanische Deutschlandpolitik im Zweiten Weltkrieg*. Heidelberg 1958, 63. l.
- 67 Moltmann, 74–75. l.
- 68 Liddell–Hart, 745. l., Fuller, J. F. C.: *The Second World War*.
- 69 Rothfels, Hans: *Die deutsche Opposition gegen Hitler*. Zürich 1994, 298–317. l.
- 70 Krautkrämer, 368. l.
- 71 Cartier, 607–619. l., Liddell–Hart, 415–419. l., Clark, 142–170. l.
- 72 Krautkrämer, 369–372. l.
- 73 Murphy, 232–233. l.
- 74 Feis, 128–129. l., Cartier, 534–536. l.
- 75 Bullitt, William C.: *How we won the War and how we lost the Peace*. In: „Life”, 1948. augusztus 30-i szám.

g. Életrajz

Kód: Szent-Iványi Domokos

K: Török Bálint

Am

EGY SOKSZÍNŰ EMINENCIÁS

Tisztelgés a százöt éve született Szent-Iványi Domokos emléke előtt

A BBC adásait figyelő ávós 1956 nyarán a következő jelentést vetette papírra: „A külföldi rádióállomások 1946–1956 folyamán gyakran foglalkoztak Szent-Iványi személyével. 1956. augusztus havában a BBC többek között nagyjában a következőket mondotta: a magyar kormány azt állítja, hogy minden a legnagyobb rendben van, mindenki megelégedett, politikai foglyok tulajdonképpen már nincsenek is. Igaz, hogy kiengedték Kéthly Annát... és másokat. Mi azonban addig nem hiszünk Budapest őszinteségében, amíg olyan emberek ülnek börtönben, mint Szent-Iványi Domokos, aki pedig 1944-ben az életét kockáztatta, hogy a háborúnak véget vessen.”

Az ávósok ezek szerint ismerték azt a magyar diplomatát, aki „1944-ben életét kockáztatta, hogy vége legyen a háborúnak”. A Gestapo is ismerte, mert rajta volt a letartóztatandók listáján, de szerencsénkre magyar hatósági és szlovák partizán segédlettel Moszkvába távozott, hogy megkösse a szövetségesekkel az ideiglenes fegyverszünetet. Horthy Miklós ugyanis kinevezte a tárgyalóbizottság tagjává. Tehát a 20. század két totalitárius rendszere tudta, ki volt Szent-Iványi, de mi, akik egyik-másik vagy netán mindkét diktatúrát át- és túléltük, mi, vagyis a mai magyar társadalom tagjai tudjuk-e, hogy ki volt?

Nemrégem találok egy nagyon művelt, nemzeti gondolkodású ötven és hatvan közötti barátommal, aki megkérdezte, hogy mivel foglalkozom mostanában. Meg-

mondtam, hogy Szent-Iványi Domokosról írok könyvet, mire ő őszintén megkérdezte, hogy ki az. Hát igen, a diktatúrák számon tartották, mi – akikért élt – hagytuk kiesni a magyarság tudatából. S ez nem azok hibája, akik nem ismerik még a nevét sem, hanem a miénk, akik esetleg őt magát is ismertük, de küzdelmeivel mindenképpen azonosultunk és azonosulunk.

1898. április 28-án született, Budapesten székely és cipszer szülők gyermekeként. Gimnáziumi tanulmányait a budapesti református gimnáziumban, a Lónyayban végezte, ahol iskolatársa volt későbbi Nobel-díjasunk, Szent-Györgyi Albert. Ő maga is tudományos pályára készült. A Lónyayban megtanulta, hogy sem a származás, sem a tehetség nem elég az eredményes élethez: a szorgalmon és a tanuláson alapuló tudás a legfontosabb a világon.

Nem véletlen, hogy Teleki Pál tanársegédként maga mellé vette, mert a jogi karon befejezván tanulmányait, közgazdaság-tudományi, pontosabban gazdaságföldrajzi tanulmányokba kezdett. De az sem véletlen, hogy ugyancsak Teleki irányította át a diplomáciai pályára. Közben azonban az ifjú tudósjelölt hallgatója volt a párizsi és a bécsi egyetemeknek, ahol többek között diplomáciai stúdió-mokat is hallgatott. Teleki jó szemmel észrevette, hogy ifjú tanársegédje nemcsak igen művelt, hanem széles látókörű, távlatokban gondolkozó, nemzetéhez hű, rendkívüli kvalitásokkal rendelkező szakemberré fejlődött. Márpedig szerinte a megcsonkított országnak, melyet ellenséges érzületű államok gyűrűje szorít, s amelynek mégis meg kell teremteni ezekkel az országokkal az együttműködést, nagy szüksége van az olyan kaliberű diplomatákra, mint amilyennek Szent-Iványi ígérkezett.

A külügyminisztériumban a többnyelvű, írás- és szóbeli vizsgát mint képzett jogász, gazdasági és földrajzi ismeretekkel is rendelkező, akkor már több nyelven beszélő jelölt kiváló eredménnyel tette le, s ennek alapján néhány

évig a minisztériumban, a központi apparátusban dolgozott. Külszolgálati működésének megkezdésében is szerepet játszott mentora. Az ő tanácsára vállalta el a követségi pozíciónál jelentéktelenebbnek látszó konzuli beosztást, mely az Amerikai Egyesült Államok és Kanada területére szólt.

Teleki már az első világháború előtt tisztában volt az Egyesült Államok jelentőségével és egyre növekvő szerepével, gazdasági, politikai és katonai szempontból egyaránt. Egy országot azonban nem a központban, hanem csakis magában az országban lehet megismerni. Ezért javasolta tanítványának, hogy töltsön hosszabb időt Amerikában. Ennek megfelelően 1927 és 1935 között Szent-Iványi Winnipegben (Kanada), valamint Clevelandben és Chicagóban (USA) működött.

Ez az időszak rendkívül hasznos volt számára, mert megismerte a két észak-amerikai államot, s országos ismertségre tett szert. Regionális és társadalmi vonatkozásban egyaránt áttekintést szerzett az egész populációról. Jellemző módon hivatali tevékenysége mellett egyetemi tanulmányokat is folytatott, hogy megismerkedjék az amerikai közjoggal, s bővítse (amerikai) angol nyelvi és irodalmi ismereteit. Ezzel elméletileg is megalapozta tapasztalatainak helyes értelmezését, így a magyar diplomaták azon kis részéhez tartozott, amely nem csak Európát, hanem az amerikai kontinenst is jól ismerte. S azon kevesek közé, akik az Amerikai Egyesült Államok fontosságát – mesteréhez hasonlóan – világosan látta.

1935-ben hazarendelték, rövid ideig a külügyminisztérium sajtóosztályának helyettes vezetője volt, majd Darányi miniszterelnök személyi titkára. Előzőleg, 1931-ben már Bethlen István is maga mellé akarta venni, de bukása megakadályozta a terv végrehajtását. A miniszterelnök mellett kapcsolatba került a politikai-társadalmi élet minden jelentős személyiségével, sőt olyan idegen államfér-

fiakkal is, mint például Ciano, Hitler, Schuschnigg, Göring vagy Montgomery.

1938 végén Washingtonban dolgozott első titkárként. Amerikai szolgálata idején kapta az akkor még kultuszminiszter Teleki Páltól a megbízást, hogy állapítsa meg: „... vajon milyen lesz az Egyesült Államoknak és Kanadának az állásfoglalása a Duna-medencei kérdések – beleértve Berlinnek a Duna-medencére gyakorolt nyomását is – szempontjából, és hogy milyen hangulat van ugyanezen kérdésekkel kapcsolatban az észak-amerikai magyar és szláv származású lakosság köreiben.”

1939 februárjában nyolcvan oldalas jelentésben számolt be Budapesten tapasztalatairól. (A jelentést a miniszterelnök, Teleki Pál, Darányi Kálmán házelnök és Pataky Tibor miniszterelnökségi államtitkár kapta meg.) Szent-Iványi többek között ezeket a megállapításokat tette beszámolójában:

„1. Ha Németország tovább expandál, akár Lengyelország rovására, a háború – mégpedig angol és francia részvétellel – elkerülhetetlen; ez esetben az amerikai közvélemény a nyugati demokráciák és a megtámadott ország mellett lesz.

2. Észak-Amerika teljesen el van szánva a háborúra, s arra nagy előkészületeket is tesz. Az amerikai felkészültség időpontja 1942 nyara lesz. ... Amerika legszívesebben egyedül vívna meg egy izolált háborút Németországgal, mert attól tart, hogy a hitleri német birodalom az amerikai segítség beérkezése előtt legázolhatja Franciaországot, Angliát s talán egész Európát. (Montgomery budapesti amerikai követ hasonló hangnemben nyilatkozott Szent-Iványinak 1939. március végén.)

3. A háború súlyát a Hinterland sokkal jobban fogja érezni, mert a légierőknek főszerepük lesz. Ezen támadóerővel szemben egyelőre még nincs hatásos védelem.

4. A kialakuló világháborúban – két ország (Egyesült Államok és Szovjetunió) kivételével – tulajdonképpen csak vesztesek lesznek. Európa tönkremenetelének eredménye gyanánt az Egyesült Államok abból profitálnak, hogy a brit világbirodalmat járószalagjukra fogják fűzni; a Szovjetunió pedig a teljesen lerongyolódott és tönkrement Európában nyugodtan hódíthat majd akár területileg, akár csupán bolsevista ideológiával is.”

Az idézetekből megállapíthatjuk, hogy az akkor csupán negyvenéves Szent-Iványi több évtizedes tapasztalatokkal rendelkező államférfiaknál pontosabban mérte föl a helyzetet, s világosabban látta az Európa előtt álló jövőt. Jelentése csak megerősítette professzora hasonló véleményét.

Ugyanilyen pontosan látta, hogy mi vár Telekire, amikor 1939. február 16-án kénytelen volt átvenni a miniszterelnökséget:

„...az erős náci-német nyomás és penetráció 38 ószén indul meg; ezt a nyomást és penetrációt elsősorban Imrédy Béla, gróf Csáky István, Sztójay Döme, Werth Henrik, a honvéd-vezérkar egy része és a különféle jobboldali vonalakon futó politikusok, karrier- és érdekvadászok s oportunisták segítették elő. A magyar nemzeti ellenállás, a magyar függetlenségi mozgalom ennek folyamán képpen lobban fel 1938–39 telén.

A magyar függetlenségi mozgalom ellenállásának első komoly eredménye gróf Teleki Pál miniszterelnöki kinevezése volt.”

Amikor Teleki átvette az ország kormányát, akkor már tulajdonképpen minden eldőlt. Végzetesen meghatározta Magyarország jövő útját az Antikomintern Paktumhoz való csatlakozás (1939. január 12.), melyet örökségként kapott az új miniszterelnök elődjétől (a hivatalos aláírás már az ő idejében – 1939. február 24-én – történt). Ez az örökség igen szűk térre szorította mozgásterét. Te-

leki külpolitikai céljai között fontos helyet foglalt el a revízió (amelyet persze szigorú elvi megfontolások korlátoztak), de még ezt is alárendelte fő céljának, mely az ország függetlenségének megőrzése és a fél évvel kormányra kerülése után kirobbantott háborúból való kimaradás volt. Az ország geopolitikai helyzete, az elődei által meghatározott irány s a Nyugat magatartása igen nehezzé tette e célok szolgálatát.

Hosszú ideig, talán a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozásig (1940. november 20.) feltétlenül igaz a kiváló skót történész, Macartney értékelése, mely szerint a magyar külpolitika „nem hozott sem szorosabb baráti együttműködést a németekkel, sem tőlük való fokozottabb függőséget, hanem inkább sakkhúzások és kitérések sorozatát, amik végül is ugyanabban a helyzetben hagyták Magyarországot, mint ahonnan kiindult, mindez részben Teleki személyes bátorságának, szívósságának és találékonyságának volt köszönhető, valamint munkatársai lojális támogatásának”.

Ezzel a véleménnyel teljes összhangban van Barcza György londoni követünk jelentése, aki 1940. október 4-én közölte Budapesttel, hogy „Sir Alexander Cadogan, az angol külügyminiszter állandó helyettese és Sir Orme Sargent, a politikai osztály vezetője »Magyarország magatartását nemcsak abszolúte értik, de többször meleg elismeréssel nyilatkoztak előttem arról, hogy mi igazán nehéz helyzetünkben eddig mily ügyességgel tudtuk összeegyeztetni saját érdekeink megóvását és külpolitikai szabad kezünk biztosítását nemzeti önérzetünkkel. It is a masterpiece of diplomacy« – mondotta Cadogan.”

Ennek a külpolitikának a szolgálatára állította fel már 1939-ben Teleki a Tájékoztató osztályt (M. E. IV.), s nevezte ki élére Szent-Iványit. Ezt a miniszterelnökségi egységet Macartney Teleki „privát kabinet”-jének nevezte. Joggal. Mert e részleg tulajdonképpen második (titkos)

külgügyminisztériumként működött (tiltakozott is felállítása ellen Csáky külügyminiszter), s feladata volt minden olyan diplomáciai feladat előkészítése, illetve elvégzése, amely nem volt összeegyeztethető a hivatalos német–magyar kapcsolatokkal. Tehát nagy része volt a miniszterelnök külügyi sikereiben.

Ilyen kényes feladat ellátásával csak olyan személyt lehetett megbízni, aki nemcsak azonos nézeteket vall főnökével, de teljes mértékben lojális hozzá. A nézetazonosság – mint láttuk – teljes mértékben megvolt, a lojalitást pedig Szent-Iványi egész élete és működése bizonyította. Mint láttuk, Teleki legfontosabb feladatának azt tartotta, hogy megőrizze Magyarország szuverenitását és a háborúból való kimaradását. Szent-Iványi ugyanúgy a szuverenitást és – a változott körülményeknek megfelelően – a háborúból való kiugrást helyezte tevékenysége középpontjába.

Egyetértünk azzal a megállapítással, hogy a magyar függetlenségi mozgalom első nagy, látványos eredménye Teleki miniszterelnöki kinevezése volt. S első korszaka halála pillanatáig tartott, s halála is a magyar függetlenséget szolgálta. De ekkor sem ért véget a küzdelem, melynek élére a mester halála után a tanítvány állt. Aki aztán 1946-os karácsonyi letartóztatásáig, tehát Hitler legyőzése után is irányította a nemzeti ellenállást, s az ÁVO börtönében, a szabadulás utáni belső, majd külső emigrációban is csak a mozgalom vezetéséről mondott le (a kommunista kényszernek és a körülményeknek engedve), hazája szolgálatáról nem.

Teleki halála után Bárdossy, az új miniszterelnök rövidesen megszüntette a Tájékoztató osztályt, Szent-Iványit pedig visszahelyezte a külügyminisztériumba. Ott egy ideig a kulturális osztályt vezette, majd levéltári munkára osztották be. A félreállítást arra használta fel, hogy anyagot gyűjtsön az 1944 és 1946 között megírt magyar diplomácia-történethez (*Csonka-Magyarország külpolitikája, 1919–1944*).

Ezt a kiváló munkát, mely nyomtatásban mindmáig nem jelent meg, felhasználta – nem tudni, hogyan jutott hozzá – C. A. Macartney *October Fifteenth. A History of Modern Hungary, 1929–1945* című könyvében (Sz. I. MS. jellel hivatkozott rá), de hasznosították még marxista történészek is, mert egy példányt letartóztatása előtt elhelyezett a Ráday Levéltárban, egy másik pedig a per lezárása után az Országos Levéltárba került, s általában „A trianoni Magyarország külpolitikája” címen szokták – tárgyilagos elismeréssel – idézni.

Közben azonban – figyelembe véve az általa „látható ellenállás”-nak nevezett jelenségeket, melyek a háború éveiben a parlament két házában, a sajtóban, a kulturális és társadalmi életben voltak tapasztalhatóak – következetes munkával szervezte a társadalom legjobb erőit, hogy – a dolgok alakulásától függően – vagy színre lépjenek, vagy az illegalitás előírásainak megfelelően harcoljanak az ország függetlenségének megőrzéséért, visszaszerzéséért vagy kiterjesztéséért. Szent-Iványi életében mindhárom variáció előfordult.

Teleki halála után nem sokkal Magyarország belekeveredett a háborúba. Nem részletezve és nem bírálva most a körülményeket és a döntések motivációját, meg kell állapítanunk, hogy Bárdossy miniszterelnök abból a téves premisszából kiindulva, hogy Németország fog nyerni, három világbirodalommal is háborús viszonyba sodorta az országot. Szent-Iványi véleményét ismerve a háború várható kimeneteléről, nyilvánvaló, hogy első perctől kezdve ellenezte a belépést, s feladatának tartotta a helyzet visszafordítását. Egy háborúba azonban könnyebb belépni, mint abból kikerülni. Különösen a szövetséges előnyomulása idején.

Az olasz kiugrás 1943 nyarán ugyan felcsillantotta a reményt, hogy lehetséges a németektől való elszakadás, de nem szabad elfelejteni, hogy egészen más volt Olaszor-

szág földrajzi és katonai helyzete. Ezzel kapcsolatban elég arra emlékeztetni, hogy ezt világosan látta Churchill is, aki többször kifejtette, például egy külügyminiszteréhez 1943. szeptember 7-én küldött táviratában: „Elszakadásuk [mármint Magyarországé] Németországtól felbecsülhetetlen előnyt jelentene, feltéve, hogy az a megfelelő pillanatban történik. Másfelől viszont nem tanúsítanánk nagy előrelátást, ha elfecsérelnénk a magyarok átállásából adódó lehetőségeket, és pusztán annak idő előtti kitörését sikerülne elérnünk, amit egy német Gauleiter vagy egy szuper-Quisling-kormány erőszakos beiktatása követne.” Hasonló véleményt közölt 1943. október 13-án a brit külügyminisztérium tanácsosával (W. G. Randall) a Cionista Világszövetség egyik vezetője.

S ugyanez a megfontoltság jellemezte Szent-Iványit is. Ezért kritizálta Kállay 1942-ben kezdett próbálkozásait. Szerinte az eredményes kiugrás feltétele a megfelelő időzítés mellett az összehangolt előkészítés. A Kállay-kormány ugyan elért bizonyos eredményeket (gondoljunk csak Veress László és Hugh Knatchbull-Hugessen ankarai brit nagykövet 1943. szeptember 9–10-én aláírt megállapodására, mely csak akkor válhatott volna publikussá, amikor az angolszász csapatok elérik a magyar határt), de e megállapodás pillanatában teljesen hiányoztak azok a feltételek, amelyek az összehangolt cselekvést lehetővé tették volna.

Szent-Iványi kritikája szerint: „A külügyi irányító csoport elindította a külföldi tárgyalásokat, mielőtt a magyarországi hatalmi tényezőkkel (államfő, kormány, vezérkari főnök stb.) végleges megállapodásra tudott volna jutni.”

Az akadozott legjobban, ami a legfontosabb lett volna: a nácibarát tisztek eltávolítása a hadsereg irányító posztjairól és általában a vezetőposztokról. Ezt Veress László idézett megállapodása után egy hónappal írt leve-

lében is kénytelen volt elismerni („Nem bíznak a hadsereg vezetésében, és még nem tudták befejezni a németbarát parancsnokok eltávolítására irányuló tisztogatási akciót.”) Ugyanakkor Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök 1943 szeptemberében – megunva kormánya tehetetlenségét – Isztambulban közvetlen kapcsolatot teremtett az amerikai hadsereggel, és eredményes együttműködést épített ki.

Szent-Iványi természetesen nem volt abban a helyzetben, hogy a hiányzó összhangot megteremtse, és a legfelső helyen is félreérthetetlen jóváhagyást érjen el. De nem volt tétlen. A szellemi irányítása alatt működő Teleki-kör (nevezzük így az alakuló Magyar Függetlenségi Mozgalom magját, melybe a mártír miniszterelnök barátai és tanítványai tartoztak) felmérte a helyzetet, s arra az elhatározásra jutott, hogy a kiugrás előkészítésére egy olyan szervezet kell létrehozni, amely közvetlenül a kormányzóhoz kapcsolódik, de nincs betagolva a magyar közigazgatásba, s ügyrendi szempontból sem köthető egyik hatósághoz sem. Sikerült megnyerni az ügynek ifjú Horthy Miklóst, ami lehetővé tette, hogy 1944. január 1-ével – kormányzói utasításra – megkezdje működését az az iroda, amely hivatalosan a külföldön élő magyarok ügyeivel foglalkozott, valójában az ellenállási mozgalom irányító központja, majd a háborúból való kiugrás, illetve az ideiglenes fegyverszüneti megállapodás előkészítője lett. Az iroda megszervezésével és tényleges vezetésével Szent-Iványi Domokost bízta meg.

Mester Miklós, az ellenállási mozgalom, azon belül a zsidómentés kiemelkedő munkása az 1944-es ellenállásról írt visszaemlékezéseiben megerősíti, hogy „tulajdonképpen ez [ti. a Kiugrási Iroda] volt a központ, ide futottak össze az ellenállási mozgalom szálai. Bizonyos fokig ifj. Horthy Miklós gyöngé egyénisége előnyt is jelentett, ő volt a cégér az ellenség felé, amely nem nagy veszedelmet látott

benne. A háttérben azonban titokban kitűnő erők dolgoztak, és ezek felhasználták az alkalmat az ellenállási mozgalom tömörítésére vagy legalábbis egységes politikai irányítására.”

Viszonylag szabad működésre azonban nem sok időt biztosított a történelem: 1944. március 19-én a német hadsereg megszállta az országot. Ezzel és ennek következményeivel kapcsolatban mindmáig különösen két probléma foglalkoztatja a magyar közvéleményt. Az egyik az, hogy miért nem álltunk ellen (katonailag) a németeknek, a másik pedig: miért nem mondott le tiltakozásul a kormányzó.

Szent-Iványi a magyar függetlenségi mozgalom történetéről 1946-ban írt nagy tanulmányában idézi Czebe Jenő és Pethő Tibor világháború-történeti munkáját, mely szerint több mint kétszeres, jobban felszerelt haderővel kellett volna megküzdeni a honvédségnek egy meglepetésszerű támadásban. Horthy döntésében szerepet játszott az a hitleri fenyegetőzés is, hogy – ellenállás esetén – a szomszéd

államok hadseregét is bevonják az akció végrehajtásába. S az ország vezetőinek voltak emlékei arról, hogy mit jelent például egy román megszállás. A helyén maradást támogatta a kormányzó hajóskapitányi mentalitása is, mely nem volt összeegyeztethető a süllyedő hajó elhagyásával. De szerepet játszott döntésében az az illúzió is, hogy a jellegtelen katona-miniszterelnök (Sztójay) bizonyos mértékig respektálni fogja mint legfőbb hadurat. S lemondó miniszterelnöke, Kállay is a maradást tanácsolta.

Mindenesetre a katonai ellenállás is, meg a lemondás is látványosan szép gesztusa negatív következményeket hordozott volna magában. Különösen a lemondás. Helyén maradvá ugyanis néhány napig válogathatott a rossz és a kevésbé rossz miniszterelnökökben, ha lemond, akkor a náci akarat korlátlanul érvényesül, ami a magyar zsidóság teljes kiirtásával járt volna. Így viszont maradt valami mozgástér a pozitív társadalmi erők számára. Ezt használta ki a Magyar Függetlenségi Mozgalom.

Szent-Iványiék úgy látták, hogy az adott helyzetben a legsürgősebb feladat a zsidómentés minél hatékonyabb megszervezése. Talán furcsa hatékonyságról beszélni több százezer magyar zsidó kiirtása után, mégis, Gideon Hausnerrel, a jeruzsálemi Eichmann-per fővádlójával együtt elmondhatjuk: „A pesti volt az egyetlen gettó, amely megmenekült a teljes megsemmisüléstől.” A zsidó mondás szerint „aki megment egy életet, egy egész világot ment meg”. A magyar ellenállás százezreket mentett meg! S ebben szerepe volt sok tízezer egyszerű polgár hite diktálta spontán cselekedetének, az egyházak ifjúsági szervezeteinek, a honvédség egy részének, de különösen a Magyar Ellenállási Mozgalom jól működő konspiratív tevékenységének.

Nincs terünk most e szerteágazó munka részletes ismertetésére (a Magyar Szemle előző számaiban közölt tanulmányaim megtették ezt), ezért csak utalásszerűen említjük meg a legfontosabbakat:

Nem részletezve a széles körű személyes embermentő tevékenységet, ki kell emelni, hogy a Magyar Függetlenségi Mozgalom tagjai (Soos Géza, Székely Mária, Éliás József és mások) megszerezték, majd lefordították és megfelelő személyekhez, így a kormányzóhoz is eljuttatták az Auschwitzi jegyzőkönyvet. Ezzel sikerre vitték a kormányzó aktivizálására irányuló akciót, melyet MFM-tagok és az ellenálláshoz közel álló személyek végeztek: Horthy június 26-án elrendelte a deportálás leállítását.

Ezt a döntést azonban katonailag is alá kellett támasztani, hiszen a németek nem azért szállták meg az országot, hogy félmunkát végezzenek. Ezt a feladatot az MFM katonai szekciójához tartozó tisztek vállalták, Lázár Károly testőr tábornok, egy „Homokos” álnéven működő összekötő és Koszorús Ferenc vezérkari ezredes, aki páncélos hadosztályával megmentette az akkor Budapesten lévő 250–300 000 zsidót a deportálástól.

A németek által megszállt országban sikeresen végrehajtott katonai ellenállás növelte az MFM, de a kormányzó öntudatát is. Ekkor szerte ágazó intrikába kezdett Szent-Iványi: egymásnak ugrasztotta a szélsőjobboldal különböző irányzatait, Imrédy, Baky, Endre, Szálasi híveit. Ennek eredményeként szétzilálódott a Sztójay-kormány, melyet aztán augusztus végén sikerült lemondatni, s helyette augusztus 29-én felállítani a Lakatos-kabinetet, amely ha nem segítette is a kiugrást, de nem akadályozta az MFM előkészítő tevékenységét. Végül sikerült elérni, hogy a kormányzó kinevezte a Moszkvába küldendő fegyverszüneti bizottságot, melynek – Szent-Iványi javaslatára – Faragho Gábor mellett Teleki Géza, Teleki Pál fia is tagja lett, s természetesen ő maga is. Ez a javaslat nemcsak egy baráti vagy tanítványi gesztus volt, hanem Teleki politikájának, szellemének nyílt vállalása. Ezt a tárgyalások folyamán a szovjet vezetők előtt is nyilvánvalóvá tették.

Az 1944. október 11-én aláírt ideiglenes fegyverszüneti megállapodás – sajnos – nem járt gyakorlati eredménnyel, de annak dokumentálását jelentette, hogy Magyarország nem tartozik a hitleri szövetséghez. A harctéren azonban nem sikerült ezt bizonyítani. Ennek több oka is volt. Katonailag rosszul készítették elő az átállást, a hadseregben és a társadalomban is erős ellenérzés élt a Szovjetunió iránt, a németek értesültek a készülődő változásokról, ráadásul a moszkvai rádió – ígéretét megszegve – már 11-én este hírül adta, hogy Magyarország fegyverszünetet kezdeményezett. Ez az indiszkréció eredményezte, hogy a Debrecen felé tartó 21. német páncélos hadosztály Szolnoktól visszafordult, és benyomult Budapestre. Guderian vezérezredes pedig ultimátumot nyújtott át a magyar vezérkari főnöknek Budapest átadását követelve.

Annak ellenére, hogy ezek a körülmények jelentősen rontották a delegáció amúgy sem jó tárgyalási pozícióját, Szent-Iványiék továbbra is méltósággal folytatták a megbeszéléseket, melyek egy idő után az ideiglenes kormány összeállítására irányultak. Molotov a delegáció mindhárom tagjának felajánlott egy-egy miniszteri tárcát (Szent-Iványinak a külügyminiszterit). Végül is az ideiglenes nemzetgyűlés Debrecenben megválasztotta azt a demokratikus kabinetet, amelyben megegyeztek Moszkvában. Tagjai között három Horthyhoz hű tábornok és egy arisztokrata (Teleki Géza) is volt, és mindössze három kommunista. Félreérhetetlen üzenet az ország népéhez (megismétlése sok korábbi hivatalos szovjet nyilatkozatnak): a megszállók nem szólnak bele Magyarország belügyeibe. Sőt: a jogfolytonosságot is elismerjük! Ezt a politikát húzta alá a Délmagyarország december 5-i számában publikált – Révai József által megfogalmazott – deklaráció: „...a nemzeti összefogást nem tekintjük múltó politikai koalíciónak, taktikai sakkfogásnak, hanem hosszantartó szövetkezésnek”.

Szent-Iványi nem vállalta el a külügyminiszterséget. Maga helyett Bakách-Besseney Györgyöt, a nyugati 1944-es disszidensek Követi Tanácsának egyik vezető tagját ajánlotta. (Ő is fontosnak tartotta a folytonosságot, no meg a szakszerűséget!) A kapcsolattartás érdekében egészen 1945. január 20-ig még Moszkvában maradt.

Szent-Iványi Domokos Teleki Pál halála után – akarva-akaratlanul – utóda lett abban a küzdelemben, amit együtt folytattak Magyarország függetlenségének megőrzéséért, a német hegemónikus törekvések ellen, majd a megszállás megszüntetése érdekében. Ezért nevezték az általa vezetett ellenállást Magyar Függetlenségi Mozgalomnak.

A hitlerista német csapatok kiverése azonban nem saját erővel ment végbe, hanem a Hitler-ellenes koalíció győzelmének volt köszönhető. Ezért a Szent-Iványi részvételével megkötött ideiglenes, majd már az új kormány által aláírt végleges fegyverszüneti megállapodás a magyar szuverenitást jelentős mértékben korlátozta. Adva volt a feladat: az ország minden idegen befolyástól és korlátozástól mentes önrendelkezésének visszaszerzése. Nehezítette e feladatot az a körülmény, hogy a győztes jogán hazánkat megszállva tartó hadsereg egy diktatórikus állam katonáiból állt.

Ez volt a helyzet, amikor Szent-Iványi Moszkvából hazatért. Debrecenben felvette a kapcsolatot Kovács Bélával, majd Nagy Ferencsel, a Kisgazdapárt két paraszti származású vezetőjével, majd Budapesten azokkal a barátjaival, akikkel együtt dolgozott az 1944-es ellenállási mozgalomban. Ezek közül Saláta Kálmán kisgazdapárti nemzetgyűlési képviselő és Arany Bálint, valamint a Teleki Pál Munkaközösség fiatal tagjai voltak a legfontosabbak. Mivel a külügyminisztérium nem tartott igényt munkájára, a Kisgazdapárt diplomáciai tanácsadójaként hasznosította tapasztalatait.

Ismét az ország függetlenségével kapcsolatos feladatokkal találta magát szemben. Az ország szuverenitásának helyreállítása három fokozatban volt elérhető: 1. az ideiglenes nemzetgyűlés és kormány megteremtésével, 2. demokratikus választások megtartásával és 3. a békeállapot elérésével. Az első megtörtént, tehát csak a két utóbbival kellett foglalkozni. A második pont sikeres megoldásához oly pártra volt szükség, amelynek tagjai között vannak olyan politikusok, akik alkalmasak egy független állam vezetésére. A harmadik pont két részből állt: egyrészt a béke előkészítéséből, illetve aláírásából, másrészt a békekötés utáni feladatokra való felkészülésből.

De volt-e realitása a jövővel foglalkozni, miközben az országot százezernyi szovjet katona tartotta megszállva, s a január 20-án aláírt fegyverszüneti egyezmény messzemenő jogokat biztosított a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnak, gyakorlatilag a Szovjetunió képviselőjének? Ha nem az ötvenes évek és a kommunista történetírás szemüvegén keresztül nézzük a dolgokat, akkor határozott igennel lehet és kell felelnünk erre a kérdésre. Dokumentumok bizonyítják, hogy 1947-ig Sztálinnak valódi koalíciós elgondolásai voltak Csehszlovákiával, Magyarországgal, sőt Jugoszláviával kapcsolatban is. (Voltak is nézeteltérések a szovjet diktátor és Titó között utóbbi 'radikális' politikája miatt!) Révai József még a Kominform 1947. szeptemberi alakuló közgyűlésén is azt közölte elvtársaival: Magyarországon még eldöntetlen kérdés, hogy népi vagy polgári demokrácia lesz-e. S még két évvel később is bevallotta, hogy 1945-47-ben egyáltalán nem volt a pártnak „egységes, tisztázott, kidolgozott álláspontja a népi demokrácia jellegét, fejlődési perspektíváját illetően”.

Ezt erősíti meg a volt kommunista emigránsnak, Schöpflin Gyulának a müncheni Látóhatár 1955-ös évfolyamában írt cikke az 1945 májusában tartott bizalmas pártaktíva-gyűlésről, melyen beszédet mondott Rákosi

Mátyás: „Szerinte ez az átmenet (amit akkor még nem nevezett népi demokráciának) hosszú ideig tartott volna, egyenes kérdésre válaszolva 10–15 évig, s hangsúlyozta, ezalatt a pártnak lassú, fáradságos módon, parlamentáris eszközökkel és a tömegek közti szívós propagandával kell és lehet megteremteni a vezetőszeretetet.” (Ugyanezt hangoztatta még 1946. december 19-én (!), az úgynevezett köztársaság-ellenes összeesküvés per első letartóztatásai után is, a kommunisták frakcióülésén Horváth Márton vezető kommunista politikus.)

Szent-Iványi Domokos e kijelentéseket vagy ismerte, vagy nem, de mint tájékozott politikus világosan látta a veszített háború, a szovjet megszállás és a sztálini külpolitika megbízhatatlansága ellenére is, hogy nemcsak lehet, de kötelező a magyar jövővel foglalkozni. Megerősítette véleményét a potsdami értekezlet (1945. július 17. –augusztus 2.), melyen – talán annak köszönhetően, hogy Truman bejelentette: megalkották az atombombát – Sztálin sokkal engedékenyebb volt, mint a későbbiekben.

1945–46-ban Szent-Iványi és barátai rendszeresen találkoztak, s e találkozókon megvitatták az aktuális és a távlati politikai kérdéseket. Ezeken a megbeszéléseken néha jelen volt a Kisgazdapárt két vezető politikusa (Kovács Béla és/vagy Nagy Ferenc). 1945 nyarán egy közösen összeállított memorandummal tájékoztatták a nyugati hatalmakat, a potsdami értekezlet tanulságait Saláta Kálmán foglalta össze a Kisgazdapárt számára, de a legtöbbször Szent-Iványi volt a szerzője a gyakorlati és elméleti feladatokat elemző tanulmányoknak. Ezek közül csak egyet említünk (letartóztatása után az ÁVO is gyakran hivatkozott rá), ez pedig a *Kivezető út*, melyben ma is érvényes politikai gondolatok találhatók. Mindezt Rákosiék köztársaság-ellenes összeesküvésnek nevezték 1947-ben, pedig demokratikus körülmények között mindez a politizálás körébe tartozó

természetes tevékenység volt. Bevin brit munkáspárti politikus szerint ilyen vádak alapján akár őt is bíróság elé lehetett volna állítani.

Szent-Iványiék valóban nem szerveztek összesküvést, még az akkori magyar törvények szerint sem, csupán egy szerintük szükséges, törvényes keretek között végrehajtható változás terveivel foglalkoztak. E tervek egybeestek a Kisgazdapárt azon törekvésével, hogy a háborúvesztés következtében korlátozott szuverenitásunk korlátozás nélküli szuverenitássá váljék. Ez kapcsolta össze a Magyar Függetlenségi Mozgalom felújított (nem publikus) tevékenységét a legnagyobb koalíciós párt paraszti vezetőinek politikájával. Mint ahogy Teleki Pál maga mögött tudhatta az ország függetlenségéért folytatott harcában Szent-Iványi Domokost és egyre növekvő számú társait, Nagy Ferenc is számíthatott hasonló célokat szolgáló politikai tevékenységében Szent-Iványi Domokosra és baráti körére. A kommunisták és a Szovjetunió azonban ennek az ellenkezőjét, vagyis a szuverenitás korlátozását tartották kívánatosnak, ezért Szent-Iványiékát és Nagy Ferencéket egyaránt ellenségnek tekintették.

Ezekben az években írta, illetve fejezte be a már említett magyar diplomáciatörténetét és a Magyar Függetlenségi Mozgalom történetét 1944 szeptemberéig. Utóbbi emigrációban kiegészítette egészen 1946 végéig, vagyis letartóztatásáig. Ezt 2005-ig zárolt letétként helyezte el több intézményben. Emigrációban írta meg angol nyelven memoárjait is, melyek (ugyancsak 2005 után) különös érdeklődésre számíthatnak, mert a szerző korának egyik legtájékozottabb embere volt, s az 1936 és 1946 közötti évtized történéseit belülről ismervén, sok újsággal lepheti meg a történészeket. De nyilván foglalkozik e művében letartóztatásával, a koncepciók per titkaival, az 56-os szabadságharc leverését követő, majd az emigráció emberpróbáló eseményeivel.

A Nyugaton írt vagy ott befejezett, illetve a Magyarországról diplomatakapcsolatai révén kijuttatott kézíratai, mintegy 4500 oldalon, várják a feltámadást. E művek szintén Szent-Iványi ellenálló tevékenységének a termékei, hiszen java részük vagy a kommunista hatóságok kijátszásával, vagy a minden testi, lelki gyötrellemmel és a drogos kezelés hatásával dacoló, kiváló emlékezetében jutott ki Nyugatra. E rövid utaláson kívül nem foglalkozunk a hamis perrel és a börtönévekkel, mert ezekről már a kommunista hatóságok kimondták az ítéletet: az egész eljárás az igazságszolgáltatás megcsúfolása volt, s tegyük hozzá: sok-sok kiváló magyar ember életének tönkretétele. Ezek közül is kimagaslik Szent-Iványi.

Szent-Iványi Domokos 105 évvel ezelőtt született, huszonhárom évvel ezelőtt halt meg (1980. július 19.), tehát a múlt század folyamán nyolc évtizedig élt. Ebből tíz esztendeig diplomataként dolgozott, tíz évig fontos közéleti szerepet játszott, majd több mint harminc esztendő kom-munista börtönben, illetve belső és külső emigrációban töltött. Közéleti szereplésének politikai erőszak vetett véget, attól kezdve csak passzíve szolgálhatta hazáját, melyhez mindvégig ragaszkodott.

Teleki halála után emigrálhatott volna, hiszen jó külföldi kapcsolatokkal rendelkezett, és tisztában volt a háború kimenetelével. Negyvenötben bármelyik nyugati követség vezetését megkaphatta volna. Szabadulása után, 1956-ban nyitva állt a határ Nyugatra, de ő csak akkor hagyta el az országot, amikor – rossz anyagi és munkalehetőségein túl – úgy látta, hogy iratai megőrzése és közreadása, memoárja befejezése idehaza nem biztosítható. Életének majdnem felét kimondottan rossz, de legalábbis nehéz körülmények között élte le. Neve elválaszthatatlanul összeforrott a 20. századi diktatúrák elleni küzdelemmel, a Magyar Függetlenségi Mozgalommal, tehát ha mérlegre tesszük életművét, akkor a magyar nemzeti ellenállást is értékeljük.

Hogy ne külső szempontok alapján ítélkezzünk, idézzük a mozgalom egyik röpcédulájának néhány mondatát. Ezekből megtudjuk, hogy az MFM célja:

„a) független, demokratikus, szociális és népi Magyarország felépítése,

b) a Duna-medence és Közép-Európa összes szabadságszerető népével a jószomszédi, illetve jóbaráti viszony ápolása és a szoros együttműködés, ...”

E célok ma is vállalhatók, jó részük ma is elérhető. Mit ért el ezekből a Szent-Iványi vezette Magyar Függetlenségi Mozgalom? Mik voltak az ellenállás eredményei?

A német megszállás miatt a független és demokratikus Magyarország megteremtése késett, de éppen a hitleri diktatúra következményei elleni küzdelemben jelentős eredményeket ért el. (a zsidómentés két kiemelkedő teljesítménye: az *Auschwitzi jegyzőkönyv* megszerzése, lefordítása és elterjesztése és a budapesti mintegy 250 ezer zsidó deportálásának megakadályozása). *Ha nincs MFM, akkor ma nincs magyar zsidóság*. További eredmény a Sztójay-kormány megbuktatása és fegyverszüneti bizottság Moszkvába küldésének elérése, az ideiglenes fegyverszüneti egyezmény aláírása. Ennek jelentősége, annak ellenére, hogy a kiugrás nem sikerült, igen nagy, mert dokumentálta ország-világ előtt, hogy Magyarország a demokratikus koalícióhoz tartozik.

Szent-Iványi és baráti körének 1945–46-os tevékenysége nagy hatással volt az ország többségét képviselő Kiszgádapárt vezetőire, s csak a Szovjetunió erőszakos beavatkozása akadályozta meg „a független, demokratikus, szociális és népi Magyarország” megteremtését. A szovjet hegemonia megakadályozta a szomszédos népekkel való viszony rendezését is. De Macartney szerint Szent-Iványiék az 56-os szabadságharcosok előfutárai voltak. Antall József rendszerváltó koncepciója szerint „a hiányzó legitimitás okán kell visszatérni [vissza kell térni] a történelmi hagyomá-

nyokhoz. Az 1848. III. és a ráépülő 1946-os I. törvénycikk képezte jogi alaphoz, amely a magyar polgári alkotmányosságot, annak állam- és kormányformáját megteremtette.

Szent-Iványi és a Magyar Függetlenségi Mozgalom a magyar történelmi folytonosság része, olyan történelmi hagyomány, amelyre jövőt lehet építeni.

Befejezésül néhány szót Szent-Iványi személyiségéről. Képességei és óriási szorgalommal megszerzett ismeretei kiemelték a szürke átlagból. Teleki Pálhoz hasonlóan fontosnak tartotta, hogy környezetére nevelő hatással legyen. Családtagjait, barátait, munkatársait és tanítványait elbűvölte kimeríthetetlenül gazdag ismeretanyagra támaszkodó tanítókedve. S ez a nagy tudású ember lenyűgöző egyéniség is volt. Kéri Kálmán egy beszélgetésünk alkalmával hosszan áradozott Szent-Iványiról, pedig sosem voltak tartós kapcsolatban. Idősb Antall József, aki viszont hosszú időn át szoros együttműködött vele, véleményét így summázta emlékirataiban: „Kevés ilyen bátor emberrel találkoztam azokban a nehéz időkben.” (Az illegális munkában pedig igazán szükség volt bátorságra.)

Végül idézzük egy református lelkész barátja, dr. Pap László teológiai professzor szavait, aki megállapította róla, hogy „nyugati kultúrájú, angolszász orientációjú ember volt... Széles látókörénél s egész beállítottságánál fogva élesen szemben állott a különböző színű totalitárizmusok képviselőivel.” A lényegét pedig így fogalmazta meg: „a »kiugrási irodának« [vagyis a Magyar Függetlenségi Mozgalomnak] ő volt a lelke”.

S a lélek halhatatlan!

TÖRÖK BÁLINT

Felhasznált irodalom

Antall József, id.: *Menekültek menedéke*. (Emlékek és iratok) Bp. 1997, Munkácsy Magyar Egyetemi Kiadó

Balogh Sándor és Jakab Sándor (szerk.): *A magyar népi demokrácia története*. 1944–1962. Bp., 1978, Kossuth Könyvkiadó

Czebe Jenő – Pethő Tibor: *Magyarország a második világháborúban*. Bp. 1946, Antiqua Ny.

Czettler Antal: *A mi kis élethalál kérdéseink. A magyar külpolitika a hadbalelépéstől a német megszállásig*. Bp., 2000, Magvető

Czettler Antal: *Teleki Pál és a magyar külpolitika, 1939–1941*. Bp., 1997, Magvető

Csicsery-Rónay István – Cserenyey Géza: *Koncepciók per a Független Kisgazdapárt szétzúzására, 1947*. Tanulmány és válogatott dokumentumok. Bp. 1998, 1956-os Intézet

Gosztonyi Péter: *Magyarország a második világháborúban*. 1–2. München, 1984, HERP

Juhász Gyula: *Magyarország külpolitikája, 1919–1945*. 3. átdolg. kiad. Bp., 1988, Kossuth

Koszorus Ferenc: *Emlékiratai és tanulmányainak gyűjteménye*. Magyar Történelmi Kutató Társaság (USA)

Macartney, C. A.: *October Fifteenth: A History of Modern Hungary 1919–1945*. 2d ed. Edinburgh University Press, 1961.

Mester Miklós: *A magyar háborús felelősség és a magyar ellenállás igaz története*. (Kézirat) Ráday Könyvtár, K-An 241.

Moszkvának jelentjük... Titkos dokumentumok 1944–1948. Bp. 1994, Századvég

Nagy Ferenc: *Küzdelem a vasfüggöny mögött*. 1–2. kötet. Bp. 1990, Európa – História

Nagy Ferenc miniszterelnök. Visszaemlékezések, tanulmányok, cikkek. Összeáll. Csicsery-Rónay István. Bp. 1995, Ezerkilencszáznegyvenöt Alapítvány és Occidental Press

Pap László: *Tíz év és ami utána következett. 1945–1963*. Adalékok a Magyarországi Református Egyház XX. századi történetéhez. Bern – Budapest, 1992, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem

Ráday Levéltár, Soos Géza-hagyaték, C/230

Ráday Levéltár, Szent-Iványi-hagyaték, C/80.

Saláta Kálmán: *Fejezetek a Független Kisgazda Párt 1945-ös küzdelméből*. Sajtó alá rend. Csicsery-Rónay István. Washington, 1989, Occidental

Saláta Kálmán: *Magyar események 1944. december–1947. január*. (Kézirat) Ráday Levéltár, Soos Géza-hagyaték, C/230.

Szent-Iványi Domokos: *A kivezető út*. Ráday Levéltár, Szent-Iványi-hagyaték, C/80.

Szent-Iványi Domokos: *A magyar függetlenségi mozgalom igaz története, 1929–1945.* Ráday Levéltár, Szent-Iványi-hagyaték, C/80.

Szent-Iványi Domokos: *Csonka-Magyarország külpolitikája, 1919. június–1944. március 19.* Ráday Levéltár, C/80.

Szent-Iványi Domokos: *Emlékirat.* Ráday Levéltár, C/80.

Teleki Géza: *A moszkvai fegyverszüneti tárgyalások – 1944.* Nemzetőr, 2002. február-március-április

Török Bálint (szerk.): *A demokrácia fellegetvárának építői.* Csicsery-Rónay István, Horváth János és Török Bálint írásaiból. Bp. 2002, Századvég Kiadó

Ah

SZEMTANÚK

Naz 1947-es párizsi békeszerződés aláírásáról

Szemtánú – adta címként Illyés a *Franciaországi változások*-ban a február 10-i nap krónikájának. A történelmi pillanattól áthatva Cs. Szabó csábította Illyést, s Auer Pál készségesnek mutatkozott, de belépőt nem tudott szerezni, így a két író, Gyöngyösi János bátorítására, a szállodából három gépkocsin utazó küldöttséghez csatlakozott. Tárgyilagos írást ígér Illyés beszámolója elején, s valóban: a Champs Élysées-n gördülő gépkocsi útját követve a Rond Point-i fordulóval és a III. Sándor-hídon át a külügyi palotáig tartva az alkonyuló város, az Eiffel-torony ködbe vesző alakja is megelenedik krónikájában. Majd a bevonulás ceremóniájának mikrorészletességű rajza következik: a bíborszőnyeg két oldalán parádében álló katonákkal; pergett a dob, vezényszavak kíséretében lépkedett fölfelé. S ami Illyés bravúros leírásának külön fényét adja, hogy a hivatalos parádé fennköltségében újra és újra magára pillant. Sáros-kavicsos cipőjét letisztította, itt még az elfogódott vendég jólneveltségére utalt, aztán jelenlétének bizonytalan voltát villantja fel. Előbb már megtudtuk, belépő nélkül jutott be, de most rádöbben: „*semmi igazoló irat sincs nálam*”. A következő fordulatról Cs. Szabó jegyezte meg: Illyés leírásában „*Ki ne emlékeznék olvasói közül a jelenetre, mikor az altiszt szertartásosan kihámozza télikabátjából s előbukkan a kordbársony művészgúnya?*” Illyés úgy írta: „*Nem ünneplőben voltam*”; finomított a *Szemtánú*-ban, akár írotársa, Cs. Szabó, hiszen Illyés naplójában pontosan megírta, idéztük: munkásruhában jelent meg. Elképzeljük feltűnő jelenségét a sötét ruhás, frakkos

hivatalos népség gyülekezetében: egy ismeretlen úr, aki fűtyül a szertartási ceremóniára. A naplóban még egyszer előfordul öltözéke: *„Az én munkásruhám, kék ingem.”*

Ahogy a naplójegyzetében az operációs terem képét felvillantotta, a *Szemtanúban* követve a képet, kamerájának optikáját nyitva-tágítva írta le a *„békekötés termét”* Az újságírók, naplóbeli, majomképét finomította az *„őserdei állatnép”* hasonlatra, s a lámpák, villanófények tüzében *„A hosszú nagy asztal a műtőtermek fényében fürdött, bő gondolat-társítást indítva, hogy minő műtétek folynak azon is már reggel óta, látható fájdalom nélkül.”* Bidault nyitotta meg az ülést, akit *„fáradt hangú”*-nak hallott Illyés; a francia politikus, aki már csak a külügy vezetője, *„mondott néhány szót a háború könyörtelen voltáról, a béke remélhető áldásairól”*. Aztán szólította a magyar delegációt. Illyés láttatásában *„A műtői fény egy fokkal még erősebb és élesebb lett.”* Gyöngyösivel az élen bevonult a küldöttség, s Illyés lépésnyi közelségéből rögzítette a miniszter portréját: *„Feszült bensőjében is valami. Biztosan, könnyedén járt, de látszott, milyen súlyos akarat dolgozik ezért a külső könnyedségért. Akkor vált merevvé és szögletessé, amikor megpihenhetett volna, már álltában, az üres szék mellett.”* Jellemfestése nem is pillanatkép, mozgófilmfelvétel inkább, lélekbe hatoló mélységgel. Illyés kamerája továbbra is tárgyilagosan mutatja be a terem eseményeit, aránytalanságokat is exponálva, mert a magyar küldöttségről megjegyezte: *„Szinte soknak tűnt fel, ilyen kis országhoz mérten. Annyi nagyhatalom s azok hármás-négyes küldöttsége közt.”* Újra Bidault következett: igazolta az okmány Washingtonban jóváhagyott, hiteles voltát, s felszólította az érdekelt országok képviselőit, írják alá. Majd a helyszín változott, a következő jelenet az Órateremből nyíló szalonban folytatódott, ott állt XV. Lajos berakásos asztala. A ceremónia Bidault számára befejeződött, Illyés csak annyit látott, hogy *„azon nyomba olvasásba merült; valami újságot, vagy nyomtatott jelentést kezdett olvasni.”* Cs. Szabó megerő-

síti: *„én megesküdnék, hogy újság volt a kezében. Nyeglén viselkedett.”*

Illyés kamerájának optikáját most szűkíti, a kisterem asztalára fókuszál: a küldöttségvezetők egymást követően írják alá az okmányt, *„Minden államot párizsi követe képviselte a magyarok kivételével.”* A fényképészek őserdei függeszkedése és nyüzsgése közepette Illyés csak Gyöngyösi kezét rögzítette: *„Saját töltőtollát vette elő, írni kezdett”*. S ekkor az operatőr kamerájában a film megakadt. Váratlanul a költő szólalt meg, történelmi aggodalmát természeti látomásba foglalva: *„Mintha hirtelen vihar tört volna ki... Ez a vihar dörgéstelen volt.”* de a felvevőképek villanófényét is *„a vihar előtti pokoli villámjáték”*-nak képzelte. Aztán újra kamerájába tekintetett, és elindította gépét: *„A kéz feszülten, a megfeszültség nyugalmával rötta a betűket. Az utolsónál, az snél (mert Gyöngyösi János magyarul írta alá nevét), hirtelen megrándult, s széles kanyarodást tett. Befejeződött.”*

Egy életkép változatait még érdemes előhívni és összevetni. Mindketten elkészítették. Illyés a naplójában így látatja: *„Az oroszok rokonszenves, kemény, egyforma arca.”* Színes csoportképe mellé helyezzük Cs. Szabó László fekete-fehér felvételét: *„Feltűnt, hogy az asztal felénk eső, keskeny oldalán négy példányban ül ugyanegy férfi. Mintha vastag, kerek fatönkről lefűrészelték volna, colstokkal mérve, négy egyforma darabot, s utána egyenként beöltöztetik*

Azon az estén *„Párizs hidegen parázslott a zúzmarás ködben”* – jegyezte fel Márai Sándor a Dôme Kávéház teraszán, számot vetve a nap eseményével, Európával és a holnapi hazával. *„Folyamatosan, szakmányban, olajosan, hibátlanul hazudtak Európában: a sajtó, a rádió, a könyvkiadás, aztán az új közlési médiumok, mindenféle nyomtatvány, a papírszemét, amivel megtömték a nyugati ember tudatát... Emberi jogokról beszéltek és túrték, hogy minden emberit és megalázó rendszerek elhatalmasodjanak.”* Semmivé lett Európa hivatása e századdal – tűnődött Márai, de a jövő felől se volt illúziója: *„egy gazdaságilag egye-*

sült Európa, amelynek nincs hivatástudata, nem lehet világerő...” Vissza hát, Magyarországra? „... ahol nem vár senki, ahol nincs »szerep« sem »hivatás« – de van valami, ami számomra az élet egyetlen értelme: a magyar nyelv.” Másnap kora hajnalban Márai Sándor, mint naplójában írja, taxit hívott és kikocsizott a Gare de l’Estre.

A diplomaták memoárjai már szóra se érdemesítik a február 10-i napot. A Magyar Nemzet 1947 február 11-i számából értesülhetünk, hogy Kertész István a nap dél-előttjén Bidault-nak átadta Gyöngyösi János levelét, amelyben a legfontosabb észrevétel: „a békeszerződés semmi intézményes biztosítékot nem tartalmaz abban a tekintetben, hogy Magyarország határain kívül élő magyarok alapvető emberi jogai tiszteletben tartassanak és polgárjogaik tekintetében az egyenjogúság biztosítottassék számunkra.” Magyarország legnagyobb reménye: „a békeszerződések életbeléptetésével vissza fogja nyerni teljes szuverenitását”, amit már a külügyminiszter is aligha hihetett. A hazai napilapok jobbára tárgyyszerűen beszámoltak az eseményről. A Magyar Nemzet (J. E.) teljes első oldalon hangulati elemekkel színesítve-komorítva tudósított, szinte Illyés látószögében figyelte, hogy Gyöngyösi New Yorkban kapott ajándék tollával szignálta az okmányt: „Neve, szemben a győztes hatalmak szignatúrájával, felfelé ívelt a papíron és szinte erőszakosan belefutott a vérvörös pecsétbe.” A Népszavában – a háború előtt is munkatársként jegyzett, Franciaországban élt és Sceaux-ban 1987-ben elhunyt, inkább emlékiratainak nyomán ismert – Szélpál Árpád adott hírt a pillanatról. Megfigyelte a szerződés küllemét: „A nyitott lapok szélén élénk piros színű szalagot látni, amelyet két sor vastag piros viaszpecsét erősít a papírhoz.” Amit a tovasiető Illyés és Cs. Szabó László már nem látott: Szélpál Árpád a tizenkilenc percig tartó ceremónia végén rögzítette a magyar küldöttség távozását: „Gyöngyösi megállt a lépcső alján, körülnézett az enyhe alkonyodó délutánban és nagyot sóhajtott.”

Boldizsár Iván hetilapjában, könyve záró írásaként is szereplő *Február tizedike* című cikkében méltatta a magyar történelem „fontos fordulójá”-t. A belső élet konszolidációja mellett a nemzetközi diplomáciai életben is már-már egyenrangú társként jelenhetünk meg a győztesekkel, hangsúlyozta. Eredményként említette: a tárgyalásokon sikerült elhárítani a kétszázézer felvidéki magyar áttelepítését, de a Csehszlovákia már aláírása előtt megszegte kötelezettségét; a tárgyalást megkerülve a magyarokat elhurcolják, megálazzák. Jugoszláviában az Atlanti Charta és Lenin–Sztálin nemzetiségi elvei szerint megnyugtatónak látta a magyarság jövőbeni sorsát. Boldizsár a szovjet–magyar kapcsolatok háború utáni biztató eseményeként említette: a győztes Szovjetunió meghívására a még romos országból Szekfű Gyula, Zilahy Lajos, Szentgyörgyi Albert „...a tudomány és az irodalom fényjeleit vitték el a szovjet népek”. Boldizsár a dunai népek békéje és demokráciája mellett tett hitet írásában. Szabó Zoltán *A béke érkezése* címmel írt jegyzetet az Új Magyarország február 15-i számába. Kenedi János feltételezi a kézirat vizsgálata alapján, hogy a szeptemberben kihagyott IV. részt Szabó Zoltán átszerkesztéssel, új címekekkel újra megpróbálta közzéadni. S minthogy nem sikerült, szünetelt *A béke érkezése*, amely párizsi leveleinek ismeretében, az ő magas igényéhez mérve, szinte kényszeredett írás, ez erősíti Kenedi feltételezését. Bizonyosra vehetjük: Boldizsár kérte a jegyzetet, s minthogy Szabó Zoltán végigkísérte az eseményeket, nem mondhatott nemet, ha új cikke kényszerült is. Ahogy jegyzetét kezdi, már érezhető az indíttatás erőltetett volta: a napilapok helyszínleírását színezte; a díszes terem, az óra, s az okmányt karcoló toll szinte ihlető hivatkozásként szükséges számára, hogy tárgyszerű megnyilatkozásra hűvösítse magát, s hozzákezdjen az íráshoz. Mintha ismételné és imitálná is önmagát, amikor 1946 augusztusában a Luxemburg-palota helyszínrajzát adta. Ami ott szellemi és történelmi ihletet jelentett,

most csak kulissza. Személyes emlékét párolta a második bekezdésbe, amikor megállapítja: „*A panaszkodásnak nincs értelme sok, most már az önvádnak is kevés.*” Ridegen szinte, de inkább magára erőltetett görcsös fegyelemről árulkodva, megvonja a tanulságot: „*Ebben a békében a szegények, a kicsinyek hoznak áldozatot a békéért.*” Panaszkodni panaszkodhatunk, mondja a következő bekezdésében, de kérdése felelet is egyben: „*Van-e haszna, van-e célja.*” S már a befejezés következik: „*illő komolysággal, férfias nemzet gyanánt*” fogadjuk a békeszerződést, egy percnyi csöndet ajánl a Párizsból érkező „*okmány tartalmának*”, Végül korábbi levelének üzenetét ismételte meg: a belső építkezés lehet egyetlen feladatunk. A *Candide* metaforáját időszerűsítette cikkének zárómondatában; munkálkodni: „*A csatatéren, amely a jelen telkének s a jövő kertjéül megmarad.*” Honi, európai és nagyhatalmi utalások, a világ értelmezése hiányzik immár. Erkölcsi tartás és szorgalmas munka – nincs több vigaszt és bátorítást: a Párizst követő hónapok tűnődései Szabó Zoltánban esszenciális tanulsággá emelkedtek. Amelynek az is következménye, hogy a cenzurális gondok mellett ereje sem volt könnyvé formálni párizsi leveleit. Dermedten írom le a tényt: az *Angliai vázlatkönyvet* (1946) követően Szabó Zoltán életének hátralévő harminchét esztendejében egyetlen új írásait tartalmazó könyve sem jelent meg.

Szuverenitás – állt a már külügyminiszterré lett Gyöngösi Bidault-nak címzett február 10-én délelőtt átadott levelében központi gondolatként. S a külügyminisztérium lépcsőjén a magyar miniszter sóhaja nem annyira a letudott történelmi pillanat érzéséből fakadt, talán már a hazavető és a holnapi nyugtalanító gondolatait fejezte ki; szorongásai, félelmei merülhettek fel. Mert a február 8-i *Le Monde* a külföldről érkezett friss hírek rovatában egyhasábos anyagban tudatta: a magyar belügyminisztérium közleménye szerint Kovács Béla korábbi miniszter ellenforradalmi összeszküvésben vett részt. Azt is tartalmazta a hír,

hogy belpolitikai változások érlelődnek, mert a Baloldali Blokk hatalomátvételre készül. Korábban a Kisgazdapárt számos képviselőjét kizárta baloldali követelésre, de Kovács Bélát pártja védi, amit a kommunista párt élesen bírált.

A Bazilikában február 10-én délután rendezett Könyörgés mellett Mindszenty József bíboros február 9-én, a budapesti francia követség útján, kiáltványt intézett a párizsi béke intézőihez. *„Amíg a népek sorsának felelős intézői üléseznek és aláírnak, a Duna mentéről a Szudéták közé életpusztító nagy hidegben a borzalmak borzalmával deportálnak, önálló egzisztenciákból szolgálkká aljasítanak magyar százvezreket, akiknek a világ nemzetei tegnap emberi jogokat ígértek.”* Az elvesztett falvakban elkövetkezett a búcsú pillanata; Peéry Rezsőtől tudjuk, hogy az *„utolsó szó jogán”* a horvátjárfalui iskolában *„horvátul búcsúzott a haza”*. (Gondolatok a tehervagonban – Kalligram, Pozsony, 1993)

Végleges sötétedés

Nagy Ferenc miniszterelnök emlékirata sem foglalkozott a párizsi béke aláírásával. A korábbi hetekben a Szabad Nép és más lapok uszítása, Rajk László belügyminiszter összeküvési-rágalmazó fenyegetése készítette elő azt a hangulatot, hogy Rákosi Nagy Ferencsel nyíltan közölte *„Kovács Bélával még baj lesz”*. És szervezték a tüntetéseket, forralták a közhangulatot. A parlamenti bizottság nem teljesítette Kovács Béla képviselői védettségének felfüggesztését, a kommunisták pedig a vizsgálóbizottság felállítását ellenezték, mert már tudták: a Kisgazdapárt főtítkárának sorsát erőszakosan intézik el. Kovács Béla Nagy Ferencnek írt levelében lemondott párttiszttségéről és a Kis Újság főszerkesztői megbízatásáról. Úgy vélte Nagy Ferenc, hogy Kovács Béla döntése a párizsi béke fényében: *„A virradatnak parányi jele volt ez.”*

S mi volt a remény ebben a csaknem polgárháborús feszültségben? Még a párizsi béketárgyalások során egyedül, s éppen Kovács Béla lapja első oldalas főcímében úgyszólván elszólta magát, s bevallotta a nagy és végső türelem okát: „A békekötés után 90 nappal minden fegyveres erőt kivonnak Magyarországról.” Ezzel áttételesen ugyan, de közölte: a szovjetek elhagyják az országot, és független országgá válunk. A legnagyobb álm és remény érdekében volt a nagy tapintat, hallgatás és jólneveltség. Egy jegyzetében Márai arra utalt, hogy az újságírók tudósíthattak volna jobban a párizsi értekezletről. Elmarasztaló érzésében nem fedezte fel, hogy a hallgatás, az önáltató reménykedés azt is jelentette, hogy az aláírás függetlenségünket szentesítheti, s a szovjetek békés csöndességben elhagyják az országot.

De a békeszerződés csapdát tartalmazott: azt is rögzítették, hogy a Szovjetunióknak jogában áll Magyarországon olyan nagyságrendű alakulatot fenntartani, amely az Ausztriában állomásozó szovjet csapatokkal való kapcsolatot biztosítja. Auer Pál írta: felismerte a fogalmazás mögött a gyarmatosítás esélyét, s jelezte a moszkvai amerikai nagykövetnek, aki megígérte: 5000 katonában számszerűsítik a szerződést. Mint tudjuk: nem történt meg. Negyvenöt esztendőn át 40–15 000 megszálló szovjet katona tartózkodott hazánkban – addig, amíg a Szovjetunió össze nem omlott, ahogy Kovács Imrénél vacsora előtti pálinkázás közben Szekfű Gyula jövendölte 1946 karácsonyán. Nagy Ferenc a februári válság tétjét így látta: „Meg kell menteni a magyar politikát, amíg az ország vissza nem nyeri függetlenségét.” A szovjetek jól tudták, hogy nem távoznak, s ezért léptek fel olyan kérlelhetetlenül. Ausztria ügyét pedig már a korábbi külügyminiszteri találkozók se engedték körvonalazni. A párizsi béke a Szövetséges Ellenőrző Bizottság közeli felszámolását jelentette, így Szviridov és az NKVD minden eszközzel és nyíltan egyértelmű helyzetet akart teremteni Rákosi pártja számára. Február 25-én Kovács

Bélát az Andrássy út 60.-ban, a magyar politikai rendőrség kihallgatásán szovjet belügyi alakulat vette át, lakására vitte, s a házkutatást követően letartóztatta. A magyar parlament képviselőjét egy idegen állam karhatalmi egysége hurcolta el: ami az ország látszatfüggetlenségének is az összeomlását jelentette. Ez a nap – Kovács Imre emlékezésének találó párhuzamával – 1944. március 19-ét idézte, a német megszállás napját. Megsemmisítését még a szuverenitás látszatának is.

Illyés Gyula naplójába – keltezés nélküli töredék, a párizsi utáni időkre utalva írhatta: *„Az erkölcsi elvek valaha legalább korlátoknak látszottak. Most még a látszat is arra megy, hogy ezekből a korlátokból ki hogyan tud tetszetősebb dárdákat faragni.”* Duna-völgyi egyetértés? Illyés egy késői feljegyzésében utalt a korabeli közéletre: *„Kézfogásra olyan kezeket kerestünk, melyek a mi nyakunkat keresték. »Ne nehezsük meg a román és a csehszlovák elvtársak dolgát!« – ismételtette Rákosi, szószerkről is, kabátunk gombját fogva is. Úgy történt. Minden nehézség nélkül kezdődött, folyt és folyik, ami itt a Duna völgyében voltaképpen a szellem katasztrófája.”* (1973. május 24.) Mert a csehek folytatták a magyarok üldözését; Groza hatalmas bizánci parádéval Budapestre látogatott, miközben az erdélyi magyarság életének megnyomorítása szisztematikusan folytatódott. Márai Sándor Párizsból hazatérve úgy látta: *„... a kommunisták – kétesztendei demokratikus díszlettologatás, hazudozás, tájékozódó készülődés után – parancsot kaptak Moszkvából, hogy meg kell kezdeni a magyar társadalom teljes, maradéktalan bolsevizálását.”* Rákosi, Rajk, Gerő ideologizált terrorját pedig Márai így összegezte könyv-esszéjében: *„Az »összeskivőket« kivégezték, mások – akikről biztosan tudtam, hogy nem »fasiszták«, csak nem kommunisták, és a magyarság demokratikus fejlődéséről éppen úgy gondolkodnak, mint én – kezdettek libasorban eltűnedezni a rendszer kazamatáiban.”* Márai Föld, föld!... című kései emlékezéséből idéztünk, de Párizsból hazatérve közreadta *Európa elrablása* című naplóját, amely nyugati

útjának töredékes feljegyzéseit tartalmazta. Keserű és kiábrándult sorok ; Párizsról és a franciákról különösképp, idéztük is néhány töredékét, utalva túlzó elfogultságaira is. Szabó Zoltán *Egy skandináv utazó naplójegyzetei egy nagy magyar író naplójáról* címmel fanyar iróniával tárgyalta Márai könyvét. (*Hazugság nélkül III.*) Találóa írta, hogy Párizsban Márait rosszkedve vezette, s nem fedezte fel, mennyi színházi, könyv eseményről nem óhajtott tudomást venni, csak azért, hogy „spleen”-jét igazolhassa. Ha Márai feljegyzését elolvassuk, Szabó Zoltán véleményével egyetérthetünk. De a *Föld, föld!*... ismeretében már világossá válik előttünk Márai „rosszkedve”. Mert Párizsban is az otthon gondját élte. Bár fiatalságának, a húszas évek Párizsának emléke is komorította érzéseit, mély viszolygással látta már az eljövendő életet, a szovjet és kommunista uralom jövetelét. A Dôme kávéházbeli számvetése a történelmi nap estéjén szakadt rá, amelyről az *Európa elrablásában* még nem tudósított. Azt már közre se adták volna hazájában, amit majd a *Föld, föld!*...-ben megírt. Az *Európa elrablásának* töredékei érzés- és gondolatfutamok, de Márai pokoljárásról nem számolt be. Érthető tehát, hogy Szabó Zoltán kifogásolta: „Párizs láthatatlanná válik” Márai feljegyzéseiben. Különös összehangzás a különbözőségben, hogy 1946 nyár végén és kora őszén Szabó Zoltán is megrendülését élte. Márait emlékezteti ugyan arra, hogy a Szajna utca könyvesboltjaiban Gide, Aragon és Valéry új könyveit kínálták, de a béketárgyalás napjaiban Szabó Zoltán se igyekezett erről tudatni a pesti olvasókat, mert gyötrelmes heteiben igazi vigaszt neki sem jelentett, hogy milyen eleven a színházi élet Párizsban. Európa eltűnt szellemét fájlalta Szabó Zoltán, és Márai is ezt a szellemi-erkölcsi kifosztottságot konstataálta. Naplótöredéke félreérthető, mert csak sorokat adott közre, amely inkább az író pózát stilizálta, ahogyan ezt Szabó Zoltán érzékenyen kifejtette, s nem világította meg szívének és elméjének drámáját. Amely írói sorsának létkérdésében izzott.

Valójában Márai már sötéten látta a jövőt, Szabó Zoltán inkább még csak sejtette 1947 tavaszán.

Károlyi Mihály 1946 őszén időlegesen, néhány hónapra, hazaköltözött; a Franciaországban írt, s 1954-ben befejezett emlékiratában bámulatos politikai vaksággal véleményezte a hazájában megélt hónapokat: *„Senki nem tagadta a kommunisták hozzáértését, energiáját, sőt még azt sem, hogy jó diplomáciai érzékről, sőt türelemről is tanúságot tesznek. Féltek tőlük, de elismerték és bámulták őket.”* Kovács Béla sorsát úri szalonba illő fordulattal intézte el: *„a leleplezett összeszküvés méreteit a hatóságok alighanem eltúlozták”*. Egy demokratától különös, ha vence-i házának kertjében, öreg írógépén végső számadást készítve életéről, nincs ereje és figyelme egy segélykiáltó mondatot leírni a már hét éve idegen ország lágerében raboskodó politikus társáról, az embernek is kíváló Kovács Béláról.

Károlyi emlékezésének magyar kiadásait számos átfogalmazás, szövegelhagyás, torzítás jellemzi, amelyeket Kende Péter tanulmánya tárt fel.¹ Egy példával említve: Károlyi diplomáciai megbízatására utalva: 1947-ben, a dunai föderáció eszméjét képviselni és kimunkálásának tervével, prágai követ szeretett volna lenni. Már-már megkapta a jóváhagyást, de hirtelen fordulattal Párizsba jelölték, a lemondott Auer Pál helyett. A magyar kiadásban ez áll külszolgálatának indoklásaként: *„Végül távol akartam tartani magam a belpolitikától.”* Kende Péter jelzi, az eredeti Károlyi-mondat folytatódik: *„...minden bizonnyal a hatóságok is bölcsebbnek tartották, hogy távol legyek az országtól, amikor megkezdődik az oroszosítás.”* Az orwelli világ napról napra erősödött; ki-ki az őt érintő jelek folytán tűnődhetett további sorsa felől, hogyan alkalmazkodjon, óvja életét, vagy éppen tűnjön el még szabadon, mielőtt kazamatába kerül.

Nagy Ferenc lemondását követően, az Országgyűlés 1947. június 24–27. között tárgyalta a békeszerződés jóváhagyását. Nem állított vezérszónokot a Parasztpárt;

Nagy Imre, a kommunista párt kijelölt felszólalója pedig beteget jelentett. Olykor a személyeskedésre hevült vitában a felszólalók legtöbbször történelmi mulasztásainkat és a korábbi rendszer felelősségét elemezték. Vádolták a nyugati hatalmakat is, de a politikai és hadászati okfejtésekben egyetlen elmarasztaló szó nem érte a Szovjetuniót. Nem érhetne – már félelem élt a képviselőkben is, mert Kovács Béla sorsa óta jól tudták: senki sem érezheti magát biztonságban. Egyébiránt Nagy Ferenc eltávolítását követően Schoenfeld amerikai követ lemondott budapesti posztjáról. Az Országgyűlés XVIII. tc.-ként fogadta el a párizsi diktatótumot.

Küszöbön innen és túl... – Szabó Zoltán nem vezetett naplót őszi svájci napjaiban, s hazatérve sem, mint majd 1956 őszén Londonban. Töredékes emlékeiből tudjuk, hogy 1946-ban elmaradt szilveszteri mulatsága a Nemzeti Színházban, mert sűrű órákat élt, a lemondott Keresztury Dezső helyett kultuszminisztersége merült fel. Feltételeket szabott kinevezéséhez; csak sejtethjük pontjait, de a Rákosi-vezetés nem az igényein, már személyén is felháborodott. Nem ambicionálta a hivatalt Szabó Zoltán; ha teret kap, magas igénye szerint, nagy társadalomismerettel és szervező-tehetségével a szellemi kertművelés jegyében szolgálta volna felvállalt elgondolásait.

Az is a politikai-társadalmi állapotokat jellemezte, hogy Szabó Zoltánra nem volt szükség. Írásainak iránya az új esztendőben árulkodik arról, hogy mit végzett magában nyugati bolyongása során. Közéleti tárgyú cikkeit abbahagyta, s ahogyan a háború rettentő hónapjaiban, éveiben gyakran színházi előadások, filmek értelmezésébe rejtette emberi és közügyi vélekedéseit, úgy 1946–1947 telén, tavaszán is. Főként az Új Magyarország képviselőletében írta beszámolóit a Nemzeti, a Víg, a Belvárosi Színház előadásairól. Kis darabka telek, amelyet magáénak tudhatott: gazda voltában régebben is kedves szerepjárátkkal

egy skandináv utazó ironikus láttatásában a hétköznapi erkölcsi gyomvirágaitól próbálta tisztítani szellemi növényzetet. Párizsra is visszagondolt; máig ható szarkasztikus érvénnyel írta meg a kávéházi belterjes gondolkodás és Sartre prófétaóságának divatozását.

Személyes sorsát tekintve Szabó Zoltán fájdalmas íróniára kényszerült. A *Valóság* című folyóirat alapító főszerkesztőjeként egy írását, jóváhagyása nélkül, meghúzva közzölték, Tiltakozását, saját lapjában nem jelentették meg,² gunyoros írására a cenzúráról ezért kényszerült. Fialatok fórumának indította a *Valóságot* 1945-ben, s oda jutott, hogy a kommunizmus fényes eszméitől ihletett kollégisták a türelmes eszmecserére ajánlkozó Szabó Zoltánnal még találkozni se óhajtottak. A szerkesztő, a közügyi ember bizalma éppen a jövő, az ifjúság reményében omlott össze. Elfogyott a tér, hiábavalóságát érezte; szervező, cselekvő erejét sem igényelték. Menekülni...? Belül a telken, de mégis kívül, hogy értelme legyen.... ?

Sorsok az idő hullámverésében

Igaztalan Márai Sándor, amikor 1946 nyarán a békeküldöttség elutazása alkalmából feljegyezte: *„Ezek a névtelen alemberek, akik most különvonaton robognak Párizs felé, hogy a magyarság ügyében fellépjenek! Nagyon mélyre süllyedtünk”*. Nemcsak azért téved Márai, mert 1920 januárjában igen, de most a küldöttség nem különvonaton utazott, de arra se figyelt, hogy a delegációhoz tartoztak a párizsi követség diplomatái és a nagyhatalmak fővárosaiban szolgálatot teljesítő követek is. És az „alemberek”, a jó hivatali közkatónak a legszükségesebbek. Párizsban különösen azok voltak, hogy folytonos készenlétben a váratlan helyzetekre, éjjel-nappali feszültségben, robotban, ügyünket szolgálják.

Az idő is megcáfolta Márai lebecsülő állítását.

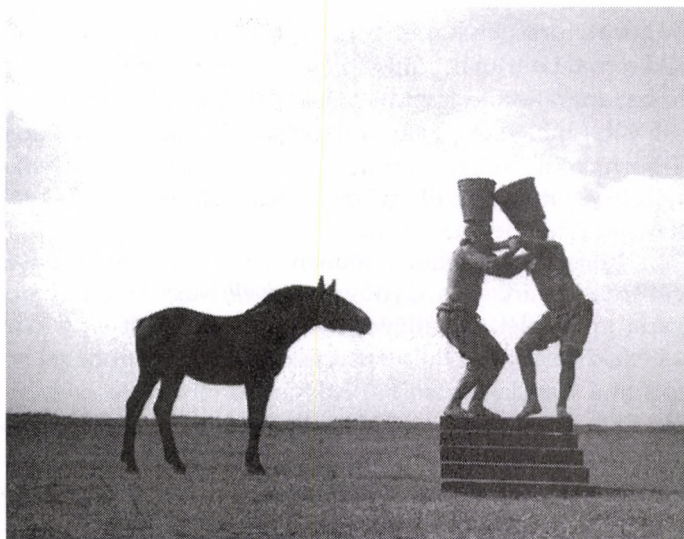
Lássuk, mi történt a párizsi magyar delegáció tagjaival! Amikor Nagy Ferenc miniszterelnököt 1947. május végén Rákosiék puccsal és gyermekének zsarolásával lemondatták, hatalmas és önkéntes távozási hullám következett a diplomáciai életben. Auer Pál párizsi követ és három munkatársa, köztük Hőgye Mihály távozott és külföldön maradt. Auer hazájának örökös ügyvédje maradt; megalapította a Magyar–Francia Komitét, a Népek Önrendelkezési Jogáért Küzdő Ligát, s különféle fórumokon napirenden tartotta Magyarország szabadságának ügyét; az 1956-os forradalom után nemzetközi fórumokon, jelentős politikuskok előtt vált becsült személlyé, s élte le csaknem három évtizedes emigrációs életét. Washingtonban Szegedy-Maszák Aladár nyolc munkatársával távozott a magyar követéségről, Gordon Ferenc is felmondta svájci követi megbízatását 1947-ben és nyugaton maradt. Kertész István 1947 márciusa és szeptembere között Rómában volt követ, lemondott, s Amerikába távozott és az Indiana állambeli Nötre Dame Egyetem nemzetközileg is becsült professzora lett. Hamarőbb érkezett ide, s már 1948-ban elhunyt Baranyai Zoltán, aki Kertész Rómába távozása után még a párizsi dokumentumok francia kiadásának ügyét intézte a külügyminisztériumban. Bede István Londonban adta fel posztját, majd a Szabad Európa Rádió munkatársa lett, melynek 1957–1973 között főszerkesztője is volt.

Párizsi tartózkodása okán itt említjük meg: Szekfű Gyulát nem rendítette meg a kormányfő elűzetése; 1948-ig volt moszkvai követ, hazatérése után országgyűlési képviselő, 1954-ben, halála előtt, az Elnöki Tanács tagja lett. 1947-ben közreadta *Forradalom után* című munkáját. Márai befejezvéen olvasását így méltatta: „*A szellemi ember elaljasodásának, gyávaságból és érdekből meghunyászkodó képmutatásának ritka dokumentuma ez a könyv.*” (1948) Szeretném tárgy-szerűbbre hangszerelni Márai indulatát, de lehet-e védeni

egy tudóst, aki a napi politika igényéhez igazodva, a Szabad Nép színvonalán gyalazza nemzetét? Szekfű elkötelezett demokrácia igényét és tudományos szemléletét könyvében így fejezte ki: „A munkáspártok... azt is eltűrték, hogy a választásokon kisebbségben maradjanak.” Még az elemi tényekre se volt tekintettel a moszkvai tudós-követ; „a külföldre szökött miniszterelnök” felelősségét emlegette, mert elmulasztotta azt, hogy a „középosztály mint zárt egység az ország újjáépítésében a számarányának és intelligenciájának megfelelő szerepet vállaljon”. Mintha Szekfű nem tudta volna, hogy az intelligencia zárt egységben marhavagonokban távozott Szibériába, ahol reggel bányákba, fakitermelésre, este haza a barakkba – zárt egységben menetelt.

Akik itthon maradtak, azokat Rajk László és Péter Gábor emberei zárt egységben fuvarozták az ÁVÓ kihallgatásaira és kazamatáiba. Nem tudjuk, hogy Szekfű Gyula valószínűség számítása a még szabadon lévő intelligenciára alapozott, vagy az ólombányák és az Andrassy út 60. magyar polgárait is tételezte. Szekfű könyve mondatról mondatra cáfolható képtelenségeket tartalmaz. Hogy miért írta meg, miközben tudta az igazságot? Márai jelzői közül egy erre utal: gyávaságból. Mélyebb érveléssel, már-már mentő érveléssel szólva: *félelemből*. Szekfű Moszkvában, a Kovács Imrével való beszélgetés képét továbbgondolva, Szabó Zoltán látomását is említve, a török idők, a konstantinápolyi „Héttorony”, foglyának érezte magát; Bethlen István és Kovács Béla sorsát vizionálta, s igazodó-művészetének megfeszítésével már csak arra összpontosított, hogy élvezve hazakerüljön. Rettegésében írta meg gyarmati sorba süllyesztésünk apológiáját, amelyet, a régi könyv hasonmását, Glatz Ferencnek, az Akadémia mostani elnökének ajánlásával, új kiadásban (Gondolat Kiadó, 1983) is olvashatunk.

Ha Márai „*alember*” kifejezésével élünk, az a legmagasabb erkölcsi értelemben illik Demeter Bélára, aki az erdélyi

lyi kérdés nagy tudású tanácsosaként dolgozott Párizsban. Demeter Bélát 1947-ben letartóztatták, vallatták, majd kiengedték. 1951-ben a KGB, az ÁVÓ és a román belügy közösen megvalósítva Groza álmát, a határok légiesítését: jogi eljárás nélkül Romániába szállították. További adat nincs az életéről, az bizonyos, hogy a román erőszakszervezet kazamatáiban pusztult el.

Az új Rodostó magyarjai szétszóródva a világban kezdtek új életet. Tanulmányunk némely szereplőjének sorsát még érdemes megemlíteni. Mikes Imre is elhagyta követségi posztját Párizsban, s választotta a önkéntes száműzetést, s lett a Szabad Európa Rádió munkatársa évtizedeken át. Kárász Artúr 1948 júniusában egy római meghívásáról nem tért haza, s amerikai évei után a Világbank nyugdíjazott párizsi igazgatójaként halt meg a kilencvenes években. A küszöbön, a menni-maradni, maradni-menni nagy drámájában az idő távlatában szinte

bohózatú történetek is előtűnnek, mint Cs. Szabó Lászlóé. Aki római tanulmányútján, 1948 februárjában Bóka László hazaparancsoló táviratára tanszékéről való lemondással válaszolt. A Magyar Intézet igazgatójának, Kardos Tibornak hazautazást mímelve, a taxit az első utcasaroknál elirányította az állomásra menet, s előre lefoglalt vaticáni albérletéhez hajtatott.

Rónai András emlékiratában elmondta: mégis szükségét érezték Párizsban. Gyöngyösi hívta, Nagy Ferenc támogatta menetelét, de útlevele megkésve készült el, s már a békekötés után, a kultuszminisztérium ösztöndíjával jutott ki a francia fővárosba. Atlaszával felkereste de Martonne-t, a Sorbonne professzorát, aki a trianoni békeszerződés előkészítésekor az új határok térképészeti tervét készítette. Hűvös első fogadtatás után visszahívta vendégét, s hosszas beszélgetésük nyomán, Rónai András szerint: *„Elismerte, hogy 1919-ben hamis adatok kerültek be a diplomáciai iratokba, s bár bizonyítékai nem voltak, többször gyanította, hogy a neki átadottak nem valóságok. Közvetlen felelőssége nincs, de sajnálja, hogy akkor nem voltak előrelátóbbak. Rossz területi rendet teremtettek Közép-Európában.”* Rónai hazatért és itthon élte a száműzetés évtizedeit.³ Márai Sándor pontosan felidézte a távozását elhatározó pillanatot. Árusításba nem engedett könyveit tároló raktárból tartott a Liget felé. Feltekintett az Andrássy út 60. berácsozott és csukott ablakaira, *„... az ember így is »lehetőség«, gondolta fájdalmas iróniával, s tünődését így folytatta: „Felvillant a gyanú, hogy van itt valami rosszabb, mint az erőszak. Gyanakodni kezdtem, hogy ami körülvesz, nemcsak az organizált terror, hanem egy mindennél veszedelmesebb ellenfél, ami ellen nem lehet védekezni: a butaság”* – olvashatjuk a *Föld! Föld...* záró lapjain, 1948 nyarára emlékezve. Aztán Márai elindult Svájcba- sohavisszanemtérésre.

Szellemi, diplomáciai életünk elsőrendű személyei. Hadoszlopba fejlődve távoztak. Hősiesen, magas erkölcsi

igénnyel élt mikesi sors után holtukban is rájuk gondolkunk: seregük micsoda erő és hatalom lehetett volna, ha itthon művelik a szabad haza kertjét. Gyöngyösi János miniszter Nagy Ferenc lemondatásával vesztette el megbízatását. Hajlékonynak mutatkozott, s halálig (1953) a Pénzintézeti Központ elnöke volt; beomlott, elgazosodott sírban nyugszik a Kerepesi temetőben, kiváló írók, művészek közelében.

De még egy pillanatnyi megrendülés következék. Micsoda életek teljesedtek be! – s éppen a győzők sorában. Gyöngyösi ellenfelei: a magyarságról gyűlölettel szónokló külügyminiszterek megdöbbenő sorsban végezték életüket. Tătărescut letartóztatták, s élete végéig (1957) háziőrizetben tartották. Rosszabbul végezték a csehszlovák politikusok, melyről Auer Pál memoárjából és Peéry Rezső *Malomkövek között* című emlékezéseit is tartalmazó könyvből értesülhetünk.⁴ Jan Masaryk öngyilkos lett – szólt a hivatalos változat, ám az orvost, aki a gyilkosság gyanúját tartalmazó látéletet felvette, s New Yorkba kijuttatta, megölték. Ezzel a KGB és a cseh belbiztonság csak igazolta a feltételezés igazságát. Clementis államtitkárt pedig a Slansky-per vádlottjaként végezték ki. Hamvait, társaiéval együtt, egy zsákban szállították teherautón, s mint-hogy csúszkált a kocsi, porát szétszórták a jeges úton. Mindhárman, szinte elborult szenvedéllyel, a nemzetállam vágyától vezetve politizáltak, s valamennyiük bűne: hazaárulás, a nyugati hatalmakkal való kapcsolat, kémkedés a rendszer és a Szovjetunió ellen. Nemzetük életében így emelkedtek mártírrá. Utóbbi két politikus, a benesi pontok hírhedett képviselői, áldozatokká váltak. Ugyan miért hatálytalanítanak magyarelles nemzet-lázukat? Hiszen mártír voltukkal ők a folytonosságot és a példát jelentik a cseh és szlovák nemzeti polgári politikában is.

Menekült Szabó Zoltán is. Boldizsár Iván segítségével a szellem vámmentes terepén, a magyar kultúra és

művészet ügyében Párizsban dolgozhatott 1947 őszétől. Csontváry műveit és a modern magyar képzőművészet anyagait bemutató, nagy hatású kiállításokat rendezett a francia művészet visszhangos figyelmétől kísérve, s a modern magyar művészet átfogó tárlatát szervezte meg. Szellemi, művészeti álomszigetet teremtett, de eljött a pillanat, amikor úgy érezte: hallgatása is hitelesíti a zsarnokságot. Mindszenty József 1948 karácsonyán való elhurcolásától a dráma egyre súlyosodott benne.

1949 tavaszán Boldizsár Iván, aki az 1947-es puccs után lett külügyi államtitkár, Párizsba látogatott. 1947 tavaszán a Szovjetunióban is járt, utazásának lenyomata a *Fortocska* című kötet (1948). 1949 tavaszán Boldizsár talán már készülődött a majd általa is később szégyellt és lexikonokban is elhallgatott, Mindszenty-könyvére, amikor Chartres felé autóztak Szabó Zoltánnal. Útjukat fákra kihelyezett Mindszenty-képek kísérték. „*Most mondd meg, hogy lehet így képviselni az országot?*” – kérdezte államtitkár barátját Szabó Zoltán, s néhány hétre rá, 1949 júniusában, felmondta párizsi követségi állását. Időközben apósává lett Károlyi Mihály nagykövetet és a külügyminisztert értesítette távozásáról. Montmartre-i kis lakásának ingóságait, könyveit kocsijába csomagolta, és Londonba utazott. Útja a londoni magyar követhez vezetett. Átbeszélgették az estét, s búcsúzáskor Szabó Zoltán megvallotta: a felmálházott koci a végleges távozás jele. Eröss János követ is vallott: ezen a napon ő is hasonlóan döntött. Párizsból ismerték egymást. Eröss János akkor a párizsi magyar követség tikáraként segítette a küldöttség munkáját.

Szabó Zoltán nincstelen nyomorúságban megkezdte fenomenális erkölcsi tisztességgel magára vállalt mikesi száműzetését. 1947. szeptember végén írott párizsi levelében olvasható rettegett látomása 1956-ban felemelő tragikussággal beteljesedett: „*Adná a jószerencse, hogy e jobbágyá lett nemzet ne törjön ki egy parasztlázadásban, a többiek ellen.*”

Nem lehet más vége ennek se, mint Dózsa Györgyének." Nem a többiek, hanem a gyarmatosító zsarnok ellen, a jobbágyi sorba kényszerített nemzet 1956-ban fellázadt. Az újkori Dózsa-sorsot sok százan és ezren, változatos megtorlások formájában szenvedték el, ám dicsőségük múlhatatlan: abban a tizenkét napban ők valóban megrengették a világot – minden idők és népek szabadság-igézetének és igényének is példát sugallva.

Utóirat

Sorsok után kutatva továbbfutottunk az időben. Szakma-beliek, történészek, diplomaták sokféleképp vélekednek arról, hogy a magyar demokrácia esélye véglegesen és végzetesen mikor omlott össze. E sorok írója magántörténelmével szolgál, talán adalékul és árnyalásként más elgondolásokhoz. Cs. Szabó László nyomán még egy pillanatot idézzünk fel az élet színpadáról.

Február 10-én, az aláírást követően a Francia Külügyminisztérium lépcsőjén lefelé haladt Illyés Gyula és Cs. Szabó László, majd a St. Germain körúton folytatták útjukat, s közben beszélgettek. Illyés zaklatott feljegyzésében csak annyi áll: *„Utána gyalog 25 perc.”* Jóval több lehetett, kérdés persze, hogy Illyés meddig és hogy számolta az utat, mert majd a Raspail-on fel, a Montparnasse-ig gyalogoltak. *Szemtanú* című, idézett, beszámolójának végén megemlítette: haladtukban egy könyvesboltba is betért, s megvásárolta Lorca verseit. De áll még egy mondat ebben a híradásban: *„A kapuban a fényképész L., húsz év előtti barátom csatlakozott hozzánk, a régi időkről beszéltünk.”* Észrevétlen szinte, Illyés parádés nyelvi árnyalattal élt: L. nem akkor barátja, hanem húsz évvel azelőtt, amely a jelenre már nem érvényes.

Illyés e napról nem írt többet, de Cs. Szabótól megtudjuk a további történetet is. Magam is bejártam az utat: alig

negyedórányira, a St. Germain körút és a St. Dominique utca torkolatában van a 12-es metró Solferino nevű megállója. A lejáró körötti kis térségben ma egy hatalmas üveggyűjtő hordó zöldellik. Itt egykor „régimódi bádogellenzős körvizelde állt” – írja a *Hunok nyugaton* szerzője. (Talán utolsó darabja tavaly tavaszon tűnt el Párizsban, amikor a Luxembourg-kert Vaugirard utcai oldalán álló vespasienne-jét lebontották.) Haladás, beszélgetés közben Illyés megtorpant: „No, társuljon be. S egy villanásra megszorította a karomat” – idézi fel Cs. Szabó, s így folytatja: „Beállt a bádogparaván mögé, hármás rekeszből a szélsőbe. Annyira hatott rám a szorítás, hogy inger nélkül követtem a középsőbe. Lábunknál bugyborékkolt az öblítővíz. Nem hajolt át, hangját sem emelte föl. A fényképész a sarkon várakozott. – Vigyázz a szádra. Vigyázz minden szóra.” Az abszurdításba hajló életképnél kifejezőbben aligha jellemezhetnénk a Haza hogylétét: a magyar szellemi élet géniusza íróbarátjával a zsarnokságot rettegte a távoli világváros közvécéjében.

Szakraális magyar sors-pillanat: az Undor Angyala röpiült át a párizsi vizelde fölött.

Jegyezzük ide az időpontot: Párizsban, 1947. február 10-én este hat órakor történt, közép-európai idő szerint. A Quai d'Orsay-n, a külügyminisztérium béketermében ekkor ötöt mutatott az óra. A béke lovagjai a különterembe készülődtek. Már várta őket a negyvenöt terítékes asztal...

ABLONCZY LÁSZLÓ

Jegyzetek

1 Normai Ernő: *Beatrice egyik apródja*. Sajtó alá rendezte: Borsányi György. Magvető K. 1967. *Tények és tanúk*.

2 Kende Péter: *A Károlyi emlékirat ügye – A megcsonkított kézirat*. Az Irodalmi Újság melléklete 1978/3-4. Szabó Zoltán: *Kézmozdulat és vélemény – Hazugság nélkül* 2. köt. Itt olvasható Szabó Zoltán levele Márkus Istvánhoz,

amelyben lemondott a szerkesztésben viselt tisztségeiről... A folyóirat új főszerkesztője Lukácsy Sándor lett.

3 Feltehetően Rónai András emlékezetében a béketárgyalás és a béke aláírásának időpontja összecsúszott. Emlékiratában ugyanis azt írja, hogy 1947 januárjában Gyöngyösi hívására Nagy Ferenc miniszterelnök kérte: utazzon Párizsba. Gyöngyösi Pesten tartózkodott 1947 januárjában, csak február 8-én indult a békekötés aláírására. Akkor már egyébként is fölösleges lett volna igénybe venni Rónai András térképészeti szakértelmét. Bizonyos, hogy Rónait 1946-ban, vélhetően szeptemberben, a kiélezett pozsonyi hídfővitához hívták.

4 Peéry Rezső: *Malomkövek között*. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem (Bern) K., 1977. (A megjelenés helye: Stuttgart)

Háttériradalomként felhasználtam Romsics Ignác *Magyarország története a XX. században* című munkájának a kort érintő fejezeteit. (Osiris, 1999), továbbá Fülöp Mihály *A külügyminiszterek tanácsa és a magyar békeszerződés* című kandidátusi értekezését (Bp., 1992) Utóbbi némely általam tévesnek ítélt megállapítására nem utaltam, mert dolgozatom az emlékiratok és a korabeli írások elemzését vállalta.

(73) 008

Cím
**AMERIKA IDEJE: SZEMÉLYES,
TÁRGYILAGOS VISSZATEKINTÉS**

*Ikának, akivel máig járjuk
amerikai utunkat*

Amerika ideje: ezzel a címmel ma írást közölni félreérthető. Ebben a történelmi pillanatban – amikor a politika mértéktelenül eluralkodott az emberek képzeletén – mindenki azt várja el egy ilyen című írástól, hogy az elmúlt tizenöt év Amerikájáról szóljon. Arról az Egyesült Államokról, amelyik a hidegháború után a világ egyetlen nagyhatalma maradt, s amelyik erre a helyzetére igyekszik is minduntalan figyelmeztetni a világot.

A most következő esszében azonban Amerika idejeként nem a jelen szerepel, hanem a Hatvanas és Hetvenes Évek. Az a korszak, amelyben az Egyesült Államok a kultúra erjesztője, motorja volt, és ezt így élte át egy egész fiatal művésznemzedék. Az a korszak, amikor a Jalta utáni világ külső és belső falait Amerikából érkező gondolatokkal – akár Amerika-ellenes gondolatokkal – próbáltuk megrepeszteni. Az a korszak, amikor a modernség és a modernizmus szinte egybeesett.

Az írások

*

Írásaim a huszadik századi amerikai modernizmusról nagyrészt 1975 és 1986 között születtek.

Az Amerika ideje című, júniusban megjelenő esszékötet bevezető írása (K. Gy.)

Az újabbak, a mostaniak, erre a tizenöt évvel ezelőtti pillanatra úgy tekintenek vissza, mint múltra. Ami most másnak látszik az idő fordulása folytán, mint akkor.

Ez az elmúlnak érzett időszak tulajdonképpen korábban, 1966-ban kezdődött, amikor eldőlt bennem, hogy az amerikai irodalommal behatóan fogok foglalkozni. 1975 azt a pillanatot jelzi, amikor a sokéves belső dialógus, az Amerika-élmény, a versfordítás és az olvasmányok olyan, érettebb tanulmányokban kezdtek gyümölcsöket hozni, amelyeket most, annyi év múltán is a magaménak fogadok el, s érdemesnek tartok arra, hogy egy *Amerika ideje* című, az amerikai modernizmusról szóló esszékötet ívébe beillesszek.

A döntés 1966–68-ban Amerika mellett idegi, zsigeri volt: a kortárs költészet olvastán megéreztem, hogy az energiát és a problémaérzékenységet az amerikai költők hozzák az irodalomba. A lét érdes érintését és mámorát, a disszonanciák harmóniáját, egy korszerű teljességigényt. Ahogyan Pilinszky érzett rá Londonban, 1969 nyarán. Ott a Poetry Internationalon (a Költészet Nemzetközi Fórumán) olvasta fel verseit, és hazajövet elmondta – meg is írta egy jegyzetben – hogy Robert Creeley verseit hallgatva rádöbrent, hogy mennyire *valódi* jelenségek, s hozzájuk képest az európai kortársak verseiben szinte bánatosan tűnik fel az irodalmiasság. Egész írásom mottójaként szolgálhat, ha Pilinszky benyomását idézem Robert Creeleyről:

„Talán még soha nem hallottam ilyen intenzív, szuggesztív versmondást, ami valóban a vers póré lényegét közvetíti, s semmi köze nincs semmiféle színészkedéshez.” (Pilinszky, 33) Valamivel később így foglalta össze az esemény tanulságát: „Az amerikai költészet... ismét kitört az irodalmiság korlátjai közül. Annyira mai, hogy nem is jut eszembe, hogy modern. Lenyűgöz. Autentikus. Ennek a költészetnek elemi fölénye mellett a kontinens avantgárd pró-

bálkozásai többségében provinciálisnak tűnik, szinte nincs is." (39). Pőre, elemi, hiteles – ezek a kulcsszavak. A hangsúlyt ezzel kapcsolatban, saját szabadversében is, a *meta*-forma költészetére helyezi Pilinszky: ez hitelesíti az élményt, ez maga a hitelesség. (225.)

„Amerika ideje” tehát több mindent jelent nekem. Jelenti Amerika idejét az én életemben: azt a tizenöt-húsz évet, amikor az amerikai művészet és kultúra inspirációinak döntő szerepe volt gondolataimban, irodalmi és tudományos munkámban. Az elemi, hiteles, lenyűgöző inspirációt. De elmondhatjuk ezt szinte egész nemzedékem művészeiről és talán – ha másképpen is – nemzedékem egész fiatalságáról. Amit Pilinszky érzett meg Robert Creeleyt hallgatva, azt a mi húsz-huszonöt évvel fiatalabb nemzedékünk, amelyik kamaszként 1956-ban eszmélt a világra, mindennapos evidenciaként élte. S nemcsak magyar kortársaim, de költők, festők, zenészek Európában mindent. A szabad Amerika, a végtelen Amerika, a gazdag Amerika az Ötvenes Években imádott kamasz-ikonjai átadták helyüket egy másik szabadság- és végtelenségérzésnek, amelyet Amerika csöppet sem dédelgetett, s csak ritkán gazdag művészei fejeztek ki. A kamasz-ikonok, ha csak azok maradtak, átfordultak fonákjukba – erről az örök csalódásról szól András Ferenc és Bereményi Géza *Nagy generáció* című filmje. Túl kellett lépni a közhelyeken, abba a térbe, amelyet a szellemi Amerika nyitott fel előttünk...

Érzelmes ez a visszatekintés, mert nem kerülhetem el a személyességet: a döntést a költő hozta meg bennem, az irodalomtörténész pedig, botladozva, le-lemaradva, követte az úton. E kettős szerep két oldala folyton segítette egymást: a költő érzelmi indítást, belső orientációt adott az irodalomtörténésznek, az utóbbi viszont az információk gyűjtésével segített teljesebbé tenni a képet, mélyíteni az élményt. Hozzá kell tennem: amikor elindultam,

Amerikában is éppen csak hogy napirendre került az irodalomtörténet-írásban és poétikában a modernizmus harmadik hulláma, Creeley és társai. Abban a pillanatban kapott meg ez a modernista minőség, amikor éppen hogy felbukkant a szabadság kis köreiből. Charles Olson ereje teljében, hatvanévesen, 1970-ben távozik – éppen hogy megéri válogatott műveinek első kiadásait, s azt a hirtelen fénykört, amelybe az ő és barátai munkássága kerül a kor-szellemben.

*

1968 szeptemberében feleségemmel Dubrovnikban nyaraltam, s órákat töltöttem mindennap E. E. Cummings, Denise Levertov és Robert Creeley verseinek fordításával. Küszködtem az új hangnemmél, de élveztem is a munkát. Hiszen mint költő magam is a saját hangomat, egy *másik hangot* kerestem. A tenger, a mediterrán ízek, a fény és a szerelem összeszövődik emlékeimben e versekkel. De valami más is. Hazajövet, Belgrádon át utazva, megálltunk Újvidéken, hogy barátaimmal, az *Új Symposion* íróival és költőivel töltsünk néhány napot. Ők – Tolnai Ottó, Végel László, Bányai János, Várady Tibor – felbolydult méhkas-ként tárgyalták a csehszlovákiai bevonulás híreit s a mindennütt várható következményeket. Mi tagadás, az Adriára utazva, a magyar határ közelében beásott jugoszláv tankokat látni a vonatról nem volt akármilyen élmény – de engem nagyon nem is rendített meg. Végig tudtam, hogy a bevonulás Csehszlovákiában be fog következni, s a Dubrovnikban naponta olvasott nyugati lapokból világosan kibontakozott a vértelen utójáték. Lehetett érezni, hogy Tito és Ceaușescu színpadi gesztusai komolytalanok, és Prágában már felsejlett a dolgok végső, szürkéségbe süllyedő kimenetele.

Az 1956-élmény nekem, azt hiszem, a rendíthetetlen, mélységes bizalmatlanság magaslatát és perspektíváját adta a létező szocializmus ügyeiben, s ezért a prágai 1968 nem is igazán érintett meg. Kicsit csodálkoztam néhány barátom s a baloldal nagy reménykedésén. A birodalom válsága még nem volt akkor oly súlyos, mint a lengyel Szolidaritás születésekor. Tudtam, reform ebben a rendszerben sem gondolati, sem hatalmi okokból sem lesz lehetséges, legfeljebb a toldozás-foldozás.

Úgy gondoltam, s ebben nem voltam egyedül, hogy új – egészen más! – gondolatok felé kell továbblépni, s azok szellemi muníciójával várni, míg összeomlik a szovjet impérium. Nem politikai gondolat volt ez, annál sokkal mélyebb. Nem pusztán ellenállni akartam, hanem elkerülni: kiteljesíteni – látszólag ezoterikus pályákon – a belső építkezést. Kiszabadulni a politika egydimenziósságából, ami mindig annyit ártott nekünk. Nyitni akartam egy másik mentalitás, egy egészen új világ felé, amelynek energiái nagy vonzást gyakoroltak rám. A kor valódi szellemi kérdései s a nagy emberi hagyomány szabad terébe. E nyitást egy szóval így jellemezhetném: újrakezdés. Majd pedig: visszatalálás. Visszatalálás oda, ahol még eszemmel sosem voltam. Amerikában találtam vissza *magamhoz* az egyetem s azt követő évek kalandozása után. Amerika könyveiben s az Amerikában (ittthon nem) kapható könyvekben. Ez lett, a portyák után, az igazi, nagy kaland.

Amerika ismét pionír-arcát mutatta meg ezekben az években, és mi itt, Európában, a vasfüggönyön innen és túl, mindenféle ifjú emberek, azt reméltük, hogy Amerika szellemi bátorságával, nyitottságával valami újat lehet teremteni itt is – beoltva az új ágat hagyományaink fáradó fájába. Visszajutni megújult önmagunkhoz. Olyan irányba növekedni, amelyikre a cenzoroknak nincsen műszerük: a belső autonómia felé. Ez a törekvés sok gyümölcsöt hozott, és persze – utóbb láttuk – sok vadhajtást is. A szélsősé-

ges autonómia-törekvés csapdáiról, messzeható káraitól Mátyóki Endre írt le fontos gondolatokat visszatekintve, 1993-ban (*Nemesség és autonómia*).

*

Ugyanez év – 1968 – karácsonyán kedves angol barátaink érkeztek látogatóba, s ők hozták magukkal ajándékba Charles Olson *Human Universe* című, 1967-es esszékötetét, és Robert Duncan nagy verskönyvét, a *The Opening of the Fieldet*, amelynek londoni kiadása akkor jött ki frissen a nyomdából, 1969-es dátummal. Ezek a könyvek évekre megteremtették szellemi igazodásom főáramát, azt a búvópatakat, amely láthatatlanul vezérelt, és irányt adott 1969–70-es brit és 1972–73-as amerikai tanulmányutamnak. A brit úton kerültem közeli barátságba Charles Tomlinsonnal és Tom Raworth-szel, akik maguk is erős amerikai inspiráció alatt írták verseiket. Tom Raworth sok más könyv közt nekem ajándékozta Williams *In the American Grain*jét, e remek esszékönyvet az amerikai karakterről, melyben a mondatok illesztése, az intonációk a próza ismeretlen lehetőségeit mutatták meg. Tom saját aláírt példányát adta nekem, amit ő viszont néhány évvel azelőtt a neves amerikai költőtől, Ed Dorntól kapott ajándékba. A három kéz nyűtte könyv elején ma is három név áll, dátummal, kézírással egymás alatt: a Dorné, a Raworthé meg az enyém. Ez a könyv mintegy beavatási szimbólum volt: tagja lettem egy költői rendnek.

Majd pedig, 1972 ősztől, amikor William Carlos Williams munkásságát kutattam a Yale Egyetemen, személyesen is megismerkedtem, nem mellesleg, és Williams univerzumától egyáltalán nem függetlenül, Robert Duncannel, Robert Creeleyvel, Denise Levertovval és az amerikai modernista konstelláció sok más kiváló alakjával.

Ugyanezen az 1972-es őszön, ugyanezzel az ösztöndíjjal érkezett New Havenbe Clive Bush brit kutató és költő. Találkozásunkból életre szóló barátság, szellemi inspiráció lett. Együtt olvastuk a Yale Beinecke-kézirattárában Pound és Williams leveleit, jártuk Új-Anglia tájait, s órákat beszélgettünk zenéről, festészetről, történelemről és a modernista költőkről. Clive ma a londoni King's College tekintélyes professzora, költő – és a beszélgetéseket mindig ott tudom folytatni vele, ahol évekkel azelőtt abbahagytuk.

De ahogy már mondtam, ez az amerikai inspiráció – számtalan személyes verzióban – egész nemzedékemre hatott. A művek is, a művészek is. Elegendő csak néhány más nevet és művet említeni meg a legnagyobb hatásúak közül. 1956-ban jelent meg Allen Ginsbergtől az *Üvöltés (Howl)*, 1968-ban Thomas Mertontól a *Zen and the Birds of Appetite*, 1969-ben Gary Snydertől az *Earth House Hold*, az ökológiai gondolkodás egyik alapkönyve. 1960-tól kezdve lettek újra elérhetőek, a New Directions kiadó jóvoltából, Pound és Williams versei és esszéi, Henry Miller fontos könyvei – például *The Wisdom of the Heart*, vagy Rimbaud-monográfiája, a *Time of the Assassins*, és még sok felsorolhatatlan könyv.

Amikor mi New Havenben laktunk, Oravecz Imre éppen az iowai íróprogram vendége volt, és telefonon és levélben is rendszeresen érintkeztünk azalatt. Ezek a könyvek és sok más hasonló, főleg a New Directions kiadó jellegzetes fekete-fehér borítójú könyvei – mind ott kínálták magukat Iowa Cityben, az íróprogram ajándékraktárában. Ott is összeraktunk egy kiadós csomagot a hiányzó könyvekből, rövid nyári látogatásunkkor. Ekkor már megjártuk feleségemmel San Franciscót. Mögöttünk volt a találkozás Duncannel, Creeleyvel és Ferlinghettivel, mögöttünk a City Lights Book Store többi szellemi izgalma, és az Öbölvidék (Bay Area) természeti szépsége.

Ekkoriban fedeztük fel magunknak mindketten Oraveczel az amerikai indián költészetet meg Carlos Castanedát, és indián költészeti antológia kiadását is terveztük itthon 1974–75 táján, Kormos István sorozatában. Ezen az 1972–73-as úton ismertük meg Jerome Rothenberg két markáns válogatását is a törzsi költészetből – Jerome Rothenberget magát később, 1980 után. Az indián antológia, amit vagy egy tucat könyvből akartunk összeválogatni, végül – talán az én időzavarom miatt – nem jött létre.

Ebbe az indián világba engem voltaképpen 1956-os emigráns barátom, a pápai Maurer István vezetett be, 1973 májusában. „Steve” Új-Mexikó és a Délnyugat szerelmese, egyik legjobb ismerője lett, vadvízi hajós, vadász, költő és természetmisztikus. Ő kalauzolta később Korniss Pétert is Új-Mexikóban, amikor fotóalbumát készítette az indián földről.

E szellemi és baráti szálak összesodrásában a 70-es évek második felétől fontos szerepet játszott Bollobás Enikő is, aki diákom volt az egyetemen, majd az amerikai modernizmus tanulmányozására rendszeresen megfordult a nyugati part egyetemem, elsősorban San Diegóban, ahol Rothenberg és David Antin tanít. Hála a hetvenes évek második felétől egyre bővülő kulturális csereprogramoknak, járt Budapesten Creeley, Ginsberg, Eshleman, Raworth, Antin, Diane Wakoski és Rothenberg is, s e látogatások révén nemcsak mi és a diákok, de a magyar művészeti élet sok más szereplője is személyes kapcsolatba került ezekkel a költőkkel.

És meg kell említeni itt a sok közül még egy fontos személyes láncszemet, Siklós Istvánt. Siklós a BBC magyar műsorának volt szerkesztője Londonban, „István gazda”, ahogy barátai hívták, komoly és nagyszívű ember. Kiváló költő, aki eredeti módon ötvözte a magyar hangzásba és mondatba a modern amerikaiak újításait. Oravec is, én is, mások is, gondolatokat, könyveket és személyes ismeretségeket kaptunk tőle sokéves barátságunk során.

Ennyit – csak jelzésként – a saját személyes ösztönzéseiről. Nemcsak személyes okból. Már céloztam rá, hogy sokan írhatnának nemzedékemből hasonló – de személyesen saját – visszatekintést a Hatvanas Években kezdődő eszmélésükről. Az írók közül például Temesi Ferenc és a nálunk fiatalabb Krasznahorkai László. A maga „szabad zenéjét” Cecil Taylor ösztönzése nyomán megteremtő Szabados György. A festők egész sora, kezdve a Hatvanas Években Hamvas Béla szellemi és személyes holdudvarából induló Zuglói körrel és az 1966-ban színre lépő Iparterv-csoporttal.

A nálam mintegy tíz évvel idősebb amerikai emigráns költők egy csoportja – szemben a párizsi Magyar Műhellyel – szintén a poundi–williamsi modernizmus felé tájékozódott ebben az időben. Ez a vonulat legátütőbben az *Arkánium* című folyóiratban jelent meg a 80-as években. Én róluk csak ekkor szereztem tudomást, addig sem munkájukkal, sem velük nem találkoztam. Kivétel Bakucz József volt, akivel 1973-ban ismerkedtem meg baráti társaságban – de Bakucz olyan szuverén költő volt, aki túllép mindenféle besoroláson. Nyilvánvalóbb az amerikai Hatvanas Évek szelleme András Sándor, Baránszky László és Kemenes Géfin László költészetében. Bizonyos, hogy az ő személyes és költői hatásuk is számtalan irányba csörgendezett szét Magyarországon.

E sok párhuzamos affinitás, áramlat a korszellem ráérezését, ráhangolódását bizonyítja, Amerika idejének kikerülhetetlen hatását.

*

Ezekben az években – mondjuk ki, írjuk le nagy kezdőbetűkkel, a Hatvanas és Hetvenes Években – az amerikai próza is nagy dolgokkal rukkolt elő, s ezek egy részét az Európa Kiadó meg a Magvető Világkönyvtára ki is adta ma-

gyarul. Elsősorban a közismert sikerkönyveket – Updike, Styron, Heller, Capote, Malamud, McCullers, Vonnegut, Roth regényeit. A sor szinte végeláthatatlan. S aztán – ezek a fontosabbak témánk szempontjából – ott voltak a kor intellektuális divatkönyvei. Kerouac és Salinger az, akik alig pár év késéssel jelentek meg magyarul a hatvanas években. A többiek lassabban vagy egyáltalán nem: Thomas Pynchon *V.-je* (1960), Walker Percy *The Moviegoerje* (1959), John Barth regényei, William Burroughstól a *The Naked Lunch* (1959), Brautigantól a *The Abortion* (1971). A prózairókról hamarosan élénk dialógus kezdődött a magyar irodalmi életben, de átfogó igényrel az ő világukba elsősorban Abádi Nagy Zoltán tanulmányai és interjúi avatták be a magyar olvasót.

Nyilvánvaló volt a kevésbé tájékozott magyar olvasó előtt is, hogy az amerikai írásban valami új – sokféle új kezdődött el. Megjelent az *Úton* Jack Kerouactól a *Magvető* Világkönyvtárában, a kiadó aggodalmas ideológiai intéseivel az utószóban. Megjelent a beatköltők szenzációt keltő antológiája is a *Modern Könyvtárban*. Ebben – mint az egész beatmozgalomban – az ocsú a búzától alig vált el, de a szellemség világosan kirajzolódott.

A prózairók közül Kerouac, Burroughs és Brautigan lettek a beat-konstelláció kultuszteremtői és kultikus figurái. Ők egyszersmind igen tudatos és igényes művészek is voltak, és személyes barátságok fűzték őket a fentebb említett költökhöz. A konstelláció első fővárosának San Francisco, Duncan és Ferlinghetti városa nevezhető, s e két név világosan kijelöli az új költészet skáláját is, a beat-idol Ferlinghetti fanyar, harsány song-modorától az ezoterikus, különlegesen művelt, visszahúzódó Duncanig.

Itt, San Franciscóban festett Richard Diebenkorn és Clyfford Still, az absztrakt expresszionizmus két kiválósága is, az ötvenes évek elején, amikor az amerikai festészet átveszi Párizstól a kezdeményezést. Híresebb lett az is-

kola, amikor a keleti partra költöztek vezető alakjai, és New York-i Iskolaként vonult be a történelembe. Itt tűnik fel az új generáció, Jackson Pollock, Philip Guston és Robert Motherwell, akik maguk is az amerikai Nyugatról és Északról származtak, és döntő inspirációjuk maradt a vad, szűzi amerikai természet. Itt kerültek személyes kapcsolatba az idősebb, részben Európából átköltözött alapítók-
kal, Willem de Kooninggal, Hans Hofmannel. „Ez volt az »amerikai művészet« első valóban eredeti megjelenése: gyakorlatilag eltörölte a kompozíciót, a rajzot és a nyugati művészet más kiindulásait. Az absztrakt expresszionizmus lényegében elszakadt e művészet forrásától, Európától”, írja Michael Compton (*Pop Art*, 24).

De hamarosan, az Ötvenes Évek végén, már újabb dolgok készülődnek Jasper Johns és Robert Rauschenberg vásznain, s a Hatvanas Évek elején újabb két jellegzetes amerikai mozgalom lép fel a „képzőművészetben”: a happening és a pop-art. Bevezetésül ezekhez Lippard, Rosenberg, Kultermann könyvei jelentek először meg. A kulcsot ezekhez az amerikai festőkhöz én művészettörténész feleségemtől kaptam.

Fellépett egy New York-i Iskola a költészetben is: Frank O'Hara és Kenneth Koch, majd Ron Padgett és Ted Berrigan lettek a legnevesebb figurái. A képzőművészetben őket inkább a pop és a hiperrealizmus vonzotta, míg John Ashbery egészen egyéni, a vizualitásban is izgalmas utat járt be a közös indulás óta, s ma Amerika egyik nagy költője.

*

De hát nem állíthatjuk, hogy Európa és a tágabb világ szűkölködött tehetségben ebben az időben. Elég Lawrence Durrellt említeni, aki talán fél évszázad legnagyobb szabású regényfolyamát írja meg az *Alexandriai négyessel*

(1957–1960), betetőzve a belső monológ nagy modernista hagyományát. Vagy a mondhatni szögesen ellentétes érzékenységgű Jorge Luis Borgest, akit ekkor röpít fel a világhír, és Samuel Beckettet. A sok kiváló költőt nem említve, olyan mesterek fémmelzik a Hatvanas-Hetvenes Éveket Amerikán kívül, mint Henry Moore, Ingmar Bergman, Federico Fellini, Francois Truffaut, Jean Dubuffet, Gabriel García Márquez, Kuroszava, Ajtmatov és Szolzsenyicin.

Hasonló nagy korszakot élt át a magyar művészet is ekkoriban: a harmincas évek nagy öregjei másodvirágzásukat élik, miközben olyan mesterek lépnek színre, mint Juhász Ferenc, Pilinszky János, Nagy László, Csernus Tibor, Kondor Béla, Ottlik Géza, Mészöly Miklós, Mándy Iván, Nemes Nagy Ágnes.

E nagy korszak európai és magyar művei talán átfogóbbak, mélyebbek, tökéletesebbek voltak a kortárs amerikaiaknál. Talán még maradandóbbak is. Ha így volt, ha ilyen csúcok fénylettek itthon, Európában, Ázsiában és Dél-Amerikában, miért volt oly különösen fontos számunkra Észak-Amerika? Mi volt az, ami oly erősen vonzott bennünket, a nemzedékünket az amerikai mentalitáshoz, mi is volt pontosan a mi Amerika-élményünk?

*

Tételelem az, hogy Amerika ideje volt ez a néhány évtized, a Hatvanas Évektől a Nyolcvanas Évek közepéig, a mi eszmélésünkben. De Amerika ideje volt a kultúrában az egész huszadik század, amelyet igen rövidnek tart ma, alig egy évtized múltán a közvélekedés (John Lukács, Paul Johnson). Eszerint az évszázad véget ért 1989-ben, a kommunista világbirodalom összeomlásával, amikor Amerika (és a Nyugat) egyetlen puskalövés nélkül megnyerte a harmadik világháborút. S ez az évszázad 1905-ben – mások sze-

rint 1913-ban – kezdődött, a régi polgári Európa erkölcsi, majd politikai összeomlásával s egy új szellemiség felbukkanásával.

Érdemes azonban megjegyezni, hogy az új évszázad beköszöntét 1893-ban ismeri fel a történelemfilozófus Henry Adams, s nemcsak abból, hogy megjelenik a dinamó és a benzinmotoros autó a chicagói világkiállításon (*The Education*). Az első világháború után a fiatal földrész, Amerika, a kreativitás és a gazdagság szédületes évtizedével kápráztatta el önmagát és a világot. Az egyik energiaforrása ennek kétségen kívül a 19. században felfutott ipar volt, de az új életérzés, az új találmányok már egy új korszak, a modernizmus elteveszthetetlen jeleit viselik magukon. Ez a diadalmenet nem ért véget, csak megtorpant az 1929-es New York-i tőzsdekrachhal és világgazdasági válsággal. Az energiák és a hangsúlyok átrendeződtek, nagy erővel bukkán fel mindenütt a társadalmi szolidaritás gondolata, de Amerika alkotó tehetsége ebben az átrendeződött szellemi és gazdasági térben is folytatta diadalmenetét.

Aki tehát a Hatvanas Évek modernizmusa felé indul el, hamarosan visszajut a század elejére. A művészeti modernizmusnak három hulláma volt: a hullámvölgyek után újra kezdések következtek, s ezért is ismétlődnek a témák, a motívumok, a formák, az attitűdök. Volt, akinek hosszú alkotó pályája, megújuló termékenysége átvált a három hullám fölött: ilyen volt Picasso, Sztravinszkij, Pound és Williams. Az 1930-as évek közepén következett a modernizmus második fázisa, de vitalitásban ez nem érte el sem az elsőt, sem a harmadikat. Az utóbbit, amely 1955 körül kezdődött, a mérvadó szereplők, elsősorban Charles Olson, posztmodernizmusnak nevezték – és ez egészen más volt, mint amit később, a nyolcvanas évektől fogva értettek posztmodernizmuson. Amerikában nagyjából azt a 103 költőt jelenti – Charles Olsontól az 1956-os születésű

Rosemary Wardig –, akik szerepelnek Paul Hoover 1994-es Norton-antológiájában (*Postmodern American Poetry*).

*

A modern Amerikának a második világháború és Vietnam is csak megrázkódtatást okozott, de nem végső meghasonlást. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy Amerika – legalábbis látszólag – fel tudta dolgozni és pozitív energiává tudta alakítani e két történelmi tragédia kihívásait.

A történelem sajátos iróniája, hogy – legalábbis az én értelmezésem szerint – 1989-ben Amerika ideje is véget ért. Sokan megütköznek ezen: a látszat ennek ellentmond. Amerika a gazdasági és katonai hatalom, a technológiai fölény sosem látott csúcspontjaira jutott az elmúlt tizenöt évben. Én azonban úgy látom, hogy Amerika szellemi potenciálja a kulturális alkotás terén a nyolcvanas évek közepére kimerült. E téren súlyos válságjelenségek mutatkoznak, s ebben a nézetemben igen sok amerikai elemző támogat. Hogy tételtemet elfogadtassam, egy sor pontosítást kell tegyek. Fogalmaimat szűkítenem kell, hiszen ezer jel mutat arra, hogy Amerikában ma is virágzik a kulturális kreativitás.

Mi is az a kreatív energia, amelyik, úgy látom, tizenöt évvel ezelőtt kimerült?

Melyek azok az értékek, amelyek felbukkantak és lehasnyatlottak e rövid huszadik század, e nyolc évtized során?

Ezek áttekintése előtt rövid kitérőt kell tennünk a huszadik század másik nagy eseménye felé.

Legelőbb is azonban illik megmagyaráznom, miért, milyen alapon sajátítom ki az Amerika nevet az Amerikai Egyesült Államoknak ennek a visszatekintésnek, sőt az egész könyvnek címében és mondataiban?

Illik-e, kell-e magyarázni? A dologban döntött a köznyelv – a bölcsesség és a szokások e legyőzhetetlen fogla-

lata. Korszellemről írok itt, s ebben perdöntő az, hogy a közgondolkodás milyen fordulatokkal, milyen szimbólumokban fejezi ki magát. Amerika az utca emberének az Egyesült Államokat jelenti, és még véletlenül sem gondol Brazíliára, ha kimondja ezt a szót.

Először e szót így talán William Blake használta, s a nyomában – természetesen – Walt Whitman. Mindkettejüknél egy látomás, egy történelmi küldetés beteljesítőjeként. S így fordul ez elő Rothenberg és George Quasha híres antológiájának címében is. Egy Blake-vers címe ez: *America, a Prophecy* – Amerika: jóslat. Jó kétszáz év hitelesíti tehát a szóhasználatot – Amerika az emberiség képzeletében az Egyesült Államokat jelenti, bármit is gondolnak erről a földrajztudósok. Amerika – az újrakezdés jelképe – már akkor is létezett, amikor más volt a neve, mert örök archetípust élesztett fel az európai lélekben. Azt a reményt, hogy a lélek jelképei odakint megvalósíthatók, felépíthetők. Ezért volt Amerika egyik neve Új Jeruzsálem.

Érdemes idézni néhány mondatot Jerome Rothenberg bevezetőjéből az említett antológiához. Hogyan is értelmezte ezt az Amerika-jóslatot egy avantgárd művész a 70-es évek elején? „Úgy tekintjük az amerikai költészetet, mint amelyik a változás folyamatához kötődő »belső igazságot« tartalmaz. (...) a látomásosság tágabb értelmében véve, a történelemben működő értelem pontos hangja, az amerikai jóslat jelen van mindenben, ami »azonosság«-érzésünket és megújulás-igényünket megszólítja” (*America, a Prophecy*. XXXI.)

Hiába a gyengítő idézőjelek („belső igazság”, „azonosság”), európai művész aligha írta volna le ezeket a mondatokat 1973-ban – s ha leírta volna, leírná, szélsőséges nacionalizmussal vádolnák.

Nemcsak az európai művész tekintett Amerikára más-képpen a Hatvanas, Hetvenes Években – ott volt a küldetéstudat az amerikai művészen is. Az önbizalom. Az ame-

rikai modernséget az a hit és igény mozgatta, hogy az amerikai szellem képes a kor legmagasabb szintjén adni válaszokat az új kihívásokra; hogy bírja a versenyt a természettudománnyal és az iparral; hogy válasza jellegzetesen nemzeti, vagyis amerikai lesz. Az a hit, hogy az amerikai költészet és gondolkodás eléggé igényes és erőteljes ahhoz, hogy ezeket a kérdéseket és válaszokat a tudatába fogadja, hogy szellemileg és formailag hiteles alkotásokat hozzon létre ezek aurájában.

Fentebb azt kérdeztem, mi is az a kreatív energia, amelyik mára kimerült. Ez volt az: Olson, Ginsberg, Rothenberg és a többiek önbizalma és küldetéstudata. A fenti mondatokat ma komoly amerikai művész nem merné leírni. Nem hisz bennük. Ami azt jelenti, a kreativitás elsődleges, elemi forrásai ma búvópatakként folynak tovább. Ma a másodlagos, alkalmazott művészet virágozik Amerikában: amelyik régi energiákból él.

*

Ha azt mondom, a huszadik század Amerika ideje volt, meg kell állnom egy pillanatra.

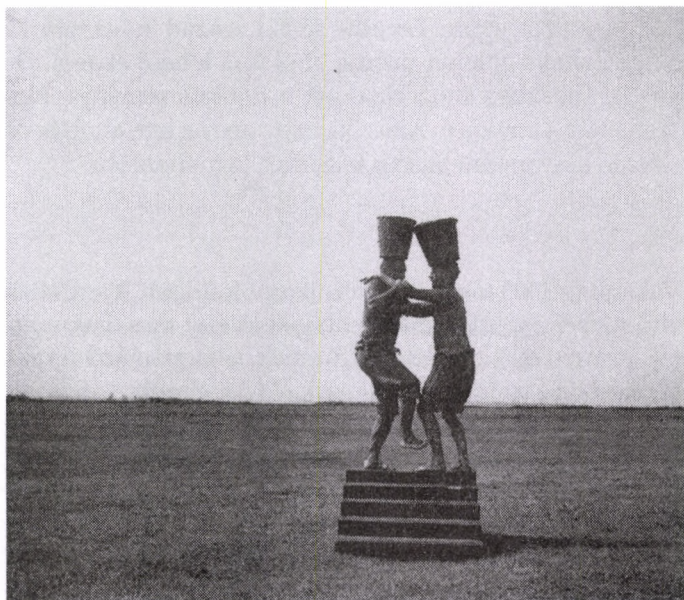
Nem mondhatom, nem írhatom le ezt, hogy eszembe ne jusson, mit jelentett oly sokunknak – valószínűleg a többségnek – a huszadik század. Hogy nekünk, magyaroknak, de a legtöbb európainak is, a népirtás idejeként, évszázadaként vonul be történelmünkbe. Magyarok százezrei pusztultak el a két háborúban, és nemcsak katonák, hanem a magyarságuk miatt elpusztított polgári lakosok tízezrei a trianoni utódállamokban: kitelepítettek, földönfutók. Granasztói György történelmi felmérések alapján azt állítja például, hogy az 1941-es Magyarország lakosai harmadának, ötmilliónak gyökereit forgatta fel a háború, s mindaz, ami megelőzte és követte. Ötmillió ember szenvedett halált, elhurcoltatást, kitelepítést, kényszerű átköl-

töztetést Magyarországon. Nemcsak magyarok, hanem minden itt honos népcsoport tagjai.

Jól tudjuk, a zsidóság történetében a népirtás százada volt a huszadik század. De már a kezdetén ott hömpölyög a leölt örmények százezreinek vére. Aztán ott a szovjet gulagokban elpusztítottak húsz-harmincmillió tömege, ártatlan emberek milliói, akik nézeteik, társadalmi és nemzeti hovatartozásuk miatt kellett elpusztuljanak. Tatárok, csecsenek, észtek. A hetvenes években Kambodzsa milliónyi „osztályellensége”. Majd, alig néhány éve, a kiirtott tutszik milliói. Akik „zsidók” voltak és „burzsujok” egy vezett törzsi hatalom útjában.

A huszadik században a nyugati ember civilizációja, a tudomány forradalma révén, elképesztő magaslatra ér – de ugyanakkor ember volta történelmi mélypontjára. Nietzsche szava, „Isten meghalt”, Auschwitzban nyerte el teljes jelentését. Ezzel is számot kell vetni, ha a modernségről és a modernizmusról beszélünk. Lehet-e, maradhatott-e független a huszadik század két meghatározó élménye egymástól? A modernizmus pionír-szédülete a gépesített ölés lét-tagadásától?

Az amerikai moderneknek, akikről írni akarok, a holokausztok fekete felhője nem árnyékolja be egészen eszmélését, de természetesen ott van az ő gondolataik háttérében is ez a tény, mint mindent átszínező, átváltoztató történelmi keret. Lehet-e egymástól elválasztani a huszadik század két olyan domináns élményét, mint a modernség és a tömegvilkosságok? Van olyan az amerikai modernizmus reprezentánsai közt, aki hosszasan, és illúziótlan keménységgel vizsgálja azokat a pontokat, ahol a modernség és a tömegirtás bizonyosan összefügg – Lewis Mumford az. Ő már a harmincas években mélyre tekint e szörnyű szakadékba. Az első kapcsolódási pont az ő szemében a tömegtársadalom és az elidegenedés kialakulása – ebben gazdag filozófiai hagyományra támaszkodik, Sören Kierkegaardtól Erich Frommig.

A másik ponton viszont Mumford úttörő, és mindenkinél pontosabban és kérlelhetetlenebbül lát: ez pedig a modern gyártási technológia, a tömegtermelés ördögi összefüggése a tömeggyilkosságokkal. S ez utóbbiba Mumford belefoglalja a tömegpusztítás minden esetét, tekintet nélkül politikai szándékokra és mentségekre: így a Japánra ledobott amerikai atombombákét is.

És vajon lett volna-e, olyan lett volna-e a vietnami háború elleni amerikai mozgalom, amilyen lett, ha nincs ott a pusztulások, a lágerek, gulagok és Hiroshima árnyéka valamennyi résztvevő, a Hatvanas Évek mozgalmainak tudatában? Bármit is gondolunk az idő távlatának birtokában e mozgalom túlkapásairól, gyanútlan kiszolgáltatottságáról a szovjet világstratégia tervezőinek, gondolati és erkölcsi következetessége tagadhatatlan.

Amerika egyre kevésbé lett a század folyamán az a hely, ahová el lehet menni, ahol újra lehet kezdeni. De mégis, sokakban megőrizte ezt a mitikus reményt. Egészen máig – amikorra Amerika az az ország lett, ahol törvényesen letelepedni talán a világon a legnehezebb.

*

Valamikor 1985 táján a modernizmus kifulladt. Vagy talán eltűnt, átlényegült. Alkotó energiái jórészt más utakra tértek, szintetizáló kísérleteket fűtenek, a hagyomány újraértékelését. Ez az időjárás, Amerika ideje, elmúlt.

S a modernség? A modernség tovább él, és látszólag remekül érzi magát. De mélyén süket csend és üresség honol. Ott, ahol éltető lelke, a modernizmus szórta szikrát, öntötte lágóját még nem is olyan régen. Az amerikai kultúra eklektikus, üresen klasszicizáló korszakba lépett, az ünnepelt művekben nem kering valódi vér, s az igényes gondolkodás a margóra szorult. Ahogy Morris Berman mondja friss könyvében, a társadalom nagy aktivitása, dinamizmusa ma csődöt takar: „ha mindez egy civilizációs összeomlás felé mutat, az furcsán energikus összeomlás lesz. A pénz, a vitalitás, az új vállalkozókedv bámulatos sebességgel kering az amerikai kultúrában, és ha maroknyi ügynevezett elitista azt bizonygatja, hogy mindez giccs és felfújtt divat, mit számít az Wall Streetnek, Madison Avenue-nek, meg a tömegnek a cineplexben?” A Wall Street természetesen a tőzsdét, a pénzvilágot, a Madison Avenue a reklámszakmát jelenti, a cineplex a filmipart – a három sikerágazatot, amely mind a látszatgyártással foglalkozik. Berman felteszi a kérdést, összeomlás vagy átalakulás felé száguld Amerika? A kérdésre természetesen nincsen válasza, de megjegyzi: „a felület vitalitása aligha azonos az egészséges kultúrával”. (*The Twilight of American Culture*, 62–63). A sebesség és a folytonos változás

a modernség fő tulajdonságai – de vajon elegendőek-e ideológiának, értékrendszernek? Adnak-e elegendő célt és értelmet a társadalom fennmaradásához és továbblépéséhez?

És mi volt a helyzet 1920 és 1985 között, amikor a modernizmus virágzott, és kulturálisan virágzott Amerika is?

Hogyan különböztetem meg a modernséget a modernizmustól? A modernség átöleli ez egész mai civilizációt: mindazt, amit a modern korszak erői – a reneszánsz óta – létrehoztak gondolkodásban, mentalitásban, intézményekben, technológiában. A modernizmus viszont művészeti áramlat, amelynek felbukkasását a huszadik század elejére datáljuk. Akkorra, amikor a modernség nyilvánvalóan, kétségen kívül más világot hoz reánk.

A modernizmus kezdetei francia, német, orosz és olasz avantgardista körökhöz vezetnek, de az első világháború után Amerika veszi át a prímet, s ekkor köszönt be a modernizmus nagy divatja. A modernizmus Amerikában lép fel legtisztábban – Amerika viszont a modernizmusban valósítja meg végletesen egyik eredendően adott szellemi lehetőségét.

Ez volt Amerika ideje.

A tökéletes megvalósulás pillanata kétszer, az első és a harmadik hullám csúcán, a húszas és a Hatvanas Években, köszönt be. Ez a két pillanat attól különleges, hogy modernség és modernizmus között a kapcsolat sem ezelőtt, sem ezután ilyen sok szálú nem volt és nem lesz. A kapcsok széttephetetlenek, legyenek akár a vonzásé, akár a taszításé, az undoré. Vannak a modernizmusnak olyan mozgalmi, amelyek szembeszállnak a modernséggel, bírálják vagy egészében tagadják – s vannak olyanok, amelyek viszont szinte azonosulnak a mérnöki szemlélettel, a formatervezéssel és a sorozatgyártással – ilyen a futurizmus és a konstruktivizmus megannyi formája. De így vagy úgy, a dialógus és a kölcsönhatás, a vita és az azono-

sulás a modernizmus és a modernség között vitális viszonynak tekinthető.

A modernizmus valamilyen értelemben mindig a modern tudatról szól, és az alkotói magatartásban *radikális formalizmus* jellemzi. Az a meggyőződés, hogy a gondolkodásnak és a művészetnek nemcsak tartalmát, attitűdjeit, mentalitását, hanem formáit is radikálisan megszabja a modernség történelmi helyzete, tudata. Ez a meggyőződés organicista és analogikus – a romantikában felbukkanó organikus gondolkodás bontakozik ki benne, és meghatározza az amerikai modernista költészet négy nemzedékének egész attitűdjét, Ezra Poundtól, Williamstól és Gertrude Steintől Clayton Eshlemanig és Jerome Rothenbergig.

Ezt az analogikus felfogást korántsem fogadta el minden *modern*. Egyes modern művészek a hagyományos formák elvetésével, a formák radikális megújításával vagy széttörésével nem értenek egyet. Ilyen például az angolszászok közt Yeats és Auden, s a magyarok közül ezt az utat választotta az ifjúkori avantgardizmus után szinte az egész, a harmincas években fellépő, modern tudatú költőnemzedék – Illyés Gyula, József Attila, Radnóti Miklós, Szabó Lőrinc, Vas István. A formát, a nyelvet ők belsőleg kívánták megújítani. Vannak aztán olyanok is, mint például Jorge Luis Borges, aki minden eredetisége, radikalizmusa ellenére a szellemiség, a mentalitás szférájában, a modernséget semmilyen értelemben nem tekinti választóvonalnak.

*

Nemcsak a forma-felfogás radikális a modernizmusban. Az a tartalom, a művészi attitűd, az életfelfogás is. Hangsúlyozottan új itt minden, s a modorosságig az. A modorosság, persze, itt is a másodrangú művekben, az imitátoroknál tűnik fel. „Az új módozatai” című tanulmányomban

részletesen írok erről az újdonság-igényről, újdonság-hit-ről, a modernizmus közös éghajlatáról – s a különféle, nagyjából nemzeti változatokról, amelyek ez éghajlat alatt születtek meg – a helyi szellemi, művészeti nemzeti hagyományok jellegzetessége szerint.

Az újdonságigény a megújulás vágyából táplálkozott, s ennek sokféle forrása volt, a politikaitól a vallásosig, melyek egymással elvegyültek. Paul Johnson ezt a 20. század elején felbukkanó radikális modernizmust így jellemzi, a történész madártávlatából: „a Modern Mozgalom háború előtti jelenség volt. De a nagy küzdelem kétségbeesett görccsei, s nyomukban a rezsimek összeomlása, volt az, ami megadta neki az addig hiányzó politikai dimenziót, azt az érzést, hogy a világ romba dőlt, és rajta egy újat fog építeni. (...) A változás kulturális és politikai szálait nem lehetett szétválasztani, mint ahogy 1790 és 1830 között sem lehetett, a forradalom és a romantika felfordulásában. Ismeretes, hogy James Joyce, Tristan Tzara és Lenin 1916-ban mind a hárman Zürichben éltek száműzetésben, várva, hogy elérkezzék az idejük.” (*Modern Times*, 8–9). Kimondva-kimondatlanul, Paul Johnson erősen köti a baloldali mozgalmakhoz a modernizmust – az igazság azonban az, hogy a történet ennél sokkal bonyolultabb, és kizárólagosságról beszélni nem lehet.

A baloldal és a modernizmus viszonya maga is külön tanulmányok tárgya, amelyek könyvespolcokat töltenek meg. A 20. század elején a két mozgalom egy irányba halad, de jól tudjuk, hogy a szovjet marxisták és Lukács György már a húszas évek végén élesen szembefordultak az avantgardizmussal. A katolikus művészet könnyebben befogadta Paul Claudel, mint a moszkvai marxisták Pablo Nerudát. Nem vitás azonban, hogy a nyugati és a magyar avantgárd kapcsolatai szervesek maradnak a baloldali gondolatokkal – a Kropotkintól eredő szelíd anarchizmussal, a szindikalizmussal, a szociáldemokrata áramlatokkal, s ez

áll Amerikára is, ahol a szakszervezeti és mozgalmi baloldaliság a két világháború között rendkívül eleven, és át-meg-átjárja a művésztszadalmat is. De megjelennek a modernizmus ihletői és szövetségesei között az analitikus lélektan és a világképet gyökeresen felforgató természettudományos nézetek is, miközben panteisták és misztikusok, az ezotéria és a keleti tanok követői is felbukkannak a modernizmus három hullámában. Általában, a huszadik század egész útkereső pezsgése, lázadása és új kezdetei. Egymással szemben haladó, egymást keresztező vagy éppen messze elkerülő gondolatok vibrálnak a modernizmus szellemi terében, de egy-egy jelentős alkotó szellemi terében is. E fermentáció sajátos életéről, légköréről, amely hasonló volt New Yorkban, Chicagóban és Párizsban, Kenneth Rexroth (*American Poetry in the Twentieth Century*) és Illyés Gyula (*Hunok Párizsban*) adnak érzékletes, remek képet a résztvevő szemével.

Ha a társadalmi mozgalmak és a modernizmus kapcsolatait keressük a Hatvanas-Hetvenes Években, nem kerülhetjük meg a már említett beatmozgalmat s a hippivilágot. Az itt tárgyalt költők közül különösen Ginsberg, Ferlinghetti, Corso és Snyder volt része a beat- és hippikonstellációnak. Nem kérdés, hogy az átjárás igen erős volt az olsoni értelemben vett posztmodernnek és a *Mozgalom* között, ahogy az utóbbit a dokumentátor Mitchell Goodman – Denise Levertov férje – nevezi. A szellemi ősök, a modernizmus harmadik hullámának alkotói és a hálózat között. De behatóan itt sem a Mozgalommal, sem a kapcsolatokkal nem akarok foglalkozni.

Itt a tökéletes nyelvi megvalósulások kerülnek fókuszba, a művészet csúcspontjai és folyamatossága. Mondhatnám úgy is – habár ezt a kifejezést pontatlannak, szinte értelmetlennek tartom –, hogy az én közelítésem, elkötelezettségem esztétikai fogantatású. De csak úgy, ahogyan Robert Duncan érti – amennyiben a költészet a teljes tudat

kozmi kussá nyitott mezőjének a *folyamata*, a teljes emberé. Figyelmem fókuszát elhatárolom tehát a Mozgalomtól, de elhatárolom az esztétizálástól is a szónak hagyományos értelmében. Mert úgy gondolom, hogy a költészet sokkal fontosabb dolog.

Hadd idézzem ezzel kapcsolatban Robert Duncan szavait, amikor Allen Ginsberghez képest – az ő világképéhez és költészet-konceptiójához képest – határozza meg a maga posztmodernségét és költőségét: „Vannak fázisok. Más szóval, vannak határok. S engem nagyon érdekelnek a határok és a különböző központok. A dolognak kell hogy legyen architektúrája. (...) Az én versem konstruktivista: a vers mint műalkotás.” (Faas, 66). Természetesen Duncan nagyon komolyan vette Ginsberget mint művészt. A tendenciától határolja el magát, ami Ginsberg költészetében a legmagasabb szinten nyilvánul meg: hogy a vers egy mozgalom vagy egy felsőbb hatalom szócsöve volna, prófécia. S ez a különbségtétel annál finomabb, mert az ugyancsak profetikus Whitman Duncan nagyon szerette és becsülte, és nemegyszer maga is szinte misztikus átszellemültséggel nyilatkozik meg. Íme, egy példa, ahol a nyitott formák, a nyelv és a vers kapcsolatáról beszél: „Ha felismered, hogy a nyelv mennyire formált, akkor rájössz, hogy minden vers részese formának. Ami azt illeti, tapasztalatunk a világegyetemről az, ami a nyitott formát oly adekváttá teszi (...) Amíg csak szerelmes az ember a világegyetembe, kíváncsi és kutatja, foglalkoznia kell a nyelvvel. És a nyelvnek növekednie kell benne, hogy ő bármilyen messze eljuthasson a világegyetemben.” (Faas, 83).

Ez a szenvedély azonban, a magyar költészet normáival mérve, határozottan filozófiai, mégpedig egzisztencialista. Heidegger rokonságába tartozik ez a költészet, mint ahogy oda tartozik az Olsoné és a Creeleyé is. „A vers nyelvi esemény” (The poem is a verbal event), vallotta Duncan, de ez a mondat éppúgy származhatna Creeleytől

vagy Olsontól. Más szóval: a vers a szavakban történik. Nem véletlen, hogy Duncan, amikor már kész költőként először kezébe vette a fenomenológus Merleau-Ponty egy könyvét, zavarba jött – úgy érezte, hogy a francia filozófus „szinte elrabolta” az ő gondolatait (Faas, 63).

A Mozgalomtól Duncanig a skála igen széles – én azért hoztam fel éppen Duncan elhatárolódó szavait, hogy egy végtelennel érzékeltessem, hol van a fókusza a figyelemnek. Érintettem és érinteni is fogom a Hatvanas-Hetvenes Évek tolakodó témáját: hogy milyen volt az amerikai modernizmus viszonya a beatjelenséghez, a hippy-jelenséghez, és milyen az enyém. A lenyomatok, az átszűrődések nyilvánvalóan erősek. Az is bizonyos, hogy volna miről írnia itt a szociológusnak vagy a mentalitás történészének. A nagyon sajátos magyar vonatkozásokról is, Bereményi, Temesi, Krasznahorkai és más elbeszélők nyomában. Ezt azonban másnak kell részletesebben elvégeznie.

Az én történetem a nyelv és a forma felől közelít a modernizmushoz. Onnan érek a magatartáshoz és a mentalitáshoz, a nagy gondolati vonulatokhoz, hogy aztán visszaköszsem a szálakat a szóhoz, a vershez. Ezért az ideológiai, politikai fogantatású divatok itt a háttérrel alkotják; mint szimptomák, mint felhígulások, mint a televény, amelyből a kifejezés emlékezetes példái – a művészi alkotások – nedveket szívznak, miközben nyelvet és szemléletet teremtenek.

Egy nagy szellemi éghajlatot jelent nekem az amerikai modernizmus, egy nagy szemhatárt, melynek jelzőbővíjái Henry Adams és Ezra Pound, Lewis Mumford és John Dewey, Olson és Whitehead, Creeley és Heidegger, Duncan és Jung, Denise Levertov és Hilda Doolittle, Martin Buber és Freud, Snyder és a Zen, Eshleman és Reich. Ezt a szemhatárt próbálom feltékepezni a kötet tanulmányaival.

Azok a kreatív kezdeményezések, amelyek a könyv szellemtörténeti főszereplői, kimerültek a 80-as évek közepére. Legalábbis azokban a formájukban, amelyekben én ismertem meg őket a Hatvanas Években. Továbbélnék természetesen, a negyedik nemzedékben – az én nemzedékemben –, amelyet az amerikai posztmodernizmusban olyan költők fémjeleznek, mint Rothenberg, Antin, Eshleman, Ron Padgett, Ted Berrigan, Diane Wakoski, Lynn Hejninian, Clark Coolidge, Robert Hass, hogy csak néhány jellegzetes alkotót említsek. Megannyi következetesen kidolgozott életpálya az övék, amely a nagy posztmodern konstelláció egy-egy gondolatát mélyíti ki, és új szellemi kapcsolatokat vesz fel a múlttal, az archaikus hagyománnyal és az európai jelennel. Az első nemzedék erőteljes világteremtése után a finom kidolgozás, az elmélyülés életművei ezek. Bennük él a művészet színes, határtalan textúrája. Nem kétséges, hogy ebben a tekintetben nincs ok hanyatlást látni.

Mindez azonban nem látványos. A teljesítmény felér az ősökével, de nem kíséri a felszálló ág jellegzetesen amerikai optimizmusa, merész hite. Úgy látszik, mintha ma nem volnának eseményei a költészetnek. Hol látunk ma olyan önbizalmú költői és gondolkodói vállalkozást, mint amilyen a Stevensé, Williamsé, akár Marianne Moore-é volt? Hol van egy Pound ma, aki azt merné képzelni, hogy nagy léptékű és ambíciójú poétikája fontos lesz bárkinek?

Nemzedéktársaim – Antin, Eshleman, Rothenberg – költői vállalkozásai hasonlíthatók-e olyan léptékű dolgokhoz, mint Duncan nyitott versciklusai (*Passages, The Structure of Rime, The Groundwork*), Olson határtalan világéhsége, Ginsberg jeremiáinak kozmikus szele. Mint akár a hanyatlás hideg pompáját, manierizmusát csillogtató John Ashbery költészete. Mint Lowell zaklatott barokkja, a puritán öntudat sziporkázó szétfoszlása az ő történelmi nihilizmusában (*History*)? Ha energiában és elmélyedtség-

ben – vagy inkább az intellektuális koncentrációban – fel is érnek velük, a józanra fogott ambíció öniróniája, s ez eleve eldönti a megvalósulás formátumát. A de-konstruáló language-költők némelyike Duncan varázslóköpenyéből lépett elő, de éppen Duncan mondott erről az iskoláról igen pontos ítéletet az 1985. január 7-én, a hatvanhatodik születésnapján elkezdett életműinterjúban: „Olyanok ők, mint egy raj szúnyog, amely más mocsara fölött nyüzsgő (...) a poétikájuk redukcionista. Nem tudok mit kezdeni a minimalizmussal a művészetben. Ők (a nyelv-költők) nem viszik végig a felelősséget” (*Sagetrieb*, 127).

Nem csak a fény lett kevesebb a költészetben, de a világbirtokló merészség is. Mindez, úgy vélem, egy nagyobb kép része, amelynek természetesen számtalan nézete van.

Nem árt Sztravinszkij egy mondatával térni a dologra: „A modernség felett hamar el fog járni az idő”. Ilyen bátor bölcsességre csak kevesek képesek, egy Sztravinszkij, egy Duncan. A legegyszerűbb igazságok egyike ez, csak éppen kimondani nehéz. Az élet törvénye ez: hullám hullámra következik, s ez érvényes azokra is, akik ezt a hullámtermészetet felismerték, meglovagolták. A modernizmusra s az avantgárdra is (Sztravinszkij itt ez utóbbiakra gondol, s nem a mi szóhasználatunk szerinti modernségre).

Ez persze csak a felszín. A mélyben folyik tovább az élet – sőt, *ott* kell folyania. Száz, ezer mélyáramban, örvénylésben.

A történetet a szereplők közül talán Clayton Eshleman foglalta össze méltó távlatból, amikor második nagy folyóiratának, a *Sulfurnak* (1981–2000) utolsó számában számvetést készített: „A háttér, amely előtt a Sulfur jelentkezett, a dionüszoszi 60-as évekhez kötődik. Amilyen örült volt ez a korszak, a forradalom, a háború, és a gondolatgazdag és gondolattalan introspekció üdvözítő és rettenetes hullám-sávjaival, a leggazdagabb korszak volt az amerikai költészet-

ben 1920 óta." Majd a nagyra jogosító remények jellemzése után így folytatja: „A dionüszoszi szertelenség a maga határai közt robbanásokat, formátlanságot, erőszakot, kétségbeesést teremtett. Eljön a pillanat, amikor Dionüszosznak meg kell találnia testvére, Apolló kezét, s vele együtt lépdelnie tovább, mert különben miszlikre köpülődik e kavargásban. Én mindig távoli, baljós szinkroniát láttam a hippie-lét és tömegkultúra bukása közt (a Los Angeles-i Manson-gyilkosság, illetve a Rolling Stones leszereplése Altamontban), és Charles Olson 1970-es halála közt, melyet Robert Duncan visszahúzódása előzött meg, és elhallgatása tizenöt évre.” (*Companion Spider*, 275).

A költészet hirtelen népszerűsége persze ekkor még ígéretet tartogatott a távoli jövőre is. Nem kérdés, hogy a hippimozgalom nagy hulláma hátára emelte a költészetet, a beatköltők vers-ünnepélyein, a látványos performance-okon magasra dobta, és ellenállhatatlan áttörést ígért a költő és a közönség viszonyában. Azt, hogy a költészet végre fontossá lehet Amerikában. Tódultak a fiatalok a versfelolvasásokra, s a diákok a versírás-szemináriumokra, amelyek ekkor lettek bevett kurzusok az amerikai egyetemeken.

A költészet azonban nem köthette sorsát mégsem a beatmozgalomhoz. Az áttörés mégsem történt meg, legalábbis nem az igényes költészet számára. Másfelől, amint Duncan és Eshleman idézett mondataiból kiviláglik, a felelős, világosan látó költők hamar felismerték a parttalanság, és a dionüszoszi szertelenség, szétrobbantó örület veszélyeit. A beatjelenség fenyegetés lett a modernista művészetre, s a hippimozgalom a nagy szellemi nyitástól a struktúrák, formák végső szétveréséig érkezett, egyetemes testvér-szeretete a parttalan igénytelenségbe süllyedt. Kellenek határok és központok, mondta Duncan. Fogjuk kézen Apollónt, mondta Eshleman. Hozzá kell tenni, Olson, Duncan mindig apollói fénnel, fegyelemmel ellensúlyozták a ma-

guk dionüzoszi ittasultságát, de először ezt nem vették észre bennük a kortársak, s meglehetősen ideig maguk sem.

Amikor győz egy gondolat – maradjunk a hullám-metaforánál –, a csúcra jut, abban a pillanatban szétfutnak energiái, s megindul lefelé. A szétgyűrűző energiát kell továbbvinni, a mélybe. Ez történt a modernizmus harmadik hullámával, s ez a hippimozgalommal is. Amikor tehát mi itthon és Európában tudatára ébredtünk annak, hogy az amerikai modernizmusban a nagy, hiteles inspirációt találhatjuk meg, a kései Hatvanas Években, nemzedéktársam és barátom, Clayton Eshleman már abban a sejtésben kormányozza első híres folyóiratát, a *Caterpillart* (1967–73), hogy az ő nemzedéke művészeinek tovább kell lépniük Apollón és a szellemi introverzió felé. A hőskorszak túljutott delelőjén. Az ellenkultúrával szimpatizáló Vonnegut Abádi Nagy Zoltánnak a kábítószer nevezi meg rosszként, visszatekintve 1989-ben (*Világregény*, 115–116).

Vajon annyira mást csináltak Eshlemanék, mint mi itthon? Egyáltalán nem. Aki elmélyedt, megőrizte magát. Elhatárolódott a korszellem önromboló hajlamaitól, amely a magyar hetvenes éveket olyannyira jellemezte, s amelyet súlyosbított a Kádár-korszak kiszorítósdija, igénytelensége, gyűlölete a tiszta kontúrok iránt. Az amerikai modernista, posztmodernista hatás nem annyira szöveginspirációként jött át hozzánk, mint segített saját idiómánk megteremtésében, bátorított a köznyelviségre. Mégis, elsősorban a tartás, a hitelesség és a kozmikus tágasság igényének parancsoként üdvözöltük. A parancs az volt, hogy a műben – az esztétikában és a gondolkodásban – nem szabad kompromisszumot tennünk. Világosan, következetesen kell látnunk és láttatnunk. Jól követhető ez az alkotók munkáin. Pilinszky Creeleytől nem tanult, hanem megerősítést kapott a maga kiforrott hangjához. Abban a passzusban tulajdonképpen magáról beszél. Akiknél pedig az amerikai hatás közvetlenebb, azok éppen a nyolcvanas években – vagyis az Ameri-

ka-inspiráció kimerültekor – térnek vissza posztmodern módon a maguk hagyományához.

A legjelentősebb ezek közül a Párizsba emigrált Csernus Tibor példája. A nyolcvanas évek elején még látszólag az amerikai hiperrealizmus hatása alatt fest – bár az ő városi tájképei jelentős többleteket mutatnak az érzékeny szemlélőnek. Elsősorban egy meghatározhatatlan, Csernusra mindig jellemző sugallatosságot, a kimondatlan, megfogalmazhatatlan jelentések auráját.

Egy kis versfüzetem borítójához – *A létezésszakmában dolgozom* – éppen az ő 1974-es festményének reprodukcióját használtam fel.

A Csernus-festményen „mindennapos” külvárosi jelenet tűnik fel. Egy elgazosodott ipari grundon, egy erőmű szomszédságában – lehetne ez Angyalföldön vagy Kelenföldön – két kisfiú játszik a háttérben, s egy terepmotorost figyel, amint a törmelékdombokon ugrat. A szabadság és a fenyegetés jellegzetes nagyvárosi motívuma ez. Itt is feltűnik a sugallatosság, és az előtérben részletesen megfestett növényeken Csernus életszeretete – de az európai klasszikusokra utaló komponáltság is.

Ekkoriban – 1983-ban – már váltás készülődött Csernus festészetében – a nagy európai hagyomány nyílt elfogadása, átfestése, újraértelmezése felé. Az azóta eltelt két évtizedben előbb Caravaggio, majd Hogarth, a legújabb festményeken pedig 19. századi franciák előtt hódolt Csernus – de ezek a képek nem idézetgyűjtemények, hanem átértett, hiteles, korszerű élményt nyújtanak. Azt sugallják ezek a képek, hogy hirtelen fontosabbak lettek nekünk a mesterek, a hagyomány, mint az úgynevezett újítás. Amikor beemelek egy utalást, vagy varációt írok rá, alázatot és erőt érzek. Belém száll a másik mester ereje.

2002 decemberében, egy Párizs melletti házban láttuk Csernus egyik egészen friss festményét, nagy, kb. 250x180-as vásznon. Erdei jelenet a gyermekkorból? Cour-

bet vadászatának újrafestése? – tűnődünk a kép láttán, amely magán viseli Csernus jellegzetes sejtelmességét. A fekete, magas fák baljós tónusai, az erős fény-árnyék ellentétek a csaknem fekete-fehér képen – ezek a főszereplők. A fekete és árnyalatai az ezüstsziürkétől az indigókék-mélyfeketéig, amely a hó fehér kontraszt-skálájában rímeket talál, világosabb-sötétebb kék árnyékaival. A kép közepén lent, az erdő mélyén táborúz, melynek lángjánál három-négy fagyoskodó, sötét köpönyeges figura melengeti a kezét. Színe – ez az egyetlen folt üt ki a fekete-fehérből – meleg, vidám, bátor sárga-vörös.

Nos, a kép, amely oly erősen utal Courbet-re is, háborús bujdosás emléke. Csernust a második világháború végén, tizennyolc évesen, besorozták a hadseregbe, de néhány társával sikerült megszöknie.

Csernusnak ez az irányváltása, mint mondtam, emblemikus – a modernista egy „konzervatívabb”, szintetizáló fázisba lép, s visszatér az ősi mesterekhez, a szellemi elődökhöz.

A művészetnek ősi gesztusa ez. Akármeddig visszavezet ez bennünket – például a 12. századig, Suger apát híres sas-vázájáig. A Louvre gyűjteményében látható a Saint Denis-katedrálist építő-alapító Suger apátnak ez a királyian büszke tárgya. Egy római vagy egyiptomi porfír kancsót foglalt be Suger ötvöse egy aranyozott ezüst sasmadárba, melynek szárnyai a váza két fülét alkotják, feje a váza szájából „nő ki”. Egy másik, Suger ötvöseitől származó munkán, az ún. washingtoni kelyhen, a 2. századi achátedényt arany, aranyozott ezüst és drágakő foglalja be – mintha mindig így lettek volna együtt. Mindkét esetben két távolról jött elem egyesül így harmóniában. Evolutív munkák ezek, mint a magyar Szent Korona!

Csernus változása voltaképpen nem is visszatérés: visszatalálás, de olyan fordulat, ami előreviszi. Mint a tékozló fiú: már egy utat megjárva, s a maga próbáiból gazda-

godva tér haza. Visszatér az apához, szeretettel – ő már más lett, mint az egykori lázadó, ő most lett egészen önmagá. A történet, amint mondtam, emblematikus: sokunkról, sok mindenről szól. Például arról, miért fordul annyi magyar szabadvers-költő a nyolcvanas évek végén hirtelen a szonetthez.

Ami engem illet, költői utamat 1987–2002-ig nem afféle lesunyt fejű visszalopakodásnak fogom fel, hanem a gazdagodás és újítás útjának. Nem arról van szó, hogy vereséget szenvedvén, elbizonytalanodván a szabadvers és a prózavers nagy, nyílt mezején most egy hirtelen megpillantott ösvényen át bemenekültem a szonett zárt, pompázatos, kies kertjébe. Hiszen a szonett mellett tovább dolgozom a prózavers formájában is – ahogy *nem* melleleg Baudelaire tette mindvégig.

A nyolcvanas évek közepén felerősödik a prózaverseimben egy „posztmodern” vonás: az idézetek, motívumok beültetése szövegekbe, a velük való játék – átdolgozás, kommentár, homage. Ugyanakkor, amikor Csernus fordul Caravaggio felé. Már a Noah Webster-ciklusban – 1974-től kezdve – is játszom ezzel a módszerrel, de a nyolcvanas években ez sokrétűbb, gazdagabb lesz. Mindez ugyanakkor történik, amikor Esterházy látszólag paródiát csinál ebből a módszerből, hosszú és valószínűleg hamis névsorokat közölve könyvei végén homage-ként – de a rejtőzködés és félrevezetés e jellegzetes gesztusával sem érvényteleníti a módszert magát, amely az uralkodó új írásmód lesz egy időre két nemzedék költői, írói számára...

Ez a történet nem a modernizmust utasítja – utólag és visszamenőlegesen – el. Mert a mostani szonettjeink, kollázsaink, átírásaink nem volnának ilyenek a hetvenes, nyolcvanas évek modernistább fázisa nélkül. A mostani művek anélkül nem lennének ilyenek, mint ahogy Csernus Caravaggio- és Hogarth-átiratai mégis egészen má-

sok: mai művek, melyekben a 20. század érzékenysége (ha meghaladva is) ott van.

Tehát nem tagadunk meg semmit, legfeljebb a modernista sablonok örök érvényességét.

Szonettjeink mások, mint Szabó Lőrinc érzékenységükben oly modern szonettjei. Bennük van negyven olyan év, ami a mi életünk volt, s amit ő nem élt át.

*

Fontos lett nekünk az idézés, az átírás, a befoglalás gesztusa. Mindez az átértékelődés valahogyan összefügg az ellenállás fogalmának változásával bennünk. Elegendő-e a non-konformizmus, a hatalmak és tekintélyek elleni lázadás indulata az *alkotáshoz*?

Bizonyos szintig igen.

De, mégis, elsősorban – vagy inkább végső soron – a saját kényelmességünket, restségünket, szorongásainkat, gyávaságunkat kell legyőznünk ahhoz, hogy az alkotómunka magas spirituális szintjére jussunk el.

A *közeg* – fiatalságunk lázadó szellemi közege – nélkülözhetetlen, de meg kell haladnunk.

A személyiségünk magva több, mint a közeg: a *történelmi* adottságok nem határolják be.

A történelem kikerülhetetlen, de meg kell haladni. Erőll a témáról – az ellenállás bensővé tételéről – valahogy így, éppen Clayton Eshlemannel beszélgettem 1985-ös eszmecsereinkben.

*

Az a posztmodernség – az a másik –, amit Olson képzelt el, nem jött el. A felszínen valóban nem. De vajon nem ez az a posztmodernizmus-e, amelyik az ökológiai gondolkodásban él? A nemi szerepek újraértékelődésében? A szellemi

felszabadulás megannyi áramlatában, amelyek közül nem egy gyermeteg, de az irányulása mégis jó?

Amerika esetében azonban nehéz elvonatkoztatni a felszíntől. A felszín oly tolakodó, hogy magát mindig teljes valóságként igyekszik elfogadtatni, és sokan be is dőlnek a ricsaj és a rikító színek kavalkádjának. Az ízlés főárama – az olsoni egyetemes posztmodernség helyett – mintha újraélné az 1890–1914-es éveket. Az üres másolatok, az anyagszerűtlenség zűrzavara uralkodik – „globális méretekben”. Nem acélbárók, hanem tele-bárók diktálnak.

Éppen 1985–86-ban zárult le egy korszak, amikor felbukkantak a nagy kelet-európai változás rohanó erői, és a másik két paradigma, a liberalizált világgazdaság és az elektronikus kommunikáció forradalma. Az előző korszak hanyatlását már észreveszem 1986-ban, Eshlemant idézve a kudarcról *A posztmodern amerikai költészet* című tanulmányom vége felé. De akkor, azt hiszem, nem tudatosult még bennem ilyen világosan, hogy véget ért a modernizmus.

A kettő összefügg *valahogyan*. A modernizmus vége és a kommunizmus vége. Nagyon bonyolultan: de mégis, ugyanazt a világkorszakot jellemezték, alakították.

A harmadik faktor: az olvasás átalakulása, új helye, a világháló és az átalakult televíziózás korában. Erről a kihívásról másutt, *Művészet és globalizáció* címmel írtam.

*

A modernizmus nyolcvan-kilencvenéves története tehát mintha lezárulna – s véget ért volna Amerika ideje is. Hoza-muk azonban hatalmas.

Érzéketlen az, aki nem sejtette meg a modern helyzet kihívását, tétjét, sorsajánlatát. Nem érezte meg soha, hogy Amerika – sok ostobasága, hűhója és igénytelensége ellenére, vagy éppen azzal együtt – mennyi hiteles, igaz dol-

got próbált meg. S azt sem, hogy ez valamilyen értelemben mindannyiunk ügye, esélye (volt).

Kérdés, van-e, volt-e, lesz-e Amerikának más esélye, mint a modernség? Önmaga folytonos újjáalkotása a modernség paradigmájában? Lesznek-e nagy amerikai szintézisek?

Amikor a szellemi modernség elveszti önbizalmát, marad-e kulturális alkotó energiája Amerikának – vagy csupán az erőfölény, a technológia, az üzlet és a hadsereg fölénye?

Erre egyelőre nem tudunk válaszolni.

2003. február-március

KODOLÁNYI GYULA

Felhasznált irodalom

Abádi Nagy Zoltán: *Világregény – Regényvilág. Amerikai íróinterjúk*. Debrecen, Orbis Litterarum, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1997.

Berman, Morris: *The Twilight of American Culture*. New York–London, W. W. Norton, 2001.

Compton, Michael: *Pop Art*. London, Hamlyn, 1970.

Duncan, Robert: „Interview”, with Bernstein, Michel André-Hatlen, Burton. Robert Duncan Special Issue, *Sagetrieb*, Vol. 4., Nos. 2–3. Orono, Maine, 1985.

Duncan, Robert: *The Opening of the Field*. London, Jonathan Cape, 1969.

Eshleman, Clayton: *Companion Spider. Essays*. Foreword by Adrienne Rich. Middletown, Ct. Wesleyan UP, 2002.

Faas, Ekbert: *Towards a New American Poetics. Essays, Interviews*. Santa Barbara, Black Sparrow Press, 1979.

Illyés Gyula: *Hunok Párisban*. 1946. *Regények, I-II*. Budapest, Osiris, 2003.

Johnson, Paul: *Modern Times. A History of the World from the 1920's to the 1990's*. Rev. Enlarg. Ed. London, Phoenix-Orion Books, 1992.

Kodolányi Gyula: *A létezőszakmában dolgozom*. Budapest, ELTE Sokszo-rosító üzem, 1983.

Kodolányi Gyula: „Művészet és globalizáció.” Esszé. *Magyar Szemle*, Új folyam X. 5–6., 2001. június. In: *A rendszerváltozás a Magyar Szemlében. Válo-*

gatás 1992–2002. Szerk. Gróh Gáspár, Kodolányi Gyula. Mádl Ferenc ajánlásával. Budapest, Magyar Szemle Könyvek, Válasz Könyvkiadó, 2003.

Korniss Péter: *Vörös felhő földjén. Észak-amerikai indiánok között*. Előszó: Robert D. Miewald. Budapest, Corvina, 1982.

Mányoki Endre: „Nemesség és autonómia.” *Magyar Szemle*, Új folyam II. 6., Budapest, 1993 június. In: *A rendszerváltozás a Magyar Szemleiben. Válogatás 1992–2002*. Szerk. Gróh Gáspár, Kodolányi Gyula. Mádl Ferenc ajánlásával. Budapest, Magyar Szemle Könyvek, Válasz Könyvkiadó, 2003.

Olson, Charles: *Human Universe and Other Essays*. Ed. Donald Allen. New York, Grove Press, Evergreen Books, 1967.

Pilinszky János: *Beszélgetések*. Vál., szerk. Török Endre. Budapest, Magvető, 1983.

Rexroth, Kenneth: *American Poetry in the Twentieth Century*. New York, Herder, 1971...?

Rothenberg, Jerome–Quasha, George (szerk.). *America a Prophecy*. New York, Random House, Vintage Books, 1974. Rothenberg bevezetőjével.

a

RÉGI BOLONDSÁGOK

M

A gyulafehérvári ördögűzés

Sok-sok személyes élmény, anekdotikus történet teszi izgalmassá Cserei Mihály (1667–1756) erdélyi történetíró emlékezéseit. Ezek egyike elmondja, hogyan űztek ördögöt a gyulafehérvári pápista papok.

A szerző Csíkrákoson született és Székelyudvarhelyen tanult. Előbb Teleki Mihály kancellár, később nagybátyja, Apor István kincstárnok munkatársa volt. A kuruc szabadságharc éveiben a Habsburg-hű Cserei Brassóban keresett menedéket. Később, mellőztetése miatt visszavonult nagyajtai birtokára, és itt írta meg *História* című munkáját, melyben Erdély 1661 és 1711 között történt eseményeit vetette papírra.

„Tofeus püspök idejében – kezdi novellisztikus történetét a jó tollú Cserei Mihály – akarának űzni ördögöt egy emberből a fehérvári pápista papok, de rajta veszték. Mert egy román a mezőben lefeküdvén hanyatt, a kígyó bebújt a száján a gyomrába. Felébredvén s érezvén, hogy valami mozogna a hasában, nem tudja, mi lelte, sok ideig, napról napra kezd rosszul lenni, bemegyén Fehérvárra a páterekhez, azok ráfogják: ödög bújt beléje, ők kiűzik, ha pápista leszen. A parasztember könnyen ráígéri magát. Azonban a papok egy házba berekesztik, megkötözik s megtanítják mit beszéljen, mikor a nyilvánosság elé viszik. Tofeus nagy aemulusuk (gyűlölőjük) lévén, reá üzennek, hogy a jövő vasárnapra menne fel a pápista templomba, s a szeme láttára kiűznék az ördögöt az emberből”.

A protestáns Tofeus püspök ugyanakkor érzi, hogy csapdát akarnak neki állítani a katolikusok, és maga is lép, megelőzendő a további eseményeket. „Felmegyem nagy furiával (haraggal) a fejedelemhez, a palotába: »Kegyelmes uram – úgymond –, papi hitemre mondom, soha tovább a nagyságod udvarában nem lakom, ha nagyságod meg nem orvosolja: a pápisták ezt és ezt izenték rám, azért nagyságod hozassa el tőlük ezt az embert, ha ugyan ördög van benne, hadd próbáljam meg én, ha ki tudom űzni«. A fejedelem kéreti közben, a páterek nem adják, a maga udvari gyalogait ráküldvén, kihozatja onnan”.

Ekkor az előrelátó püspök „az sok urak és más emberek jelenlétében nagy haraggal megriasztja az embert, ha ugyan ördög van-e benne? Ama nyavalyás ijedtében szólni sem tud, utoljára mond: »Ő nem tudja, mi van benne, érzi, hogy mozog a hasában«. Általélvén mindnyájan, hogy kígyó bújtvólna belé, a fejedelem doktorával orvosságot készítettvén, beadják neki, de szüntelenül strázsáltatják. Kevés idő múlva a nagy kígyót halva két darabban emészti ki, kit az nagy erős orvosság ölt vala meg a gyomrában...”

A diadalmaskodó Tofeus ezután igyekszik sikerét kihasználni, és ősi ellenségeit, a katolikus papokat kellőképpen megleckéztetni. „Reá készülvén vasárnapi prédikációjára, az egész ország vezetői jelen lévén, szörnyű tüsszel prédikált a pápista páterek ellen, szemükre hányván, mi csoda utakon-módokon szokták a községet hamis csodatételekkel megcsalni.”

Cserei Mihály, mint az emlékirat mellékelt részletéből is kiviláglik, buzgó református. Műve megörökít fontos és kevésbé fontos, de érdekes eseményeket. Jó jellemábrázoló és mesélő kedve kifogyhatatlan. Természete szerint aggályos lélek, aki a katolikusokat, a németeket és a kurucokat is gyanakvással szemléli.

A katolikus papok balul sikerült ördögűzésének története jól megírt „betétnovella”. Jellemzi Cserei Mihály mű-

vét, melyben hiteles esetek mellett közread színes mendedmondákat is. Ez a kigyóhistoria is nyilván az utóbbiak közé tartozik. Jól ábrázolja Erdély vallási forrongásait, ám a hitelessége erősen kétséges. Inkább hat népmesének, mint valós történetnek.

Az imposztor meg a csökmői sárkány

A 18. század második felében virágzó debreceni diákirodalom egyik legízesebb, legemlékezetesebb verse az ismeretlen szerző tollát dicsérő – műköltői leleményeket és népi hangulatokat egyaránt őrző – elbeszélő költemény, *A csökmői sárkányhúzás*. A hexameterben – sőt, rímes hexameterben, tehát leoninusban – megírt remekelés elmeséli, hogyan garázdálkodott a Sárreuten egy Csuba Ferke nevű bajkeverő és tréfacsináló, a régi garabonciások méltó 18. századi utóda. Az eset állítólag nem a tudós poéta agyából pattant ki, hanem valóban megtörtént, és még bírósági perpatvar is kerekedett belőle 1788–89-ben.

„Híres volt régen a nagykunsági nagy ártány, / Sokkal híresb még ennél a csökmei sárkány. / Ezt a csökmeiek tartják régolta titokban, / Mint a pisztolyokat szokták elrejteni titokban...” – indítja az ismeretlen poéta a sárkányhúzás leírását. A csökmeiek titka persze azért titok, hogy a költő fedje. Arról van szó nevezetesen, hogy Csuba Ferke, a nagy imposztor – sőt, a poéta szavaival szólva: impopoposztor! – megorrintja, hogy az együgyű csökmeiek becsaphatók. Kitalálja hát, hogy odakint a „rétben”, tehát a nádas lepte mocsáron él egy szörnyű sárkány, mely kincseket őriz. Csuba Ferke, aki, miután berohan a faluba, összecsődíti az együgyű, ám módos gazdákat, és hosszan ecseteli előttük, mi csoda kincsek garmadája rejtőzik odakünn a kákás-nádas lápvilágon. És ezt a roppant kincset senki másnak a segítségével nem lehet a szörnyűséges sárkánygyíktól megsze-

rezni, mint az övével, aki ismeri a garabonciás tudomány minden fortélyát.

A balgatag csökmei gazdák hisznek a hírhozónak, a minden hájjal megkent csavargónak, aki kiköti, hogy szolgálataiért „forint 500 fizetődjön nékem előre, / Másként sárkánynak nem lesz keteké soha bőre”. A gazdák fizetnek, ám – ki hitte volna! – a kincs megszerzése mégsem sikerül. Csuba Ferke azzal magyarázza, hogy a sárkányt nem tudják „elhúzni” a kincstől, mert a szörnyeteg megérezte, hogy a rétbe „kincsvadászni” kivonult gazdák között olyan is akad, aki „sokat vétett, megrontván mások feleségét”. És a sárkány – közli fenyegető hangsúllyal a garabonciás – azokat, akik ezt a bűnt elkövették, ott azon nyomban széjjeltépi. Mire a megrémült huszonöt csökmei gazda közül huszonnégy (!) fejvesztve kereket old, és meg sem áll hazáig.

A felsült csökmeiek végül persze rájönnek, hogy lóvá tették őket, de akkor már késő. Keseregve mondják ki a szentenciát: „Most Csuba tett minket sárkánnyal cifra bolonddá! / Nagy Magyarországon elterjed messzire hírünk, / Krónika lesz rollunk, lehet elgondolni, mit érünk. / Lesz ellenségünk, higgyétek el, a feleségünk, / Asszonyi szemre való hányástól szüntelen égünk...” – merthogy a megcsalt asszonyok e sárkány-kalamajka következtében kiismerhették a férjüket. Bár az is igaz – tegyük hozzá –, mások feleségének „megrontásához” csalfa asszony is szükségeltetik. És a furcsa eset sejteni engedi, hogy ilyenek is akadtak szép számmal Csökmőn. Ám erről bravúros és kaján versében a debreceni poéta udvariasan hallgat...

„Közvetlenül Csokonai előtt, alatt és után – írja kissé fanyalogva Arany János a debreceni diákirodalomról – verselők hosszú sorát halljuk zszibongani, mely az akkor előtérben álló iskolák egyikéhez sem szegődve, sőt, úgy látszik, tudomást sem véve róluk, haladt a népszerű köznapiság széles, poros országútján...” A szalontai mester arról hall-

gat, hogy ezek a „zsibongó verselők” rá is hatottak. Nélkülük aligha írhatta volna meg olyan remekléseit, mint *A fülemüle*, a *Hatvani*, *A bajusz* vagy épp a *Jóka ördöge*.

Vízivóknak való

Igencsak csalfa címet – *A vízital* – adott Csokonai Vitéz Mihály annak az alig ismert versének, mely ódai hevülettel zengi a hegyközi borok dicséretét. Persze csöppet sem szokatlan a minden csínyre, gondolati bakugrásra kapható poétától ez a kerge játszadozás. Főképp ha sorait a finom hegyköziről kanyarítja, melyet ő – szemben a bordalait elszánt vízivóként zengő Petőfivel – maga is kedvvel kortyolgatott. A vers fő-fő csalafintasága pedig abban áll, hogy a költő megpróbál úgy tenni, mintha maga is a vízivók közé kíváncozna, csak épp ez a balga hadművelet sehogy sem akar sikerülni.

Nem bizony. Mert hiába mondja a „hegyközi nimfáknak”, hogy: „Imhol pohártokat örökre leteszem, / Mert az éles elmét oly drágán nem vészem, / Ma mondom ki végső búcsúm rövid szóval: / Félre mind másállással, mind pedig vinkóval!” – azért, ahogy mondani szokták, a kását nem eszik olyan forrón. „Zengjete, óh Bakhus völgyei! zengjete, / Mámoros ekhótok dűnnyögjön bennetek! / Lésznek ezután is, lesznek tán valakik, / Kikben szánakozó lélek s torok lakik, / Kiket a borral telt magyar Hélikonnak / Hegye felé édes vágyódások vonnak: / Kikkel a Nőétől béplántált Hegyközön / Bárkát vagyis borkát rakat a borözön: / Én pedig nem mégyek többé a pincébe, / Bár habzó nektárral kínáljon is Hébe... / Illatozzon másnak az édes muskotály: / Mit ér? ha annak is a vége ispotály. / Én futok előle, bár elébe húznak / Szijján a bakhusi tigrisnek, hiúznak...”

Persze, dehogyan fut. Azok a „bakhusi tigrisek és hiú-zok” igencsak húzzák-vonják-cibálják vissza, a borral illa-

tozó pincék sora felé. Egyelőre ugyan megpróbálja még harsányan elzengeni, hogy „Ha a poétának csak borba feredve / Lehet a szűz múzsák forrásához kedve: / Ha mind bortól lucskos főtől származtatok, / Ti örök hírt szerzett nemes gondolatok! / Ha már a borostyánt, mint a szó mutatja, / Minden dicső lélek borosan aratja: / Bor által nem vágyok boros borostyánra, / Nem veszem hordóból az észet szírványra. / Jaj lesz! ha a tele szívott lopótökök / Kortyaival lesznek Voltérfők sok tökök. / Illetlen gondolat, s szégyen a múzsáktól / Nemes lelket venni a butéliáktól...” – így harsog kajánul a költő, és persze egy pillanatra sem gondolja komolyan a bortól való búcsúzását. Láthatóan más sem érdekli, csak a jó hegyközi. Sőt, mintha a hangjához is keveredne már egy kis kapatosság, ahogy innen is, onnan is érzi vonzó lehetét a sok-sok „pincelyuknak”.

Ám még egyszer megpróbálja a bolondját járatni velünk, és nekifog a víz dicséretét harsogni: „Kellemetes vizek örökös forrasi, / Melyeknek a mennyből áradnak folyási! / Kiket a gráciák a jó természetnek / Zsámolyszéke alól tisztán csepegtetnek! / Csörögve kerengő kristály folyamatok, / Melyek a leghígabb égből fakadtatok? / S te, amott az éles kőszálnak sivatag / Ormáról zuhogva leszakadó patak! / Folyástokat tisztán csergedeztessétek: / Epedt vágyódással lihegek felétek...” Szépen szól, bizony szépen a víznek ez a harsány és átszellemült dicsérete, sőt még azt is meglebegteti a maga sóvár szeme előtt a látszólag a hegyközi pincék búvületéből menekülni vágyó poéta, hogy tán nimfa is fürdött a forrásban, ami még jobban a „csergedező vízhez” vonzaná őt. A „pincelyukak” vonzása azonban végül mégiscsak diadalmaskodik felette, s kimondja az örökké szomjúhozók varázsígéjét: „Hanem még ma, míg a késő hajnal kijő: / Nálad hálok, Bakhus! – de holnap adiő!” – vagyis hogy a borítaltól való búcsúját elhalasztja holnapra. Aztán újra csak holnapra, hiszen minden „hegyközi nimfával” töltött napra új holnap virrad, és megint csak új, a végtelenségig.

Pendelyvár ostroma és megvétele

Csokonai korai, még diákkorából való „mini-eposza” *A pendelbergai vár formája s megvétele*. A négyütemű tizenkettesben, vagyis magyar alexandrinban írott, páros rímű vers magán őrzi annak a színes és – Arany Jánossal szólva (aki később a Toldit ugyanebben a formában írta meg) – „zsi-bongó” közösségnek az emlékét és mentalitását, melyből a költő a magáét hozta. Nevezetesen a debreceni diákverselőkét, akiknek lírájában szerencsésen elegyül a korai népesség meg a furfangos deákosság.

A jeles mű a hősi eposzok hangján, a várostromok mintájára és azok fordulatait imitálva zengi a „pendelbergai vár”, vagyis a pendely-takarta női test „megvételét”, azaz meghódítását. Ez a – célzásaival, csináltan tudálékos leírásaival és fondorlatos nyelvi leleményeivel – hallgató-ságból nyilván nyerítő röhögést kiváltó vers is oka lehetett annak, hogy a korabeli irodalom „pápája”, a finnyás Kazinczy Ferenc kissé lekezelte, parlagias ízlésűnek tartotta Csokonai Vitézt, aki pedig hússzor különb költő volt nála.

Az ominózus várat „Két szép fehér márvány oszlop tartogatja, / Mozdulásaival csendesen ringatja. / Melyeken ha ésszel felfelé cicázol, / A gyönyörűségbe egészen el-ázol... / Felette a várnak terül kies halom, / Melyet tapogatni csupa nyugalom. / Feljebb csak látása két kis dombocskának / Már gyakorta elő halált okozának. / Fejül, az épület pompásabb díszére, / Csupa remek dombot tettek tetejére, Sok ezer selyem szál lengedez körül, / Mely a sík frontjára fürtönként terüle...” Világos beszéd. „Az alja közepén ezen dombocskának / A tanácsház-ajtók rózsákból nyílnak. / A két piros ajtó lassú csattanása / A nyugodt csendes vér elektrizálása. / Ez az értelemnek csendes muzsikája, / A szelid nyájasság mulató hárfája: / Itt bomlik fel a frigy, és béke köttetik, / Szapora csókokkal itt pecsételte-

tik..." – folytatja a „pendelbergai vár” és annak ostroma bemutatását a kaján poéta. Majd így kanyarítja tovább a bolondos verset: „Kicsiny volt a kapu, le kellett rontani, / De elébb még magok kezdték megbontani. / A csatornákat is özsvégázoltattuk, / Vereses vizekkel a földet áztattuk... / Ekkor, a tolongás- és a nagy lármára, / Csattantom acéлом puskám kovájára, / Talám nyolcszor lőttem, mindnyájan elhaltak, / Mert azelőtt ilyet sose tapasztaltak. / Magam is elhaltam, megrúgván fegyverem, / Ájúlva, reszketve rendkívül vert erem. / Akkor kíváncorgék a várnak szélére, / Retten néztem puskám elrongált csövére...”

Másnap aztán, ahogy egy igazi várostrom után illik, a költő gyűlést hív össze Rákos mezejére, ahol – ahogy az egy igazi hódító hadvezértől elvárható – közli, hogy ideiglenesen elhagyta ugyan a várat, „De mikor kedvem lesz benne mulatozni, / Ne merjen senki is akadályt okozni... / –, mivel a pendelbergai vár „akadémia, / A tudományoknak oly bővibe vagyon, / Hogy más oskolákat mind felül haladjon, / Lehessen bémenni némely tanulóknak, / Kivált a nőtelen, friss tráncsírozóknak...”

Csokonai, a tudós és deákos költő, aki – mint köztudomású – Lilláját udvarolva később igencsak pórul járt szegény, a vers közben azt is elkottyantja: „Ilyen erős várat már sokat szemléltem, / De a háborútól magam megkíméltem. / De minthogy másokkal vitéznek születtem, / Szerencsét próbálni magamban feltettem...” Vagyis bevallja: a szerelmi „várostromot” csak képzelegve írja le, hiszen hasonló tapasztalása még nincsen. És – tegyük hozzá – az irodalmi legenda szerint Csokonai Vitéz úgy hunyt el, hogy soha nem ismerte meg a testi szerelmet, vagyis a pendelbergai vár ostromát, aminek kaján krónikásául szegődött diákkorában.

Kolozsvári vigasságok

A 19. század derekának egyik legnépszerűbb írója volt a tordai születésű báró Jósika Miklós (1794–1865), a magyar romantikus és hazafias történelmi regény mestere. A harmincas–negyvenes években sorra jelentek meg regényei: az *Abafi*, *Az utolsó Báthori*, *A csehek Magyarországon*, a *Zrínyi*, a *költő*. Jósika tevékeny részese volt kora reformmozgalmainak, az 1848-as szabadságharcban pedig több funkciót is ellátott, többek között tagja volt a Honvédelmi Bizottmánynak. Ezért a világosi fegyverletétel után emigrálnia kellett. Lipcsében és Drezdában élt.

Hetvenéves volt már, amikor – barátai folyamatos buzdítására – rászánta magát, hogy emlékezéseit megírja. Magát mindenekelőtt regényírónak tartotta, és idegenkedett a „vallomásos” irodalomtól, személyes élményei és emlékei papírra vetésétől. Pedig aki ismeri regényeit, látnia kell, hogy visszaemlékezései mennyivel elevenebbek és olvasmányosabbak, mint a ma már itt-ott kimódoltnak ható történelmi regényei. Különösen emlékezetesek a műnek azok a lapjai, melyeken kolozsvári gyermek- és diákkorára, a város életére, hajdanvolt alakjaira és ünnepeire emlékezik, arra a tovatűnt világra, melynek „varázsereje a kolozsvári nép elevenségében és kedélyességében létezett”.

A Szamos-parti városban, mint írja, akkor még „megvoltak a setét körfalak, a nagyobb utcák végein a kapuk s azok feletti ódon tornyok”. Bemutatja a Kendeffy-, a Jósika-, a Bethlen- meg a Wesselényi-házat, de sorra kerül „a színház, laktanya és sok csinos major és kert a Külső Magyar utcában s külső Monostor utcában: az egészen új épületeket s a protestáns egyházat nem is említve. Az utcák s terek majdnem köveztlenek valának, itt-ott lépcsönkint elhelyezett kövekkel, melyeken magát az éji vándor egyensúlyozta: a világításnak híre sem lévén.” A gyermeki vissza-

emlékezésekbe edzett képek egyike az öreg Békési „miként lóbitázik egy lámpással kezében ezeken a nyakmentő köveken. Szerfelett kövér öreg úr volt, ki mindig páhogott.”

Ami a város eleven diákéletét illeti, szóba hozza a katolikus konviktust és szemináriumot, melyet két alapítvány működtetett. A katolikus diákok „setétkék, erdélyi szederjes vagy világoszöld”, magyar szabású egyenruhát viseltek. A református kollégium tanulói „fekete tógában jártak, melyek hosszú atillákhoz hasonlítottak, az unitáriusok pedig szederjes mentékben fekete báránybőr prémel s háromszegletű kalapokban”. „Mulatság a vendégszerető magán házakon kívül igen kevés volt, nyilvános táncvigalmak csak ritkán. A Rhédey-házban volt a színház, melyben Kótsi, Kótsiné, Székelyné, Jantsó, később aztán mások és jobbak, de többnyire vándormadarak minőségében működtek, adván vígjátékokat, héroszi és másféle drámákat: mint *Makfalvi Sarolta*, bohózatokat is, mint *Pikó herceget* és *Jutka Perzsit* s opera pótléku a *Csörgő sipkát*. Csak az Isten s ők tudják, a szegény színészek, miként valának képesek a magyar színészet e csecsemőkorában tengeni.”

Az igazi nagy multságok ideje télen, farsangkor jött el: „a nagy és cifra szánkázások, s az álcás menetek táncvigalmakkor... Most is látom atyámat, ki az ilyen szánkázások alkalmával a vezérszánban ült valami szép hölgygel. Elöl atyám veres egyenruhás, lovas cigányzenekara haladott. Ezek után két igen cifra huszára lovagolt, setétkék mentékben, veres nadrágban és csákoval, tele csillogó aranypaszománttal... Az ily szánkázásokat aztán tánc vagy vacsora kísérte, s főleg a fiatalság pompásan mulatott.” – emlékezik gyerekkora rég tovatúnt kolozsvári vigasságaira Jósika Miklós.

SZEPESI ATTILA

h

h

CZAKÓ GÁBOR – BANGA FERENC MAGYAR RÉMMESÉK

ak

M Vaksegély

Christos doktor, a szemorvos, a szegények gyógyítója volt. Országról országra járt, aszerint, hogy hol, melyik kórházban fogadták be – rendszerint a leghitványabakat és a legvidékiebbeket választotta, amelyeket a gazdagok megvetően elkerültek –, és operált, operált. Minden országban előzékenyen megtanulta a gyógyításhoz szükséges szavakat, mert betegei között nyelvtudorok elvéve fordultak elő.

Szépasszony szalonjában Bach-átiratokat hallgatott Barna adjunktus kislányának előadásában. Marika gondolkán játszott honoráriumképpen, mert Christos doktor sikeres szemlencse-operációt végzett édesapja ángyikáján. Kamilla néni születésétől rövidlátó volt, s vagy harminc éve vaknak számított; szódásüveg-szemüvegével is éppen csak alakokat látott. Christos doktor a bal szemét már sikeresen megműtötte, s visszavitte négydioptriásra.

– Nincs is nagyobb csoda annál, hogy látunk! – sóhajtá Szépasszony a hangverseny szünetében, amikor behozta a teát, s töltögetni kezdé a Zsolnay-csészékbe.

– Két hétig, háromig – Barna adjunktus előzékenyen odanyújtotta az első csésze teát az orvosnak. – Kamilla néni is képes lett volna madarat fogni, annyira csodálta a világot a látó fél szemével. Fölfedezte újra a madarakat, a családot, megdöbbsent, hogy a színészek a tévében különböző arcokat viselnek, noha ugyanazon a szinkronhangon szólalnak meg. Aztán nagyot csalódott, mert belenézett a tükörbe is...

– Mikor fogja a másik szemét operálni? – Szépasszony kapos-túrós pogácsával kínálta a doktort.

– Soha.

– Soha? – csodálkozott kórusban az egész társaság. Barna adjunktus magyarázta el a részleteket.

– Christos doktor már kiírta a második műtét napját, de Kamilla néni visszalépett: nem szeretné elveszíteni a vaksegélyt.

Garnet Rose Ortega Atlantise
cími művészt

Am

1% METAFIZIKA

M. Szabados György rovata

Kerüljük tehát el, hogy mások világát „a mi világunknak” nevezzük, különben állandó félreértésben fogunk élni egymással. Egy ilyen gyakori eset, téves véleményünk a szerelemről. Azt mondjuk, hogy a szerelem vak és ábrándképeket alkot magának. Stendhal híres szerelemelmélete – mely különben alapjában véve hamis – azt állítja, hogy beteges „kristályosodási” folyamat az, mikor a szeretett személyt a valóság ellenére is álmaink tökélyével ékesítjük fel. Ez a vélemény jellemző a 19. századra, mely minden kérdés normális jelenségeit kezdődő betegségeként magyarázza. Így lesz az egészséges észrevétel Tainenél a kollektív hallucináció esetévé, mint ahogy a lángelmét Lombroso az örület különleges fajtájának tartja.

De vajon miért ne nézzünk valamit a szeretet, a meghatott elfogultság szempontjából? Talán szerelmünk víziója világosabb, mint a langyos szemlélődésé; talán minden dolog mélyén olyan képességek rejtőznek, melyeket csak „a magas hőfokú” szív érez, csak a megihletett szem láthat meg! Nem akarom tovább elemezni ezt a legfinomabb érzést, csak azt szeretném leszögezni, hogy a szerelem nem azért nem lát, mert vak, hanem mert feladata el van rejtve. A szerelem nem pupilla, hanem fény, déli világosság, melyet mint egy gyújtólencsén keresztül fogunk fel, s egy személyen vagy dolgon vetítünk keresztül. A szerelemnek köszönhető, hogy a kedvelt tárgy szokatlan fénybe kerül, s a maga teljességében válik láthatóvá. Előadódhat az az eset is, hogy a szerelmes látni vél olyat is, amit

szorosan véve nem lát, mint ez a közönséges észrevételnél is annyiszor előfordul anélkül, hogy vaknak tartanánk magunkat. De a normális az, hogy a szerető világosabban látja tárgyát, mint a közömbös. A szerelem nem hazudik, nem vakít el, nem csal, csak kedvező fénybe helyezi a kedvelt tárgyat, hogy napvilágra kerüljenek rejtett szépségei. Hogy egy idegennel megyek végig a kasztíliai tájon, benyomásaink különböznek egymástól, de nem azért, mert hazaszeretetem hazug, kitalált, a valóságban nem is létező szépségeket vetít elém, hanem azért, mert bőséges, ismerős tekintetem olyan bájt fedez fel a tájon, mely elrejtőzik az idegen szem előtt. A szerelem a figyelem egy magasabb foka. Sokkal éleselméjűbb és bölcsőbb lenne, ha gúnyolódás és sajnálkozás helyett irigyelnénk a szerelmeseket. Tájuk valóban is olyan, mint a miénk, csak ők jobban látják.

JOSÉ ORTEGA Y GASSET: Atlantisz

K: Györfi György

+ 809

KÖRKÉP

163

köl: Domokos Máttyás

in

SZERETNI AZ IGAZSÁGOT

Domokos Máttyás 75 éves. Születésnapját a Nap Kiadó új kötet (Szembesülés) megjelentetésével köszöntötte. Az ajándékot azonban nem az ünnepelt, hanem az olvasó kapta.

Nem tudom, hogy az ünnep alkalmával lehetünk-e egy kicsit ironikusak. Talán igen: Domokos Máttyás szellemétől ez aligha áll távol. Vissza inkább az riaszt, hogy ironikusnak lenni divat, és sokan azok közül, akik ironikusnak vélik magukat, szimplán csak rosszindulatúak. De ironikus maga a tény, hogy a jeles évforduló-ra éppen a 13. kötet készülhetett el. Szép teljesítmény, amelynek értékét éppen az adja, hogy milyen egyenetlen tempóban született. Visszatekintve azt mondhatjuk, hogy negyedszázaddal ezelőtt a 20. századi magyar kritikai-esszé irodalom talán legtehetségesebb „pályakezdője” Domokos Máttyás volt – akkor már ugyancsak negyedszázada a pályán. De csak ekkor jelent meg első kötete, amivel amúgy egy írói pályát el szokás kezdeni. Mert félreértés ne essék: habár kritikák, tanulmányok, esszék kerülnek ki tolla alól, ezek valódi írói alkotások is, habár hozott anyagból, de mégis primer teremtő erővel létrehozott művek, amelyek nem vonatkoztathatók el alkotójuk belőlük kirajzolódó személyiségétől.

Egy életmű dimenziójában ezek szerint be lehet hozni még ilyen kényszerű lemaradást is. Legalábbis Domokos Máttyásnak sikerült. De ne áltassuk magunkat: ez csak bizonyos megszorításokkal igaz. Van egy impozáns, ihletett, nagyformátumú, teljes értékű életmű. Vének volna torzónak nevezni. De milyen lett volna ez a mű, ha a maga természete szerint növekedhet? Lett volna-e alkotójából olyan iskolateremtő esszéista, mint... Mint kicsoda? Esszéíróink, szegény Péterfy Jenővel kezdve valahogy sohasem tudták kifutni magukat. Van, akinek öregkor nem jutott, van akinek az ifjúkorát rabolta el a történelem, ami szellemi életünket tekintve sokban hasonló tragédia.

A 20. században *normális* időszakot kifogni kivételes szerencsének számított. E szerencsétlen század kései korokban, ha lesznek, arról lehet nevezetes, hogy iszonyú zuhanását megannyi nagyformátumú pesszimiztája és kiterjedt válságirodalma ellenére nem hanyatlásnak, hanem a beteljesedés nagyszerű időszakának tekintette. Vagyis valami végtelen felfuvalkodottság nevében nem volt

hajlandó tudomást venni arról, amire prófétái figyelmeztették és amit maga is megtapasztalt. A 20. század embere, amikor éppen nem ölt vagy ölték, el volt telve korával. Domokos Babitsot idézi, aki már a század legnagyobb botrányai előtt leírta: „a világ azelőtt is a nyers erő útján járt, de tudatában volt annak, hogy ez nem az erkölcs útja”. Mert a valóban példátlan technikai fejlődés közepette süllyedt mind mélyebbre mindaz az érték, amely más korokban az emberi lét méltóságát adta.

Domokos Mátyásnak olyan kor jutott, amikor – számtalan nagyszerű könyv avatott, sokszor akár szerzőtársi gondosságú és értékű megszerkesztése után – első saját könyvét majd ötvenévesen jegyezhetette. Annyi idősen, amikor amúgy az összegzés korszakához illene jutni. De addig még mindig majd két évtizedet kellett várnia, egészen addig, amikor már az irodalom elvesztette korábbi tétjét és közönségét, jószerével kevesek magánügyévé vált. Vagyis, a mű kiteljesedett, hogy talán még a hallgatásnál is jobban gyötörje az alkotót.

Csak az enyhít valamit ezen a kíméletlen történelmi tréfán, hogy Domokos ma sem „őszikéit” írja, hanem ereje és harci kedve teljében alkot. Nem csak azokért csatázik, akiknek (ifjabb) kortársa, s szerkesztőként bizonyos mértékig alkotótársa is volt (Illyés Gyula, Németh László, Weöres Sándor és mások), hanem – lihegő tapsoncokat és magukat fontossá tenni akaró tömjénezőket megszégyenítő – átfogó kritikai elemzést ír Esterházy Péter *Harmonia caelestiséről*, s kiderül, hogy a posztmodernnek titulált mű világában otthonosabb, mint ezen áramlat teoretikusai. Mert, amúgy, a szövegirodalmat (ha az tényleg csak szövegirodalom) ki nem állhatja. Nemesen és nyitottan konzervatív szellem, mint az igazán modernek.

Ez a kései virágzás a magyar kritikai élet kivételes szerencséje. Nem is becsüljük meg eléggé, amiben persze Domokos fiatalságának is nagy szerepe van. Nem a *great old man* szerepében jelenik meg: a hitvitázó szenvedély kortalan. Ezért szinte hihetetlen, hogy már az ötvenes évek elejétől jelen van az irodalmi életben, talán senki sem ismeri nálánál jobban az akkori idők kiadói mélyvilágát. Ráadásul semmit sem lehet az orra alá dörgölni, éppen ellenkezőleg: ő a tanúja megannyi árulásnak, s megannyi bizonyíték van arra, hogy maga mit sem változott.

Nem írta meg azokat a műveket, amelyek miatt szégyenkezhetne. Nem tetszelgett abban, hogy engedélyezett bátorsággal

igazságtöredékeket írjon. Volt mersze nem írni. Ami persze alkati kérdés, és mégis érdem. Legalábbis elismerésre méltó, mert a cselekvés (esetünkben a hallgatás) ugyan ösztönös, de tudatosan vállalt következményekkel jár. Egyebek közt annak a kockázatnak az elfogadásával, hogy a kompromisszum elutasításával nemcsak az esetleges csonka változatok nem születnek meg, hanem sohasem lesz semmi abból, amit magában dédelgetett. Ha az író gyermeke a mű, Domokos megfogadta Arany kétségbeesett tanácsát: „ne szülj rabot”.

De a várakozás azt is jelentette, hogy Domokos Mátyás nem „írta ki” magát idő előtt. Meg sem próbált gúzsba kötve táncolni, nem adta nevét a korhoz. Amíg nem írhatta meg gondolatait a maga törvényei és normái szerint, egyáltalán nem írta meg őket. A magyar szellemi élet végül nem járt rosszul, mert a művek, ha jelentős késéssel, de megszülettek. A deficit a rendszer egészéből következett, s a sokáig elmaradt művek miatti veszteséget a morális példa és viselkedésminta valósága ellentételezte. Más kérdés, hogy ilyesmire volt-e, van-e igény, hiszen ma láthatóan ugyanazok az erők diktálnak, amelyeknek nemcsak a diktatúra gyakorlásához, hanem a kollaborációhoz és megalkuváshoz is mindig volt

kész ideológiájuk. A társadalmi diktatúra szellemi következményei tovább élnek – s ez az, ami minden eddiginél súlyosabb teher Domokos Mátyás igazságérzetén, idegrendszerén.

Az ő személyes vesztesége azonban aligha pótolható. Nem adatott meg neki az életpálya belső törvényei szerinti kibontáshoz szükséges minimális szabadság (Hornyik Miklós interjúkötetéből Örkénytől ezt idézi: „ha azt az irodalmat tekintjük szerencsés irodalomnak, amelyben az írók szabadon és teljességükben ki tudják bontakoztatni tehetségüket, akkor a magyar irodalom nem tekinthető ilyennek.”). Mikor végre mód nyílt arra, hogy szabadon írjon és nyilvánosságot kapjon, szembesült azzal a szellemi közeggel, amelynek kialakulásától kimondva-kimondatlanul ő is mindig félt. És amelynek létrejöttét, indokolt, ám az utókor számára nehezen érthető naivitással ő sem vette észre, mert azt hitte, kizárólag a hatalmi viszonyok következménye. Pedig: tudhatta volna ő is, hogy a silányság uralmi törekvése nem rendszerspecifikus.

De hát mi is a baj, hiszen itt áll előttünk egy terjedelmét tekintve is jelentős, vitathatatlan értékű életmű? A tizenhárom kötet a mai viszonyok között kiugró teljesítmény.

(Hogy milyenek e viszonyok? Amikor ezeket a sorokat írom, a rádió éppen híreket mond: arról értesülök, hogy Magyarországon negyedannyian foglalkoznak tudományos kutatással, mint Nyugat-Európában. Domokos Mátyás a szó akadémikus értelmében ugyan nem irodalomtudós, de műveltsége, filológiai felkészültsége, kivételes olvasottsága révén bármelyik egyetemen professzor lehetne. Amit ír, sokszor alap kutatás értékű, s ha szövege szürkébb, szárazabb és érthetlenebb lenne, senki sem vonná kétségbe szak tudományos érdemeit. De, s ez ugyancsak magyarázatot követelő jelenség, a többletjeljesítmény nem nagyobb elismerést, hanem az alaptevékenység elutasítását szokta kiváltani. A magyarázatra azonban azoknak van jogosítványuk, akiket ebben az ügyben a legnagyobb felelősség terhel.)

De ki és hogyan kárpótolhatja Domokos Mátyást (és másokat, írókat és festőket, zenészeket és rendezőket, kritikusokat és történészeket, és általában, ne féljünk kimondani: a nemzetet) azért, hogy ő (és a többiek) nem kapták meg a minimális esélyt, azt a szabadságot, amely az önkiteljesítés elemi feltétele? Kárpótolható-e bárki az elrabolt életéért?

Mert nagyon is könnyen elképzelhető lett volna – s ezt már az előző tucatnyi kötet is bizonyította –, hogy Domokos Mátyásból nem kevesek körében nagyra becsült, mértékadó véleményű irodalmár, hanem nemzedéke nyilvánosan is meghatározó tekintélyű kritikusa legyen. Folytathatta volna azt az esszéírói hagyományt, amely iszonyatos sebet kapott Szerb Antal, Halász Gábor és társaik pusztulásával, hogy aztán Szabó Zoltán, Cs. Szabó László és mások elüldözésével, az itthon maradtak átmeneti vagy végleges kiszorításával és elhallgattatásával (Németh László, Hamvas Béla, Nemes Nagy Ágnes, Lengyel Balázs, Domokos Mátyás...), prostituálásával (mint Bóka László, Tolnai Gábor, Mátrai László), tartósan és fájdalmasan hiányozzék a magyar szellemi életből. Kivételesen azonban akadtak, akik még ilyen körülmények között is maradandó értéket teremtettek. Domokos Mátyásnak ők az igazi hősei: Illyés Gyula és Weöres Sándor, Németh László és Pilinszky János, de mélységesen egyetért például a teljes szembenállást valló, az emigráción belül is emigráló Csokits Jánossal vagy a közelmúltban elhunyt Bikich Gáborral, akik semmiféle engedményt nem voltak hajlandók nemcsak tenni – de elfogadni sem. A különböző életutak egyaránt erőt adtak neki: akik tudtak így is írni, azzal, akik hallgattak, azzal. De azért a hallgatásnak nem kizárólag külső okai voltak. Domokos maximalizmusa megkövetelte, hogy csak a témájára vonatkozó teljes tudásanyag birtokában kezdjen munkához, ami önmagában is bénító teher és súlyos alkotás-lélektani akadály lehetett. Ez a hatás csak erősödik akkor, ha a teljes ismeretanyaghoz jutáshoz szükséges külső feltételek hiányoznak, mert nem csak az írást, hanem az olvasást is cenzúrázták. S hogyan lehetett volna megírni valamely műről a teljes igazságot, ha az – mert *mindenki szem a láncban* – feljelentésnek számított volna?

Maradt tehát a hallgatás. Nem csak Domokos Mátyásé, hanem társainak egy részéé is. Így aztán korosztályából a szó igazi értelmében nem lett nemzedék, ha mégis, akkor elsősorban a hiányaival jellemezhető. Ők azok, akiket a *torzulat* (a baloldali legitimáció szakirodalmában: a fordulat) éve után kizártak az Eötvös-kollégiumból, hogy aztán ezt a legendás szellemi műhelyt önmagából is kizárják, hogy mindenütt csakis egyféle ideológia, egyféle szellemi normarendszer jelenhessen meg. A művészet évtizedekre nem az esztétikai érvényű művek létrehozása volt, hanem az osz-

tályharc eszköze. S így ment ez aztán negyven évig, mert ne higgyük, hogy a diktatúra utolsó évtizedének (ál)liberalizmusa a lényegét tekintve jelentett változást. A szellem nem válik szabaddá attól, ha a rabtartók többet engednek meg, a szabadság lényege, hogy nem engedélyköteles.

A négy évtized szűk két emberöltő. A közvetlenül 1945 után oly nagy reményekkel induló, s oly sok szint fölsvillantó generáció, ha megfogyva is, de jelen van, de az egykor kontraszelekció okán el nem ért pozíciókat már nem töltheti be. Elmondhatja, amit átélt, valamicskét pótolhat meg nem született műveiből. De már nem lesz belőle az, ami lehetett volna. Legtermőbb éveit elvették tőle, s ezzel arra is ítélték, elrabolt ifjúsága utókorában valóítsa meg, amit jóval korábban kellett volna megteremteni.

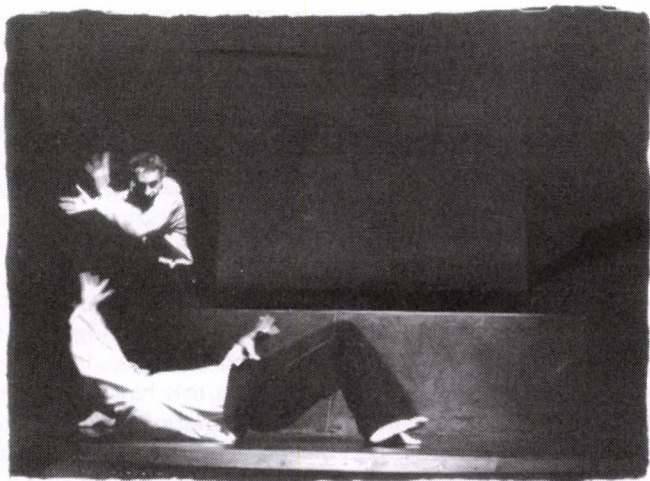
Domokos Mátyás azonban – emlékezzünk egy régebbi rádiós sorozatának címére – ettől függetlenül *mondja a magát*. Ez a könyve is lebilincselően gazdag. Témában és árnyalatban, anyagkezelésben és műfajban. Tanulmány, esszé, laudáció, recenzió, kortárs irodalmi anekdota, szépírói teljesítményként is érvényes visszaemlékezés, esszéértékű interjú, filológiai dolgozat, irodalmi publicisztika sorakozik egymás mellett. Ez a műfaji sokszínűség Domokos számára a világ legtermészetesebb dolga, olyannyira, hogy olvasója is elhiszi, hogy nincs ebben semmi rendkívüli. Pedig van, és nemcsak az a ki nem mondott áhítat, amely a munkája iránti mélységes alázat forrása. És amely egyáltalán nem áll szemben a művében önmagát teremtő alkotói öntudattal. Domokos élvezi tudását, de nem hivalkodik vele. Mint egy jó formában lévő csatár, megcsinálja a nem *kézenfekvő* cseleket is, mert az írás, mint a futball, *halálosan komoly játék* is lehet. Ezért a győzelem szempontjából fölöslegesnek látszó trükk is lehet éppen olyan fontos, mint a góllövés. A tudás öröme nem öncélú: az igazi öröm az, hogy ez a tudás beilleszthető egy rendszerbe, és funkciót kap. Ebből következnek Domokos írásainak paradox vonásai. Így minél intellektuálisabb, annál indulatosabb. Nem tud mit kezdeni (és nem is akar) azzal, hogy minden ellentétes tapasztalat ellenére ragaszkodik ma már archaikusnak ható elképzelésekhez. Ahhoz, amit Illyés így fogalmaz: „hittem, hogy az ember jobbra váltható”. Jellemző vonása, hogy úgy eredeti, hogy – kivételes olvasottsága okán – majdnem minden fontos gondolatát el tudja mondani mások mondataival is. Mindez inkább a filozófus mutatja, de olykor nem így működik-e

a ma szépirodalma? Csak ott nem idézetről, hanem „vendégszöveg”-ről szokás beszélni...

Babits vitáiról nem egy irodalomtörténeti (vagy irodalompolitikai?) közhely elosztatása miatt ír, s nem is azért, hogy bizonyítsa, hogy a vele kapcsolatosan emlegetett elefántcsonttorony kizárólag az erkölcsi integritás szimbóluma volt, s maga a költő jóformán egész életét a szellemi tűzvonalba harcolta végig. Azért kell erről tudnunk, mert csak így kapunk hiteles képet Babits koráról, ezen keresztül az Illyést és Németh Lászlót, Veres Pétert és Szabó Lőrincet felröppentő világról. Őket meg azért kell ismernünk, mert nélkülük nem érthetjük Nagy Lászlót és Ágh Istvánt, de talán még Proustot és Nietzschét sem. Mert az irodalom és a kultúra olyan rendszer, amelyben minden mindennel összefügg. S a múltunkba-örökségünkbe kódolt determinációk ismerete nélkül nem igazodunk el a jelenünkben sem, s így a jövőnket tesszük kockára. Mondja ezt annak ellenére (éppen azért), hogy ma már a jövő egyre kevésbé számít.

Ne kerteljünk: a magyar irodalomban élő alkotónak ez a jövő nem lehet más, mint amiben a magyarságnak is helye van. S hogy ez a gondolat nem valami magyar nemzeti megrögzöttségből táplálkozik, azt Domokos közvetve és a visszajáról Ezra Pound egy mondatával igazolja: „Ha egy nemzet irodalma hanyatlík, a nemzet elsovrad és felbomlík.” Ami éppen megfordítható is lenne, vagyis hogy a nemzet végromlásának közeledését irodalmának hanyatlása jelzi, de a mondat drámai jelentése ettől lényegében nem változik. A baj az, hogy ez nálunk, érthetetlen módon nem evidencia. Hogy egyáltalán ki kell mondani, s főként, hogy magyarázni kell. Tetejébe nem is azért, mert vagyunk, ahányan vagyunk. Mert a finnek, a szlovénok, a szlovákok, és még hány náció számára ez nem kérdés. És nem is a nemzethalál romantikus víziója kísért itt, hanem egy olyan irodalmi szellem, amely számára programszerűen nem fontos jószerével semmi. Domokos Mátyásnak nem az fáj, ha másnak valami más fontos, mint neki. Az a baja, ha valakinek semmi sem fontos, mert az ő felfogása szerint az irodalom maga nem lehet kizárólagos célja az irodalomnak. Írni csak akkor érdemes – állítja Domokos –, ha valamit mondani akar az ember (Goethével szólva: „a jelentős írás, akár a jelentős beszéd, csak az életből fakadhat.”). Ez szükségszerűen azt is jelenti, hogy valakinek akarja mondani (a magáét). Nagyon jól tudja, hogy a pusztá ol-

vasottság önmagában nem siker, és a figyelem elmaradása nem feltétlenül kudarc. A tér és az idő korlátjaitól független kultúra hálója ott is feszülhet, ahol aktuálisan nem akad bele semmi. Nincs olyan csomója, amire ne lenne szükség, de semmit sem jelent az olyan csomó, amely e rendszeren kívül bogozódik. A „szavak által körbehatárolt vákuum” irritálja, s az, hogy ezt akarják – egyébként eredménytelenül! – ráerőszakolni az olvasókra mint irodalmat. Ő Móriczra hivatkozik, aki szerint az az író, aki a papíron tovább tudja élni az életet. A „szövegirodalomnak” nevezett valamit pszeudoirodalomnak tartja. Számára, mert látta az ötvenes évek parancsuralmi esztétikájának működését, elfogadhatatlan az is, hogy „ellentmondást nem tűrő lendülettel közlik velünk az elméleti receptírók, hogy milyennek kell lennie egy műalkotásnak, hogy magára a regényre vagy a szoborra már tulajdonképpen nincs is szükség, mert sohasem lehet olyan tökéletes, mint a teoretikus matrica”. Ez a fajta teoretikus terror a *pártos esztétikát* csupán *esztétikai pártosságra* cseréli, ami magának a művészetnek szempontjából alig különbség. Az alkotó szabadságát mindenestre ugyanúgy elvonja. Domokos irodalom- és szellem-ellenesnek tartja, ha bármely külső szempont valamiféle szektás értelemben vett pártosságot erőszakol az alkotókra (annál is inkább, mert azok bizony a siker érdekében hajlanak is efféle diktátumok elfogadására...). Csak ismételni lehet: ebből a szempontból egyre megy, hogy közvetlenül a politika diktál, vagy esetleg egy kulcspozícióban lévő szellemi kör (amely mögött alkalmanként nem nehéz észrevenni valamilyen politikai irányultságot is). Meggyőződését nem akárkinek a mondataival támasztja alá. „Ha valamiben túl vakon hisznek, ésszerű kétkedni” – így Mészöly Miklós. Vagy, a szűkebb értelemben vett politikával kapcsolatosan (de tágabb értelemben is érvényesen) Orwelltől idézi: „Az író belebonyolódhat a politikába, de ajánlatos polgárként, emberként tennie, nem pedig *íróként*. Azt gondolom, nincs joga, hogy – pusztán érzékenységre hivatkozva – kibújjék a politizálás piszkos munkája alól... De akármit is csinál pártjának szolgálatában, a párt érdekében írnia nem szabad.” A gondolat, aminek igaza egy valamennyire is normális világban kimondásra is méltatlan banalitás, az iszonyatokkal káprázató 20. század szellemi bozótosában akár reveláció értékű is lehetett. Mi több: az irodalom „pártjainak” összefüggésében jelen pillanatban is megszívlelendő.

Mindezek nyomán nem tagadható, hogy ez a születésnap könyv borzasztóan keserű. És minél közelebb vagyunk napjainkhoz, annál inkább. Mert az olyannyira sóvárgott szabadság nem a maga rendjét szülte meg, hanem szabadon hagyta érvényesülni a korábbi diktatúra torzításait. Ma is érvényes, amit Németh László *Galileijének* sorsáról tűnődve írt le: „A világ természetének elfogulatlan megismerésére irányuló vizsgálódás szabadsága, a vizsgálódó elme illetékességének autonómiája és szuverenitása, továbbá e vizsgálódás eredményeinek szabad kimondása, legyen szó az újkori természettudományos világcivilizáció bármely területéről vagy a valóságot körülfogó lehetőségekből új valóságot teremtő művészi képzelet szabad megnyilatkozásáról, még annál is nagyobb ügye az embernek, mint az, hogy hogyan áll helyt vagy bukik el az igazsághoz való személyes viszony erkölcsi vizsgáján.” Itt még nem szól Domokos valamiről, ami napjainkban kiemelten fontossá vált. Nem szól, mert jóhiszeműsége folytán eszébe sem juthatott, hogy hamarosan ez a kérdés kulcsfontosságúvá válik. Arról, hogy nem elegendő a gondolkodás és a kimondás szabadsága – ami finoman korlátozva ugyan, de lényegében mégis adott –, nélkülözhetetlen a közzététel eszközé-

nek biztosítása, hogy a felismert és megfogalmazott tételek valóban nyilvánosan hozzáférhetőek legyenek. Ennek hiányában hiába változott majdnem minden, a vallott *igazság* érvényesítésének feltételei ma sem adottak.

Vagyis csak a felszín változott azzal, hogy a gondolkodás kereteit egykor programszerűen korlátozó ideológia megbukott. De a gondolkodás szerkezetei tartósan sérültek. Az esztétikai terror, a másként gondolkodókat kirekesztő uralkodó esztétikai klikkek túlhatalma, és felszínes igazodással érvényesülő silányság fensőbbsege itt maradt. Nem elegendő a pusztá szólásszabadság, mert a sokszínű szellemi-irodalmi élethez szükséges tartalmi demokrácia változatlanul hiányzik. Domokos indulata mögött ma is az munkál, ami ötven éve: hogy nem tud belenyugodni eszményei kiszorítottságba. Töretlenül demokrata, még ha a valóság percenként azt akarja bizonyítani, hogy azok a normák, amelyek szerint életét berendezte, illúziók: az ember nem adhatja föl azokat az álmait, amelyekben a létezése gyökeredzik. Nem kételkedhet hát az igazában, s talán nincs is nehéz dolga: elég például Németh László művére néznie, mögötte a Hegyi Beszédet is látja.

A napi jelenségekkel az egyetemes kultúrát szegezi szembe. Teheti, mert ismeri. Nem mindig ér vele el sokat: ahhoz az kéne, hogy akiket meg akar győzni, hozzá hasonlóan ismerjék. Ha valaki Babitsra, Kosztolányira, Ezra Poundra vagy Eliotra hivatkozik, az csak arra hat, aki tudja, ki volt Babits, Kosztolányi, Ezra Pound és Eliot. Ez azonban általában nincs így, és ez az, amit egy vérbeli filosz és egy vérbeli író soha föl nem mérhet. Az ész és a tudás fegyverével harcol az ostobaság és tudatlanság ellen, világos, hogy sok sikerre nem számíthat. Mit lehet erre mondani, mint közhelyet: az a győzelem, hogy vállalja ezt a harcot. És mások majd ugyanúgy nézhetnek rá, ahogyan ő nézett a hasonló küzdelmeket folytató elődökre, tágabb értelemben vett kortársakra, Babitstól Weöres Sándorig. Sárközi Györgyöt idézi, aki utolsó versében az utókorral mint az elmúlással néz szembe: „az időbe veszek nyomtalanul”. Domokos („félénken és reménykedve”) ehhez teszi hozzá: „a fontos az, hogy ezek az írók, költők *voltak*, hogy létrehoztak és adtak nekünk valamit, ami nem múlik el akkor sem, ha pillanatokra el-eltűnik a vaksi kor szeme elől. Ennél többet nem érhet el az irodalom.” Talán még annyit hozzátehetünk: nem maradt nyom nélkül Domokos Mátyás és mások

egykori hallgatása sem, mert megszólalásuk végeredményben pontosan meghatározta a hallgatás tartalmát. A mai könyvek az akkori csendet hitelesítik, ahogy az akkori hallgatás a mai megszólalást. Ezért nem unjuk még Domokos Mátyás egymás után sorakozó köteteit, s ugyanezt az alkotói szenvedélyt reméljük még sok kerek születésnapon.

(Domokos Mátyás: Szembesülés. Nap Kiadó, Budapest, 2003.)

GRÓH GÁSPÁR

n: Erdős Ádám

X 809 X 07.93

Am

A TÁMOGATÁSTÓL A TILTÁSIG

ismertetés

Schmal Károly, a Mozgó Világ címlapjának tervezője ihletett pillanatban formálhatta meg a nevezetes folyóirat borítóját. A barna papírra nyomott, keretet áttörő számok a mozgás, a korlátok átlépésének reményét villantották fel egy mozdulatlanak és megváltoztathatatlanak tűnő korban. A nyolcvanas évek elején ugyanez a hangsúlyozottan egyszerű címlap még erőteljesebb szimbólummá vált, a lap gyarapodó olvasótábora számára a borító már azt üzenté, az elmozdulás nem csupán remény, hanem megragadható lehetőség. A rég látott címlap az elmúlt évben ismét felbukkant: Németh György A Mozgó Világ története című könyvének tipográfusa, Ágoston Katalin Schmal Károly régi címlapját élesztette újjá. Az új könyv külseje alapján beillene a régi lapszámok közé, terjedelme is alig több mint egy, az éppen zajló konfliktusok miatti szünetet követő dupla számé.

A folyóirat egykori olvasói bizonyára ugyanolyan érdeklődéssel vették kézbe a lap történetének bemutatását ígérő monográfiát, mint amilyen várakozásteljes kíváncsisággal lapozgatták hajdan a folyóirat friss számait. Az első kérdés még mindig az, hogy pontosan mi is történt? A lap történetének fordulatait a korabeli szóbeli elbeszélésekből, a szamizdatban megjelent tudósításokból, a szerkesztők rendszerváltozás utáni interjúiból ismerhetjük, ám az egymásra rétegződött interpretációk különböző pontokra teszik a hangsúlyokat. Még több a homály a másik oldalon; a Mozgó Világ sorsát a KISZ KB-tól a párt politikai bizottságig számos politikai szervezet befolyásolta. A lap megrendszabályozásában tevékeny részt vettek a kulturális élet irányítói és a 80-as

Könyvtől

Palatinus, 2002.

években színre lépett fiatal párt-intellektuelek. Egy időben a szerkesztőség a belső elhárítás élénk figyelmét is élvezhette. Ma, a levéltári kutatások révén talán már elég pontosan rekonstruálható, hogy miként is működött a manipuláció, a megosztás és a megfélemlítés jól összehangolt rendszere. A lap történeténél is fontosabb kérdés a lap tartalma: a *Mozgó Világ* sárguló oldalai dokumentálják, hogy a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján a fiatal író-művész nemzedék milyen irányban – milyen európai irányjelzőkhöz igazodva – kereste a művészeti megújulás útjait. Ugyanezekben a hasábokon találtak otthont azok is, akik az 1948 után megtört szellemi kontinuitás helyreállítására törekedtek. Például a *Mozgó*-szerkesztőségben tettek kísérletet egy modern, a társadalmi tájékozódásban iránytű szerepét játszó nemzetkonceptió kidolgozására. Ráadásul e kétirányú mozgás párhuzamosan és konfliktusok nélkül zajlott. Vajon csak a közös ellenfél túlereje szorította egy táborba a később elváló, részben szembekerülő irányzatokat, vagy a lapot író és olvasó értelmiségi csoportokban kialakulóban volt egy olyanfajta értékazonossági minimum és szolidaritás, amely például a reformkorban fellépő különböző irányzatokat összefogta?

Németh György a sorakozó kérdések közül a lap sorsával kapcsolatos események feltárására vállalkozott. Figyelme elsősorban a folyóirat történetére, a szerkesztőség és lapot felügyelő állami és pártszervek között kialakult konfliktussorozatra irányul. A monográfiában követhetjük, hogy a fiatal írók 1969-es lillafüredi találkozója után hogyan jött létre a *Mozgó Világ*. A fiatalok alig várták, hogy saját folyóiratuk lehessen, de a döntéshozók úgy gondolták, egy rendszertelenül megjelenő almanach elegendő lesz a „feltorlódott nemzedékek” okozta feszültségek levezetésére. Lehet, hogy a periodikum elindításakor is elhangzott az a mondat, amelyet Darvas József állítólag a Fiala Írók József Attila Körének indulásakor mondott: „azért hoztuk létre, hogy ne történjen semmi”. 1971 és 1974 között hat füzet jelent meg, azután hosszas egyeztetések után 1975 végén évi hat számmal megindult a folyóirat. A Veress Miklós által irányított szerkesztőség „a fiatalok lapja” helyett új hangú, nyitott, s nemcsak az irodalomra, hanem a művészetek teljes körére figyelő folyóiratot hozott létre. A lap negyedét, olykor nagyobb részét képek töltötték meg. Az „összművészeti” jelleg kettős haszonnal járt, a szerkesztőség az írók

mellett a laphoz kötötte a fiatal képzőművészek, filmesek, rendezők és az e területek iránt érdeklődő olvasók jelentős részét, elősegítve a különböző művészeti ágak közötti kommunikációt. A különböző rovatok gondosan összeillesztett anyagai pedig egymást erősítve különös erővel hatottak. Helle Mária remek tipográfiaja egységes keretbe fogta a képzőművészeti és irodalmi anyagokat, s már a lap külső megjelenése hangsúlyozta, hogy új hang szólal meg.

Három év alatt megszilárdult a lap struktúrája, s körötte széles, állandó szerzői gárda alakult ki. A folyóirat nyitottsága, a megszo-kottól elütő hangja, „természetes” működése vonzotta az irodalom s más művészeti ágak új útjait kereső alkotókat s a velük egy csapatban felröppenő kritikusokat, esztétákat. A korabeli viszonyok között kis példányszámú (6000 példányos) periodikum megtalálta a maga olvasótáborát, sőt a hetvenes évek végén Mozgó Világ-klubok kezdtek szerveződni. Alighogy kialakult a folyóirat karaktere, megszokasodtak a konfliktusok. A lap nagyon népszerű szociográfiai rovata állandó ütközések forrásává vált, de a művészeti rovatok írásai is egyre többször kivívták a lapfenntartó KISZ KB tisztségviselőinek nemtetszését. Németh György pontosan bemutatja, hogy az alkalmi kritikák hogyan és milyen események következtében alakultak át támadások láncolatává. A folyamat végeredményeként a KISZ első számú vezetője 1980 júliusában elrendelte a lap előzetes cenzúráját. A még akkor is szokatlanul számító előzetes cenzori tevékenységet a KISZ kulturális osztályának munkatársai végezték. A meglepő fordulat az volt, hogy a lapszám betiltásáig, a főszerkesztő, Veress Miklós leváltásáig fokozódó konfliktussorozat nem a szerkesztőség gyökeres átalakításával, a lap karakterének megváltoztatásával ért véget. Az Aczél György által korábban annyiszor sikerrel alkalmazott, személyes gesztusoktól a durva presszióig terjedő eszköztár alkalmazásával sem sikerült megbontani a szerkesztőség belső szolidaritását. Sőt, a lap írói ügyesen kihasználták a gyorsan változó politikai erőteret adta játéklehetőséget. Ennek a játéktérnek konstans elemei voltak azok az erők, amelyek rendet akartak, s nem töprengtek sokat a rövid távon hatásos adminisztratív lépések távolabbi következményein. Aczél, s a köréhez tartozó, távlatosabban gondolkodó irodalompolitikusok sokkal pontosabban érzékelték, hogy milyen következményekkel járhat az, ha egy, a maga tehetségét

már világosan megmutató értelmiségi generációt nem tudnak megtartani a rendszer keretei között. A korábbiakhoz képest új tényezőt jelentett az 1980-as lengyel fordulat s a Szolidaritás színrelépése. A lengyel szakszervezeti mozgalom nemcsak a külpolitikai erőteret rendezte át Közép-Európában, hanem friss és a gyakorlatban bevált mintát adott a legalitás lehetőségeit kihasználó ellenállásra. A hazai szellemi és politikai élet terén ebben az időben jelent meg új pólusként a demokratikus ellenzék. A második nyilvánosság létrejötte után a hatalom oldalán számolni kellett azzal a lehetőséggel, hogy egy durva betiltó lépés következményeként a Mozgó Világ szerzői körének egy része vállalja a nyílt oppozíciót. Ugyanakkor a szamizdat kiadványok megjelenése a szerkesztőség számára is új helyzetet teremtett: a Beszélő számokra is viszonyítási ponttá vált. Németh György dokumentálja, hogy a két szerkesztőség között állandó kapcsolat alakult ki, de a két orgánus – tágabban értelmezve a két folyóirat által képviselt politikai alternatíva – egymás versenytársa is volt.

A hatalom a maga természetéből adódóan igazából nem is tehetett mást, mint hogy vagy megszünteti a lapot, vagy lecseréli a szerkesztőséget a maga megbízható embereire. Lehetőleg úgy, hogy a kevésbé markáns acélú szerkesztők közül maradjon néhány mutatóba, hogy azután a „megszüntetve megőriz” s hasonló manipulatív tételmondatok segítségével mihamarabb elfedjék a Kádárrendszer igazi arcát mutató döntést. A szerkesztőséget ezúttal nem sikerült megbontani, pedig sok mindent megpróbáltak ennek érdekében. Németh György szerkesztőkkel készített interjúiban igen beszédes példák vannak e manipulációs technikákra. A szerkesztőség belső szolidaritása és aktív védekezése mellett az 1980-ban kibontakozó válság megoldódásában szerepe lehetett Aczél György korábbi tapasztalatainak is. Úgy vélekedett, vagy a helyzet elmérgesedéséért a magyar irodalom klasszikus szövegeinek felismerésére is képtelen KISZ-káderek és a lap okozta botrányoktól a maguk politikai előmenetelét féltő KISZ-vezetők is felelősek. Bízott abban, hogy ha a maga kezébe veszi az ügyeket, e nemzedék vezető képviselőivel is éppúgy megkötheti a kompromisszumot, mint 1956 után az akkori irodalmi élet meghatározó személyiségeivel. A szerkesztőség egyben maradt, s Kulin Ferenc személyében a lap készítői találták meg azt a főszerkesztőt, akit a hatalom is elfogadott. Csakhamar bebizonyosodott, hogy a konfliktusból a szerkesztőség került ki

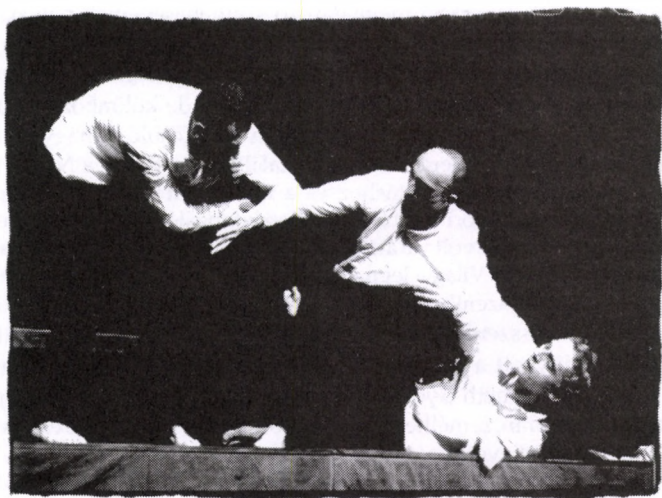
győztesen. A megnövekedett terjedelmű és példányszámú folyóirat a magyar szellemi élet egyik meghatározó tényezőjévé vált. A néhány évvel korábban a fiataloknak – félig-meddig szelep funkcióval – publikációs teret adó orgánum az irodalmi kánont aktívan formáló fórummá vált, s nemcsak a különös erővel jelentkező fiatal prózaíró nemzedék javára mozdította el a korábban kialakított értékrendet, hanem átrajzolta azon idősebb alkotók helyét is, akiknek műveiben ez a nemzedék példát talált. Mészöly Miklóst illetően különösen látványosan zajlott le a találkozás. A Veress Miklós alatt kialakult struktúra továbbélése mellett a lap profilja bővült: a történeti-nemzeti hagyományok rovatában a megszakadt történeti kontinuitás helyreállítása kezdődött meg. Megjelent a Közép-Európa tematika s vele párhuzamosan a magyar kisebbség sorsát érintő kérdések. S ahogy megteremtették a szerkesztők a kapcsolatot az előző generációk képviselőihez, éppen úgy építették a kapcsolatokat a nyugati és a határon túli magyar irodalom és szellemi élet képviselői felé. Mindeközben a lapot körülvette a „szabadságteremtés” izgalma és öröme. A szerkesztés tartalmi és érzelmi részének összefonódásáról Reményi József Tamás főszerkesztőhelyettes is beszélt a könyv szerzőjének: „... a Mozgó Világ szinte önmagától addigra egy jegecesedési ponttá vált, ahová szinte önkéntes adományokként áramlottak a legkülönfélébb kulturális szférákból, a különböző nemzedékek felől az értékek: elkezdtek mint egy mágnes felé vonzódni. ... Életem legboldogabb két éve volt. Átérezni azt, hogy olyasfajta centrumba kerülsz, amelyik – hogyha semmit sem csinálsz, akkor is – valaminek a kifejeződése akar lenni. Neked az a dolgod, hogy amennyire csak bírod, ezt a valamit tedd nyilvánvalóvá. Tedd valóban publikussá. Szolgálj azt, hogy ez a láthatatlanul koncentráló erő nyilvánosságot kapjon. ... A magyar értelmiség egy része megérezte, hogy van egy fórum, amelyben a legtovább el lehet menni. Ahol jelezheti az értelmiség azt, hogy a valódi szabadság esetén merre tódulna kifelé...”

Csodálkozni sem lehet azon, hogy egy ilyen lap óhatatlanul újra és újra konfliktusok középpontjába került, sőt a hatalom képviselőiben az a tévképzet támadhatott, hogy ha a szellemi élet Mozgó Világ által megszólaltatott kérdéseit kisöpörhetnék a nagypolitika színteréről, a gondok egy jelentős része meg is oldódna. A történet végét, Kulin Ferenc leváltását, a szerkesztőség szolidáris visszalépését, a kibontakozó tiltakozóakciók történetét jól

ismerjük. A Mozgó Világ megszűnt – a világ viszont egyre gyorsuló ütemben mozgott tovább...

Németh György láthatóan igyekezett széles forrásbázisra építeni munkáját: a korszak szellemi életét, annak egyes jelenségeit feldolgozó tanulmányok és forrásközlések áttekintése mellett alapos levéltári kutatást is végzett. Többek között tanulmányozta az MSZMP, az Oktatási Minisztérium, az Írószövetség vonatkozó iratait, kutatott a Történelmi Hivatalban a belső elhárítás Mozgó Világra vonatkozó dokumentumaiban. S maga is készített interjúkat, az egykori szerkesztők és lap körül szerepet játszó szerzők, szimpatizánsok mellett néhány korabeli kultúrpolitikusot – Agárdi Pétert, Barabás Jánost, Lendvai Ildikót, Pándi Andrást – is sikerült megszólaltatnia. A kötetet Helle Mária fotói illusztrálják, s a szövegbe illesztett képek éppoly fontos jelentést hordoznak, mint hajdan a lap képanyaga. Például az Aszú-díj 1980-as átadásakor készített, Tar Sándort és Berkovits Györgyöt meghitt beszélgetés pillanatában ábrázoló kép önmagában felidéz egy hosszú, szomorú történetet. Meglepő módon a lap tartalma kevésbé szolgált forrással. A folyóirat történetét bemutató részben többször is szó esik a szociográfiai rovat szerepéről, s valóságfeltáró írások nyomán kibontakozott konfliktusokról, de nem olvashatunk arról, hogy mit is mutatott a szociográfia tükre, mi okozott akkora irritációt...

Az empátiával megírt tanulmányszövegből, a jegyzetekből valóban nagyon sok érdekes részletet megismerhetünk egy-egy szerkesztőséget érintő politikai döntés háttéréről, a lapot ért támadások menetéről, egyes személyek valós szerepéről. Németh György jó szemmel vett észre és tárt fel kevésbé látható mozzanatokot, például, hogy a Mozgó Világ szerkesztőinél jó tíz évvel fiatalabbak nemzedéke kapcsolata is érlelt bizonyos konfliktusokat. A sok érdekes részlet mégsem áll össze teljesen kerek egészzé. Ennek elsődleges oka alighanem a könyv szerkezete. Az olvasónak az az érzése támad, hogy a szerző terjedelmesebb munkát készített volna, s mikor a kiadó megszabta az oldalszámot, sok valóban fontos és érdekes információt nem volt szíve elhagyni, hanem átmentette azok egy jó részét az apró betűs jegyzetekbe. Van olyan 9 oldalas fejezet, amelyhez 12 oldal jegyzet csatlakozik, ami önmagában nem volna baj, ha minden a helyén volna. Így viszont ez a furcsa kettős szerkezet rendre megtöri az olvasás lendületét, s az egész rovására részletek nyomakodnak előtérbe... A másik gondot a források kezelése

okozza, fontos kérdések tárgyalásakor Németh György nemegyszer hátralép, s átadja a szót dokumentumainak és interjúalanyainak. A JAK történetét Szilágyi Ákos értelmezi, a Mozgó Világ belső értékeiről Balassa Péter korabeli szövege beszél, a Kulin Ferenc leváltását követő egyetemi demonstrációt Molnár Imre meséli el. A hosszú idézetek rendszerint érdekes és figyelemreméltó gondolatsorokat tartalmaznak, de a végeredmény mégis az, hogy Németh György szövegén mások interpretációja üt át. Így marad szerzői kommentár nélkül Agárdi Péter Mozgó Világ felszámolását felidéző gondolatsora, melyben elmondja, hogy a Kulin Ferencékel való kenyértörést vereségként élte meg, ám azt, hogy „sikerült P. Szűcs Juliannát megnyerni, aki azután nagyon sok mozgós értéket továbbvívve életben tartotta a lapot”, személyes győzelemnek tekintette. Más fejezetben olvashatunk ugyan az ELTE-n lezajlott Mozgó melletti akciókról, olvashatjuk Kulin Aczél Györgynek írott levelét, csak az összegzés marad el. Például az, hogy a „mozgós értékek továbbvívése” éppolyan típusú manipuláció volt, mint a korábbi, szerkesztőség megbontására irányuló kísérletek. Mert nem önmagában a lap megszüntetése volt az igazi kártétel. A Mozgó Világ által is generált folyamatok mentek tovább, a lap hasábjá-

in megismert generáció meghatározó személyiségeinek pályáját a folyóirat megszűnése már nem törte meg, ám eltűnt az a fórum, amely lehetőséget teremtett arra, hogy a háború után született, szocialista iskolarendszerben szocializálódott, de különböző – nagyobb részt éppen ezekben az években tudatosuló – hagyományokhoz kötődő generáció közösen találhasson vissza a Nyugathoz, az európai modernitáshoz és a nemzeti tradíciókhoz. Épp e miatt a – reformkori mintájú – értékiszintetizáló és szolidaritásteremtő szerep miatt volt a Kádár-rendszer koncepciózus politikusai számára a *Mozgó Világ* a legnagyobb ellenség, veszélyesebb, mint némely nyíltan szemben álló szamizdatfolyóirat. A rendszerváltás során kulcsszerepet játszó értelmiségi csoportok életéből fájdalmasan hiányzott a közös értékteremtésből nagyon is tudatosan elvett idő. – Németh György könyve az első lépés e közös örökség leltározása során, remélhetőleg hamarosan követni fogja az eszméletörténeti számbavétel is.

(Németh György: *A Mozgó Világ története. Palatinus, Budapest, 2002.*)

K: Babus Antal ^{ERDÉSZ ÁDÁM}

Imretelek

Gm

„...A NÉPÉRT ÉS A NÉPI ÍRÓKÉRT
CSATÁZTAM.”

x 209

A népi írók közül talán senkinek sem vagyunk oly mértékben adósai, mint Féja Géának. Illyés Gyuláról, Kodolányi Jánosról, Németh Lászlóról, Sinka Istvánról, Szabó Lőrincről, Szabó Pálról, Tamási Áronról, Veres Péterről szép számban jelentek meg tanulmányok, mindegyikükről készült – ha nem is egyforma alaposságú és mélységű – monográfia, műveik számos kiadásban hozzáférhetők. Többüknek életműsorozata volt, vagy van, Németh László összes művei pedig születésének századik évfordulójára a legkorszerűbb adathordozón, CD-ROM-on is megjelentek. Aligha kell bizonygatnom, hogy Féja szépprózája nem veszi fel a versenyt Németh Lászlóéval, Kodolányiéval vagy Tamásiéval, költészetének értéke nem mérhető Illyéséhez vagy Szabó Lőrincéhez, politikai szereplése révén sem került olyan éles reflektorfénybe, mint Veres Péter: ez mind igaz, de a Féja-szakirodalomnak mégis jóval gazdagabbnak kellene lennie. Méltánytalanul keve-

set tudunk Féjáról, az íróról, újságíróról, költőről, szerkesztőről, esszéistáról, irodalomtudósról, tanárról, politikusról, könyvtárosról. Már pusztán ez a felsorolás is tekintélyt parancsoló: rendkívül sokoldalú és eredményes alkotópálya az övé. Jóllehet már önmagában azért monográfiát érdemelne, hogy az ő tollából származik huszadik századi irodalmunk egyik legfelkavaróbb, legnagyobb hullámokat vetett szociográfiája, a *Viharsarok*, ennek ellenére még bővebb, változatos életpályáját átfogó, összegző tanulmány sem készült róla.

Az utóbbi időben változni látszik ez a tarthatatlan és igazságtalan helyzet. A közelmúltban Püski Sándor újra kiadta a *Régi magyarságot*, a Kossuth-évforduló kapcsán újra felbukkant a könyvesboltokban Féja nagy Kossuth-tanulmánya, a legfőbb újdonsággal azonban a Nap Kiadó rukkolt ki: Féja Géza eddig publikálatlan levelezéséből jelentetett meg gazdag válogatást.

Féja megítélése, híre még a népi írók mozgalomával rokonszenvezők körében is ellentmondásos. Szenvedélyes barátságokat, sőt életre-halálra szóló fegyverbarátságokat kötő, majd barátai-val, példaképeivel a patkót összerúgó, szúrós ember képe él az irodalmi köztudatban. Elég, ha futólag csak Szabó Dezsőhöz és Bajcsy-Zsilinszky Endréhez fűződő kapcsolatára utalok. A levelezéskötet egyik legfőbb nyeresége, hogy ez az elnagyolt, egyoldalú kép ezentúl már nem tartható fenn. Homlokegyenest más ember képe bontakozik ki belőle. Felsorolni is sok lenne, hogy ki mindenkinek egyengette az útját, ki mindenki érdekében ragadt tollat, kért segílyt, ösztöndíjat, támogatást. Például Sinka első verseskötetének éppen úgy ő volt a bábája, mint Szabó Pál első regényének. Ő karolta fel Veres Pétert, ő buzdította írásra Tamási Gáspárt, Tamási Áron testvérét. Gondoskodása nemcsak a művekre terjedt ki, hanem az írók megélhetésére, betegségeire, ügyes-bajos dolgaira is. Sértő Kálmán ügyében Hatvany Lajoshoz fordult, a mérhetetlen nyomorban sínylődjő Sinka István érdekében Ravasz Lászlónak írt, Simándy Pál és Tersánszky elesttségére Kodolányi Jánosnak, az Írók Gazdasági Egylete akkori első titkáranak hívta fel a figyelmét. (A legszívbeemárolóbb, egyben a legvérlázítóbb Sinka esete. Ravasz László református püspöktől valamelyik egyházi intézménynél altiszt, vagy portási állást kért-kunyerált a legnagyobb magyar himnuszköltőnek! Ezt a bús magyar sorsot sűrítette festményébe Tornyai János, s aki

ezzel nem mer szembenézni, sohasem fogja megérteni a népi írók, köztük Féja indulatait, törekvéseit.)

Bátran kijelenthetjük tehát, hogy a Féja Gézáról kialakult képünket át kell értékelnünk, ki kell egészítenünk. Nemcsak szóki-mondó és kérlelhetetlen kritikus volt, hanem minden rászorulón segítő, áldozatkész barát, a kezdő irodalmárokat önzetlenül felkaroló szerkesztő, minden jó ügyért tűzbe menni kész hazafi, s egyáltalán nem mellékesen huszadik századi irodalmunk egyik legfáradhatatlanabb szervezője is. Mindenre volt ideje, energiája és figyelme. Szerkesztette Bajcsy-Zsilinszky Előőrsét, a Szabadságot, a Választ, a Kelet Népet, de arra is futotta az erejéből, hogy 1936-ban elsőként gyűjtse össze és adja közre Ady legfontosabb publicisztikai írásait. Tulajdonképpen élete utolsó percéig lap nélküli szerkesztő maradt, rajta tartotta a szemét a magyar irodalmon – határainkon innen és túl. Hetvenedik életévén túl felfedező cikkben üdvözölte az erdélyi Farkas Árpádot ugyanúgy, mint a hazai Bari Károlyt. Az élet szent vidék, sokat adhat mindenkinek, aki jól érzi a szívét – írta Ady, Féja legkedvesebb költője, s ő megfogadta a tanácsát. Bámulatra méltó öregkori szellemi nyitottsága: lelkesen ecsetelte Bulgakov *Mester és Margaritájának* prózatörténeti jelentőségét, de Heidegger bölcselése is mély nyomokat hagyott benne. S éppen ebben van Féja jelentősége: egyformán nyitott volt Sinka, Szabó Pál, vagy Veres Péter „földhözragadt” paraszti eredetű művészetére és Heidegger kifinomult filozófiájára. Szenvedélyes érdeklődése hihetetlen munkabírással párosult. A legnyomorúságosabb évei egyikében, 1953-ban, 53 évesen írta Hatvany Lajosnak, hogy az egész napos könyvtári robot után rendszeresen hajnali fél háromig olvas. Ki, vagy mi hajtotta, hiszen nyugodtan elbogarászgathatott volna munkahelyén, a könyvtár csendjében? A válasz egyértelmű, ha napjainkban szokatlan is: a népe sorsáért érzett felelősség. Ez a kulcs Féja mozgatórugóinak megértéséhez.

A népi írók mozgalma elválaszthatatlan az urbánusokkal vívott csatározásoktól, egyik a másik nélkül érthetetlen. Féja levelezése ebből a szempontból is szolgál újdonsággal és meglepetéssel. Az eddig is közismert volt, hogy a két tábor között volt átjárás, hogy időnként szót értettek egymással, hiszen például nemcsak a két tábor közötti határmezsgyén álló Szabó Zoltán *Tardi helyzetét*, hanem a radikális népi baloldali Kovács Imre *Néma forradalmát*

is az urbánus Cserépfalvi Imre adta ki. Mégis, a meglepetés erejével hat, hogy az urbánusok mennyire szolidárisak voltak a hol jobb-, hol baloldali Féja Gézával, amikor a *Viharsarok* megjelenése után nemzetgyalázási per indult ellene. 1937 februárjában azt írta Féja Erdei Ferencnek, hogy nem tud József Attilával Makóra menni, mert a költő a velük teljes ellentétben álló Szép Szó szerkesztője, áprilisban azonban nemcsak a népiekhez közel álló Bartha Miklós Társaságban is megfordult József Attila, hanem olyan hajlíthatatlan urbánusok is, mint Ignótus Pál és Fejtő Ferenc, együttérzésükről biztosították Félját. A közös ellenfél, a feudális Magyarország cenzúrája félretétette a köztük feszülő ellentéteket.

Kevesen tudják, hogy 1945 után Németh László és Hatvany Lajos – nem kevésbé kérlelhetetlen urbánus, mint a fent említettek – annyira összelepedett, hogy az öreg, beteg Hatvany Sajkódon is felkereste Németh Lászlót. Azt a Németh Lászlót, akit 1934-ben éppen ő bélyegzett meg szellemi különítményesnek. Egyedi, kivételes eset, gondolhatnánk: a közös ellenség, a kommunisták, egymás karjába terelték a hajdani ádáz ellenfeleket. Leegyszerűsítő ez a magyarázat, mert a báró Féljával, Szabó Dezső hajdani rajongójával is szívélyes, szakmai levelezést folytatott.

A kötetben se szeri, se száma a felemelő emberi gesztusoknak. Ismeretes, hogy a lobbanékony Féja és a sértődésre hajlamos Németh László között időről időre feszültté vált a viszony. 1935-ben Féja Németh László hiúságrohamairól, megalomániájáról, hisztériájáról írt Veres Péternek, sőt valamilyen döbbenetes félreértés vagy vakság folytán azt állította, hogy Németh László „kezdettdől fogva ellenszenvvel viseltetik a népi gondolat iránt”. A bajban azonban, 1944-ben, így vigasztalta Németh Ellát: „Az Isten nem hagyhat elveszni ilyen nagy és tiszta embert. (...) Laci ama két-három ember közé tartozik, akikért irgalmat nyerhet a magyarság.” S ezek nemcsak a feleség iránti könyörület és vigasztalás üresen kongó szavai voltak, hanem az őszinte tisztelet. (A teljes igazsághoz persze hozzátartozik, hogy 1957-ben – minden Németh László iránt érzett tisztelete és bámulata ellenére – Féja igen keresetlen szavakkal minősítette a Kossuth-díjat elfogadó pályatársát.)

Illyés egész életében az ellentétek elsimítására törekedett, értelmetlennek, öngyilkos, gyermekbetegségnek tartotta, hogy azonos célokért hevülő emberek egymásra fenekedésre pazarolják

energiájukat. Bocskai István szellemében munkálkodott: „Fundamentuma megmaradásunknak, hogy egyik magyar a másikkal ne rágassék, ne etessék”. „Mi szemben állottunk egymással” írta kendőzetlen őszinteséggel Féjának 1945-ben, amikor a mértéket vesztett urbánusok a háborús bűnösök listájára akarták juttatni szinte az összes népi író: Féját is. A szűk esztendőben Illyés fátylat borított az egykori vitákra, s több ízben ritka emberi nagyságról tett tanúbizonyosságot. Nemcsak a háborús bűnök alaptalan vádjától védte Féját, hanem Kossuth-díjai szép summájából több ízben is tisztességgel segítette nélkülöző íróársát.

A leveleskönyv talán legszebb, legmegindítóbb színfoltjai az agg, életének kilencedik évtizedét taposó Kós Károlynak a levelei. Lukács György írta valahol, hogy minden jelentős embernek csupán egy nagy, eredeti gondolata van. Nem tudom, hogy Lukácsnak igaza van-e általában, de Kós Károlyra találó ez a megállapítás. A végső útra készülve gondolkodásából kigyomlált minden esetleget, fölösleget, s leveleiben újra és újra visszatért életének mozgatórugójához, legfontosabb üzenetéhez, a szülőföldhöz, az erdélyi magyar néphez való hűséghez: „az igazi író mindenekfelett a maga népének elkötelezettje...” Szinte vesszőparipájává vált a szülőföld iránti hűség, s a témát érintve sohasem mulasztotta el szóba hozni Tamási Aronnak, a hajdani barátnak az esetét. Szerette, csodálta Tamásit, de nem tudta leplezni csalódottságát, amiért 1944-ben „kifutott Erdélyből”. Kós Károly szerint Tamási drága árat fizetett hűtlenségéért, a magyarországi jólétért: „...az átültetett nemes gyümölcsfa az idegen talajban nem tudott meghonosodni; termése megapadt, és minőségben sem érte el egykori magas fokát.”

A kötetben komoly, komor, emelkedett hangnem uralkodik, de hála Supka Magdolnának, Féja második feleségének, nem hiányzik belőle a humor sem. Válásuk után is pompás levelekben tudósította volt férjét olaszországi tapasztalatairól, összehasonlítva „szagtani” felismeréseiről.

A magyar könyvkiadás végre elkezdte törleszteni Féja Géza iránti tartozását, de kár lenne itt megállni: ki kell adni nemcsak a teljes levelezést, hanem a teljes életművet is. Annál is inkább, mert e levélgyűjtemény nem alkalmas rá, hogy Féja egész élet- és alkotópályáját végigkövessük belőle. Olyan nagy, meghatározó élménynek, mint a Szabó Dezsővel való találkozás és közös mun-

ka az Aurórában és az Élet és Irodalomban – semmi nyoma sincs. Bajcsy-Zsilinszky Endrétől is mindössze egyetlen levél olvasható a kötetben, pedig tudjuk, hogy Féját ő emelte ki a vidéki tanári élet taposómalmából, hozta Pestre, s tette meg lapja, az Előőr, majd a Szabadság szerkesztőjévé. Oly szoros volt köztük a később kihűlő barátság, hogy Féja Endre, Féja Géza fia – e levelezéskötet szerkesztője – az atyai jó barát iránti tiszteletből kapta keresztnevét.

Meggyőződésem, hogy Féja Géza még nem foglalta el az őt megillető helyet a magyar irodalmi köztudatban, s a népi mozgalomról, huszadik századi irodalmunkról kialakult képünket még sokban fogják színezeni, árnyalni az ő, most még kéziratban szunnyadó művei. Ez a kötet hézagpótló, de egy majdani kritikai kiadás összeállítójának még jócskán lesz teendője a levelezéssel is. Mindenekelőtt fel kell kutatni, össze kell gyűjteni a levelekre írt válaszokat, alaposan ki kell egészíteni a jegyzeteket. Mert például jegyzet nélkül melyik magyar olvasó tudja kapásból, hogy ki volt Anton Sztraka?

Végül köszönet jár a kötetet megjelentetéséért a Nap Kiadó-nak, s főként szellemi vezetőjének, az utóbbi években (is) óriási munkát végző Domokos Mátyásnak.

(Féja Géza levelezése. Válogatta, összeállította Féja Endre. Nap Kiadó. Budapest, 2003.)

BABUS ANTAL

N: Klebunsky Elibily

A ERDÉLY: AZ ÉPÍTÉSZ SORSA

A „Magyar alkotóművészet” sorozatban a Mundus Kiadó megjelentette harmadik kötetét, s ez Kós Károly életművét mutatja be. A kötet szerzője Anthony Gall, Ausztráliából Budapestre költözött és itt letelepedett építész, aki már tíz évvel korábban egy építészettörténeti dolgozattal bemutatta Kós Károlyt tengerentúli tanárainak. Hálásak lehetünk neki a körültekintő, alapos munkáért, a lelkesedésért (mert e nélkül ilyen kötet nem valósulhat meg).

A munka, és ez manapság szokatlan, teljességre törekszik, és is is éri. Rajzban, fényképekkel és adatokkal bemutatja Kós Károly építészeti életművét: megvalósult és föl nem épült épületterveit, építészeti

elképzeléseit (vázlatokkal, tervrajzokkal), építészeti írásműveit és előadásait (legalábbis szövegrészletekkel), építészeti tankönyvét az ábralapok kivonatával, grafikáinak, iparművészeti alkotásainak lényegét. 525 oldalon, több ezer képpel.

A városmajori iskola épületét, a kispesti lakótelepet, az Állatkert markáns épületeit, a zebegényi tplomot sokan ismerik. De azokról a kis épületekről, amelyek az életmű 150 alkotását kitevűzik, eddig nagy részt csak kevesen tudtak és csak keveset tudunk. Feledésbe merültek volna e kötet nélkül azok az építészeti gondolatok és szép tervek is, amelyek nem valósultak meg. A pályaművek is, melyek ugyancsak markáns részei ennek a grandiózus életműnek.

Regényei, színművei, történeti írásai alapján Kós Károlyt sokan írónak tartják. Író is volt a javából, de magát mindig is építésznek vallotta. Valójában sokoldalú művész volt – „poli-artista” –, mint a nagy reneszánsz elődök. Írt, épített, rajzolt, alkotott. Maga írta le nekem egy 1964-ben keltezett levelében, hogy építészeti munkájában korlátok közé szorult, miután 1919-ben visszatért Erdélybe: „Engem is aztán a történelem letaszított az építészet útjáról – az írói útra – Romániában. Építész már csak lopott időmben lehettem, a fejlődés, kialakulás reménye nélkül.” Kétségtelen, hogy jóval nagyobb lett volna még az építészeti oeuvre, ha 1920 után is nagyobb megbízásokhoz jut. Ha a politika mellett, a magyarság képviseletében Romániában és a bukaresti parlamentben vállalt szereplés mellett erre is nyílt volna lehetőség? S ez felveti azt a kérdést, hogy megmaradt volna-e annál az építészeti stílusnál, melynek útjára az első világháború előtt lépett, az általam említett és ismertnek titulált alkotásainál?

Mert van egy szempont, amivel a nagy építészek életművét két csoportba lehet osztani. Egy részük az alkotó élet során mindvégig megmaradt egyugyanazon úton, kitartott választott modoránál, „stílusánál”, fiatalkori elvei mellett. Mások gyakran változtatnak alkotásaik jellegén, mindig újra törekedtek, vagy éppenséggel a kortársak ízlését is követve haladtak. Főleg azoknál érdekes ennek a kérdésnek a felvetése, akiknek hosszú élet és hosszú pályája adatott. A neves bécsi építész, Otto Wagner úgy haladt a korról, hogy fiatal tanítványainak vívmányait vette át és fejlesztette tovább. A svájcciffrancia Le Corbusier, úgy mondják, minden alkotásánál új ötletet mutatott, mindig rizikót vállalt, hogy az élvonal-

ban maradjon (amire azért is szüksége volt, mert nem volt valószínű építész, hanem festőművész). Mies van der Rohe viszont végig kitartott a puritán szerkezet bemutatása mellett és Oscar Niemeyer sem hagyott fel máig a funkcionalizmushoz sorolt alkotóstílusával. Mit értett Kós Károly fent idézett soraiban, hogy a fejlődés reményétől őt megfosztotta az élet? Elhagyta volna a reá fiatalkora óta annyira jellemző, életművét meghatározó, grafikájával összefonódott építészeti alkotómódot? A most megjelent kötet tanúsítja először, hogy mennyire kitartott e mellett a két világháború között, de még azon túl is, amíg csak ceruzát tudott tartani a kezében. Hála a kötetnek, úgy hiszem, a válasz az, hogy Kós Károly építészeti oeuvre-jének egyik értéke a következetesség. Még akkor is, ha nagyobb munkáktól, így középületektől eslehetett.

Éppen ő fogalmazta meg a középület jelentőségét mindenkinél világosabban. A Gall-kötetben szereplő egyik szövegéből kiragadott idézet szerint: „Az ízlésnevelés egyik legfontosabb eszköze a középület. Régen, a feudalizmus korában az uradalmi kastélyok építészeti stíluselemeit vette át ösztönösen és alkalmazta a maga épületein megfelelően a nép...” Az idézet azt is tanúsít

ja, hogy az 1957-ben kiadott *Mezőgazdasági építészet* című tankönyve több, mint egy csodálatos ábragyűjtemény.

Kós Károly tehát építésznek vallotta magát, pedig sok más műfajban is jeleskedett. Grafikája egyenesen csodálatos, de a kézírása, a betűvetése is az. Tusrajzai a felirataikkal, történelmi írásainak illusztrációi és azok kézzel írt szövegei – így az e kötetben is bemutatott *Attila királrról ének* –, a kéziratok műves kötése, mindezek együtt hatnak. Az összművészet Kós Károly fiatalkori éveiben az európai kultúra egyik csodálatos jelensége: a különböző műfajokat magas szinten egyesítő, magasra lángoló művészeti-kulturális megnyilatkozás.

Kós Károly 1919-ben vállalta az erdélyi sorsot. Részben fel is adta ezzel építészeti karrierjének nagyobb lehetőségeit, bár korábban bizonyos műfajokban – lakóházak, templomok, művelődési központok – Erdélyben mégis nagyon sokat alkotott.

Külön kell szólni a sztánai Varjúvárról. Az „építész saját háza” különös kategória, szinte önálló műfaj. A saját otthonát minden építész nemcsak a legjobb tudása szerint építi fel, hiszen ezt megteszi a megrendelőtől kapott megbízások teljesítésénél is. De saját házának elrendezéséből az építész lelke árad, lelkülről tanúskodik Kós Károly saját háza is, a sztánai Varjúvár. A környezet és az épület harmonikus egységének mintapéldája. Építésének idejében feltörő építészeti racionalizmussal szemben helyénvaló romantika. Szerkezeti puritanizmus, formai gazdagság. De a formai gazdagságot nem a dekoráció adja, abból nincs is rajta jóformán semmi. Hanem a tájba illő kompozíció. A tájat védjük, joggal védjük az építészeti beavatkozás ellen. A tájnak ugyan van bizonyos abszorpciós képessége, bizonyos mértékű emberi beavatkozást még eltűr, elvisel, beolvaszt magába. De nagyon ritka az olyan épület vagy építmény, amely a tájat gazdagítja, látványát emeli. Ahogyan az Isten az embert a saját képmására alkotta, úgy néha az embernek sikerül az Isten adta szép természetbe rangos kiegészítést helyezni – a természet képmását. A Varjúvár ilyen. A kötet érdeme, hogy megfelelő képekkel ezt is érzékelteti, jobban, mint eddig bármilyen Kós Károlyról írt kiadvány.

A magyar építészet legnagyobb kitüntetető elismerése az Ybl Miklós-díj. Éppen 50 éve alapították. Ha ma alapítanák, akkor lehet, hogy Kós Károlyról neveznék el. Ybl nagyobb volumenű meg-

bízásokhoz jutott, mint Kós Károly, ő egy budai várpalotát is építhetett, vagy legalábbis egy régi palotát alakíthatott. Ybl Miklós európai szintű építész volt. Kós Károlynak csillogó fiatalkori bevezető után maradt Erdély.

Anthony Gall könyvének alcíme: *Tanulmány és adattár*. A kötet bevezetőjében jogosan szerepel „a magyar szellemiség halhatatlan ezermestere” megjelölés. Ezért a szép és értékes kötetért köszönet és elismerés illeti a távoli kontinensről érkezett szerzőt, a kötet tipográfusait. Mielőtt ehhez az íráshoz fogtam, el kellett döntenem, hogy az építész Kós Károlyról írjak-e, vagy a kötetről, mely életművét ismerteti. A kérdést eldöntötte a kötet maga, melyben az életmű és annak ismertetése egybeolvad, mert egyenrangúan színvonalas. Ez nagy szó. És megkönnyítette a munkámat: laudációvá emelte a recenziót.

(Anthony Gall: *Kós Károly. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2002*)

KUBINSZKY MIHÁLY

g kritika K: Iletz Katalin 793
 A MINDENSÉG MÉRCÉJÉVEL Nagy József

A mozgás – a lét maga. A moccanatlanság – a meditáció létformája. A vihar előtti csönd, a fojtott indulatok időzített robbanása előtti pillanat. A belső dráma. A Vajdaságból elszármazott, világhírű koreográfus, Nagy József produkcióinak lényege-magya. Alapfilozófiája. Amit táncszínházában megjelenít, az a csontig csupaszított jelenvalóság – kozmikus aurával. Egyetemes érvénnyel. Esztétikája nem a szépség keresésében ölt testet, hanem az igazságában.

Josef Nadj – merthogy második hazájában, Franciaországban élve ezen a néven tett szert világhírré – beavattatása a mesebeli hősök kanyargós útját követte. A bácskai Magyarok Művészeti Középiskoláját a budapesti ELTE művészettörténeti szakán folytatta, miközben M. Kecskés András pantomim-együttesében ízelte meg a mozgásművészetet. Innen ugrott fejest a párizsi avantgárd pezsgésbe, ahol előbb Marceau-nál, majd annak mestérénel, Étienne Decroux-nál tanult. 1985-ben alapította Théâtre Jel nevű társulatát, s a pillanattól kezdve pályája az európai élvonalba ívelt. Orléans-i együttese már első produkciójával, a *Pekingi*

kacsával csatát nyert. 1989-ben már az év koreográfusaként tisztelték francia földön.

Video, tánc, színház, cirkusz, bábszínház, mím megannyi esz-
köze ötvöződik a Kanizsáról elvándorló, Frankhonban „szerencsét próbáló legény”, Nagy József új előadásában is. S mint a mese-
beli legkisebb fiú, idegenben valódi királyságra tett szert a kortárs
táncszínház, koreográfia birodalmában, hisz megannyi kitüntetés,
nagydíj, miegymás után, 2001-ben megkapta a kontinens leg-
rangosabb színházi díját, a Taormina Színház Európa-nagydíját,
melyet az Európai Színházak Szövetsége alapított. Azt, amit nem
kisebb alkotók nyertek el előtte, mint Peter Brook, Ariane Mnouch-
chine, Giorgio Strehler. Világsiker, mint látjuk. Most mégis ha-
zatelepülését készíti elő: Magyarokánisán épült a színház, ahol
2007-től az immár magyar tagokból összeálló társulata, a Jel Szín-
ház végleges hajlékot talál. Csoda hát, ha francia földön kelt elő-
adásaiban is ott lappang a nosztalgia, gyermek- és ifjúkorának tár-
gyi, érzelmi, szellemi világa?

Nagy József teljesen átrendezi fejünkben a modern táncról
ismert fogalmakat. Amit művel, egyetlen műfaji kategóriába
sem sorolható. Lett légyen az hagyományos vagy avantgárd.
Szemlélete, gondolkodásmódja gyöngyözte ki sajátos stílusát,
játékmódját, színházának arculatát – képzelő- és kifejezőerejével
párosulva. Mert ma már inkább színház (mozgásművészetben
„eldalolva”) – semmint tánc.

Persze, a fönt emlegetett (pantomim, cirkusz, akrobatika stb.)
eszközeinek ötvözete révén. Színház – filozofikus vétetése alap-
ján, térbeli kompozícióinak gondolati háttere folytán, nemcsak at-
moszférakeltő, érzelmeket fakasztó, hanem *gondolatközlő* mozgás-
művészetének jóvoltából. Nemkülönben hozzájárul mindehhez
a határozott világkép, amit előadásról előadásra sugall, a szüntelen
megújulással járó együttgondolkodás az alkotótársakkal és az
előadókkal. A szigorú művészi fegyelem, az összpontosítással fo-
ganatosított puritanizmus, tömörség, letisztultság.

Gondolom, egész alkotói attitűdjére, alkotási folyamatára jel-
lemző, amit a költő Kodolányi Gyula műhelytanulmányában ol-
vastam, akinek önálló vers-szövegére (*A kormányzó halála*) – szinte
„lépésről lépésre” – született meg a közös alkotás, a kultikus al-
kotó, zenész-gondolkodó Szabados György kompozíciójával és
Nagy József koreográfiájával párhuzamosan, majdhogynem egy

időben. Egymást inspirálva, egymást ösztönözve. Szövegét Kodolányi nem pusztá librettónak fogta föl, hanem a hármaskör alkotói polifónia egyik szólamának. Mint plasztikusan írja, tudták, hogy „a formát menet közben, belülről kell fölépíteni, a zen szellemében”, bárminémű külső séma átvétele nélkül. Ahhoz, hogy „a történet végkifejlete az erkölcsi újjáteremtés és a metafizikai csoda régiójában játszódjék le”. Az 1990-ben kelt sorok máig érvényesek Nagy József műveinek univerzumára.

Legfrissebb produkcióját, az *Éjjél utánt* ismét, és mondhatni kizárólagosan a nosztalgia indukálta. A szülőföldön, Magyararkánzsán, a Tisza kanyarulatánál filmezték-készítették.

A Trafó Színház üres játékerén vetítővászon. Előtte kisebb pódium. Amikor a vetítővászont félrehúzzák, keretes üregnek adja át a helyét, mintha egy bábszínpad óriás-paraván játéktere lenne. A helyszínek váltják egymást, a filmszereplők színészként jönnek elő, időnként meg apró bábok veszik át a történet fonalát.

A vetítővászonon békésen kérődöző barmok, bárányok, otthonosan legelésző ló, ketrec mögé zárt páva, egyszóval, a bácskai pusztá elevenedik meg. A képek jobbára kimerevítettek, a pásztor alig mozdul, pusztán a ló harapdálja a füvet. Komótos léptekkel két parasztember lép a képmezőbe, fonott kosárral a fején. Fáradt nap után, hazafelé tartanának? A vászonon inkább szekvenciák, egy-egy kivágott jelenet, mintsem folyamatos cselekvés. Miként végig, az előadás során.

Nagy József fölmutatja a beszédes tárgyakat, a csonka, ám jellemző történeteket indukáló bútordarabokat, kellékeket, rozoga széket, asztalt, az elmaradhatatlan nyútt, fekete, falusi kalapokat, a pávaketrecet, ami mindennemű zártság, rácsozat cella-asszociációját hordozza, a botokat, a kopottas parasztviseletet. A (kocsmaasztalon) a poharat, a pincér kezében a borospalackot. A tárgyak jelentősége azáltal is nő, hogy egyetlen más kellék sincs a színen. Önmagukban hordozzák az asszociációsorokat, a rejtett mondanivalót.

Nagy József (tánc)színháza nem engedélyezi a néző elkényelmesedését: feszült részvételt, a képzettársítások megfejlesztését várja el a közönségtől. Talán mert ama néhány nyomatékos mozdulattal élő táncos (-színész) csak ilyen tömörítéssel képviselheti a rábízott jelentéskört; csakis e szigorúan sűrített-redukált, és mégis művészi precizitást igénylő, groteszk-elnyújtott taglejtéssel, testtartással, váratlan mozdulat-fordulatokkal inspirálja mindazt az

asszociációs kört a néző fejében, amiből (e töredékeket összerántva, illesztve, s önnön képzelőerőnkkel is megfejelve) kikerekedik a jelenetek, az előadás képi (és szellemi) üzenete.

Komótos, már-már vontatott mozdulatok sejtetik a véget nem érő időt, az élet változatlanságát, napkelte-napnyugta-szerű körforgását a magyarkanizsai tájon (és elvonatkoztatva, sok egyebütt is szerte a világon), ahol az érzelmek befelé „nőnek”, burjánzanak, s csak az indulatok szabadítják ki szív-tájéki ketrecükből. Birokra kelések, egymásba kapaszkodások, már-már akrobatikus egymásnak ugrások szakítják meg a (hétköznapi) szürke békéjét, a lassan morzsolódó időt, a sziszifuszi falusi munkát. Színházi szakszóval: a rítust. Mert Nagy József a dolgok és a tánc műfajának gyökeréig ás: rituális koreográfiát készít, amelyben a padlóra kerülő dacból, örök paraszti csökönységgel, újrakezdéssel tápázkodik föl, hogy sorsának fölibe kerüljön. Az élet kanyarulatainak rapszódíaja szerint lassul vagy gyorsul föl a szereplők mozgása, az előadás ritmusa, hogy bennünket is lesújtson vagy magával sodorjon. Talán valamelyik délvidéki háborúban veszthették végtagjukat a színre beugrándozó nyomorékok, hogy magukat a sorsnak meg nem adva, egyre gyorsabb, fergetegesebb – „csakazértis” táncot járjanak – fél lábon. Az előadásban érezni valami beckett-i letisztultságot: a figurák groteszk lírájában, a cselekmény vázszerű tömörségében, az abszurd ismétlődésekben, a kisember kopott viseletében. Az apró bábok, a szereplők „dublőrei”, dróton rángattatnak: mint az „eleven” kiszolgáltattottak. Egymásra vetülő műfajbéli rétegek erősítik föl egymást, hogy lírai sokrétegűséget sugalljanak.

Mindezt a poézist, meg a föl-föltornyosuló drámaiságot, a pazar színészek-táncosok – Nagy József, Bicskei István, Francia Gyula, Krupa Sándor, Gemza Péter és Szakonyi Györk – intenzív jelenléte mellett a két világhírű dzsesszdobos virtuóz improvizációja teljesíti ki. A litván Vladimir Taraszov és az amerikai Andrew Cyrille, a maguk fenomenális muzsikálásával az előadás hullámzó hangulatának cselekvő inspirálóiént is konzzenziális alkotótársai Nagy Józsefnek. A Tisza-parti, halk tücsökzenétől az indulatok robajló dübörgéséig ezeregy hangzást, ezeregy ritmust szólaltatnak meg. Ami bennünk, nézőkben rezonál tovább.

Fölrémlett bennem Beckett nem egy, szűkszavú drámája, Kafka rémületesen időszerű, 20.–21. századi szorongása, a néger spirituálék mélyről fakadó bánata, a megmerítkezés a bartóki tiszta forrás-

ban, Cantata profana-asszociációim szabadság-vonzata, a meditációból fakadó, áttételes zen-képzetek, térségünk ősi gyökerekből táplálkozó, lehántott mítoszai, pogány kori rítusok „hajszalerei”, melyek táplálkozóan hálózják be az előadás nagy Egészét. Mindez együtt, és mégis vadonatúj, eredeti ötvözetben. És a végkonklúzió, ami belém nyilallt: a Mindenséggel mérd magad. Te is, hangyányi ember.

METZ KATALIN

H: Tóth Klára

x 791

az **AZ ESKÜVŐ, A MENYASSZONY
ÉS A RENGETEG**

Most, hogy hónapokkal magunk mögött tudjuk a 34. Magyar Filmszemlét, beszélhetünk akár a filmekről is. Mert magán a jeles eseményen mintha mindenki kicsit került volna a témát. Mintha filmek nem is lettek volna, szinte csak „a filmszakmáról” lehetett hallani, napról napra változó összetételű kerekasztalokkal, suttogó diplomáciával, szigorúan zártkörű sajtótájékoztatóval. Talán egy esküvő lehet ilyen, ahol a vendégsereg csak a fantasztikus hozományról beszél, de kínosan kerüli a témát, hogy milyen is a menyasszony. Megértem. Ötmilliárd az mégiscsak ötmilliárd, megéri tapintatosnak lenni. Az biztos, hogy még egykori kollégám, a Filmfőigazgatóság vetítógépésze is elégedett lett volna a protokollal, ha véletlenül betéved a Millenáris teátrumba, s látja a sürgés-forgást a miniszteriális személyek körül, s hogy maga a miniszterelnök is részt vett a nyitó- és záró előadáson. Néhány éve, mikor összefutottunk az utcán, a gépész még igen borongós hangulatban volt. Elárvult ugyanis a Báthory utcai vetítő, ahová Kádár János még kéthetente járt a sleppjével filmeket nézni. „Az idejét sem tudom, mikor láttam a vetítőben valami politikust vagy effélét, ezeket nem érdekli a kultúra – legyintett lemondón.

Én viszonylag keveset foglalkoztam az ötmilliárd valorizációjával, igyekeztem a filmekre koncentrálni, s most, hogy az ötmilliárd már biztosnak látszik, akár meg is mondhatom, hogy a menyasszony bizony öregescke, vagy éppen éretlen, tapasztalatlan, soványka is egy kicsit, na és ahogy öltözik... Szóval lesz helye annak a tenger pénznek, hogy kikupálják egy kicsit.

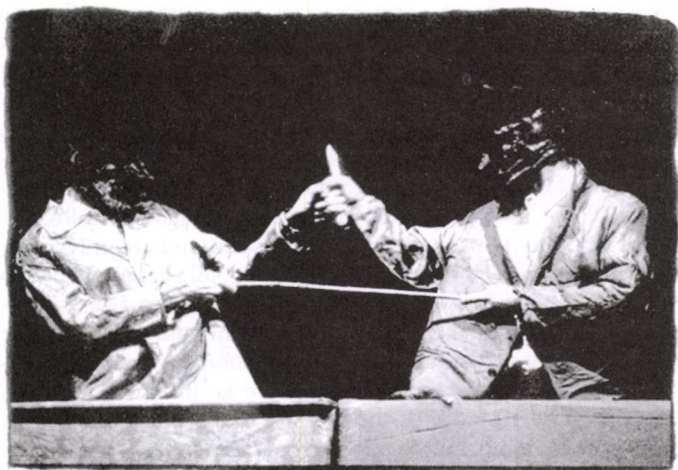
Jeles András mindössze 15 percet vetített – talán szponzorok-ban reménykedve? – régen készülő Parasztbibliájából, s számomra az a 15 perc volt a 34. Magyar Filmszemle csúcspontja. Lehet még akár rossz film is belőle, de a rövid részlet azt sejteti, hogy jelenté-keny, izgalmas, tartalmilag és formailag is innovatív vállalkozás. S bizony, épp a jelentékeny, izgalmas vállalkozások hiányoztak az idén a mennyiségileg egyébként impozáns filmtermésből.

Nem vitatnám itt most részleteiben Báron György filmkritikus sommás ítéletét, mely szerint ezen a szemlén csak a nyolcvan-on felüliek és a harmincon aluliak tudtak filmet készíteni. Az azon-ban tény, hogy a harminc év körüliek „túlreprezentáltak” a múlt évi filmtermésben. Tucatnál is több 1970 után született filmren-dező jutott szóhoz, mivel ötpezizódos szkeccsfilmet is készítették: a *Jött egy buszt*, s a *Liliomfinak* is két rendezője volt. A versenyprog-ram huszonkét filmjéből hatot készítették a fiatalok, s a díjak kö-zött is „arattak”.

„Költők, felrepülni, ha rajban akartak, az mindig szükségszerű pillanata az irodalomnak” – írta Nagy László a *Kilencek antológiája* bevezetőjében. Még inkább szükségszerűségnek determinálták a filmesek csapatos indulását, legyen szó a hatvanas évek újhullá-máról vagy mondjuk a hetvenes évek dokumentaristáiról. Az em-ber most is görcsösen keresi a fiatalok filmjeiben a nemzedéki je-gyeket, a közösségre utaló eszméket, stílusokat, de azon túl, hogy ez egy apátlan korosztály, vagyis hogy semmi közösséget nem vál-lalnak nemhogy az apák, de még a fivérek mozijával sem, nem sikerül megtalálnom a közös nevezőt. Talán a negyvenesek, Ja-nisch Attila, Enyedi Ildikó és mások korosztálya volt az utolsó a magyar filmben, akiknek még magyar mesterei voltak, akiket még egyfajta tanítványi viszony fűzött mondjuk Fehér György-höz vagy Erdély Miklóshoz. Félreértés ne essék, ez nem negatí-vum, csak tény.

Mint ahogy az is tény, hogy e filmek nemcsak a mesterektől, de egymástól is szabadok, nehéz lenne mondjuk Mundruczkó Kor-nél *Nincsen nekem vágyam semmi*, Török Ferenc *Moszkva tér* vagy Fliegauf Benedek *Rengeteg* című moziijaiban valami közöset ta-lálni az „eldobom a batyumat és elindulok” egyszerre elszánt és végtelenül könnyed mozdulatán kívül.

Az első játékfilmes Fliegauf Benedek *Rengeteg* című filmje már-már arcátlan, a néző orra alá folyamatosan borsot törő alkotás, igazi

anti-film. Hét epizódja tematikusan rendkívül szórta. Kinagyítódik a „rengetegből” vagyis a városlakók összességéből az öngyilkos máglyahalálra készülő kutyabaráttól, a pedofilgyanus családapán keresztül a nagyotmondó horgászig és a szadista nagymama okozta lelki sebeket hordozó lányig sokféle személyiség. A kizárólag szuperközeli arcokra, néha kezekre fókuszáló felvételek s a többségében intim, személyes viszonyok visszásságára rámutató dialógok – amennyiben például egy fékevesztetten trágárkodó pasas és egy bornírt kérdéseit egyre kétségbeesettebben ismételtető nő kommunikációját például párbeszédnek lehet nevezni – kétségtelen magas érzelmi feszültséget teremtenek a nézőben. Eleinte még kétségbeesetten kapálózunk, és beidegződött kérdéseket teszünk fel: ki ez és mit akar, most akkor a hülye vagy a férfi, de hát ebből egy szó sem igaz, mondogatjuk. De végül megadjuk magunkat a hibátlanul hiteles szereplőknek – bár az első és az utolsó epizódban a két női szereplő szövegmondása, túlzottan affektáló artikulációja bántó –, azért a bizarrnak, extrémnek, abszurdnak tűnő szituációkban fel tudunk fedezni valamit, ami túlmutat az adott helyzeten. A filmben hol egész visszafogottan, hol elementárisan teret nyer az abszurdításban mindig megbúvó humor. Ahogy egy akár különböző időpontokban íródott novellafüzér is keltheti egy

regény benyomását, itt a laza epizódok összességéből a stílusegység és az életerezésben rejlő azonosság megteremti az egészet. Mint egy időzített bomba ketyeg ez a szórakoztató, kedvességet sem nélkülöző film, és figyelmeztet: veszélyes világban élünk.

A teljességgel eszköztelennek tűnő filmben ráismerhetünk a dán Dogma csoport tízpontos kiáltványban rögzített „eszközzeire”. Például az itt és most történés, a hang és kép egysége – zene nélkül –, az eseménynélküliség. S kétségtelen hasonlóságot mutat a Dogma-filmek világával, hogy szinte csak valamilyen formában abnormális, pszichésen sérült szereplőket találunk a filmben. Persze lehet, hogy szó sincs itt semmiféle dogmáról, csupán arról, amit úgy szokás mondani, hogy mindenki csupán addig normális, amíg meg nem ismerjük közelebről. Azután meg kétmillió forintból – azt mondják, ennyibe került a film – olyan nagyon sok helyszínt, akciót, meg zenét amúgy sem tudott volna használni az alkotó, szerencséire.

Mindennel együtt ez egy nagyon ígéretes pályakezdés, s nemcsak a rendező, de Lovasi Zoltán operatőr részéről is. Valószínűleg a bátorságot, az árral szemben úszást díjazta a Berliini Filmfesztivál zsűrije is, ahol a film elnyerte a Fórum szekció egyetlen díját.

TÓTH KLÁRA

Ani K. Böhr Christoph

A KERESZTÉNYDEMOKRÁCIA ÁLLÁSPONTJA

Gondolatok egy európai mozgalom jövőjéről

A mikor 1989-ben békés forradalom tört ki Európában, nagyon kevesen ismerték fel ebben egy új korszak kezdetét. A régi világ darabjaira hullott. Az emberek a szabadság új rendjét kezdték keresni. Jobban mondva, néhányan, akik megsejtették az átalakulás méreteit, elindultak a keresés útján. A legtöbben abban reménykedtek, hogy magától fog kialakulni egy új rend. Ezek a remények azonban nem teljesültek.

Azóta kontinensünkön eluralkodott a nyugtalanság. Nyugat-Európában sokan attól tartanak, veszélybe kerülhet jól megszozott jólétük. Közép-, de még Kelet-Európában is sokan félnek attól, hogy hosszú távon szegénységre lesznek ítélve. Mindenütt

tanácstalanságot lehet tapasztalni. A politika tehetetlennek és ügyetlennek tűnik. Visszariad az új társadalmi rend alapjait tárgyaló vitától, és kerül a jövőbeni európai államrendről szóló eszmecsere is. Úgy tűnik, a politikának tényleg nincs elképzelése arról, hogyan feleljen meg ennek a kettős feladatnak.

Így nem meglepő, hogy egész Európában egyre többen fordítanak hátat a politikának. Ha a politika saját magát teszi megvetésre méltóvá azzal, hogy vonakodik saját feladatát felismerni, nem panaszkodhat, ha egyre többen megvetéssel fordulnak felé. Európa vezetői korunk jóformán egyetlen kérdésére sem adják meg a választ. Úgy tűnik, mintha a politika elvesztette volna belső határozottságát, a döntéseket napi hangulatnak megfelelően hozzák, és már csak azért sem emel igényt senki politikai vezető szerepre, mert senkinek sincs olyan meggyőző javaslata, amely választ tudna adni arra a kérdésre, hogyan lehetne az egymással összefüggő különböző nehézségeket megoldani.

Az európai kereszténydemokrácia a gyengeség jeleit mutatja. A kereszténydemokráciát mostanában sok mindennek lehet nevezni, csak erőteljes mozgalomnak nem – az Osztrák Néppárt kiemelkedő választási győzelme ellenére sem. Csökkent a kereszténydemokrata pártok képessége, hogy embereket egyesítsen és gyűjtsön egybe közös politikai célok érdekében. Mintha a kereszténydemokrácia is kezdené elveszíteni álláspontját. Közben Európa minden társadalmában csökken a keresztény hithez és meggyőződéshez való kötődés, a kereszténydemokrácia elvárásait egyre kevesebben értik meg, és igen, egyre több választópolgárt éppenséggel inkább bosszantanak ezek az elvárások. Hogyan álljon tehát helyt a kereszténydemokrácia a hagyományos értékrend és az új életforma közötti feszültségek közepete? Reménykedhet-e abban, hogy céljai ismét a többség számára elfogadhatóak lesznek, és mit kell ezért neki magának tennie? Hogyan várhatja el, hogy a keresztény embereszmény fennmaradjon, ha családi indíttatásuk és neveltetésük révén egyre kevesebben értik meg, mit is jelent, milyen ígéreteket hordoz a keresztény embereszmény.

Az erről szóló vita a német parlamenti választások után, 2003 szeptemberétől, erőteljes hangnemben fog folytatódni. Hogy az európai kereszténydemokrácia jövőre való felkészültségére vonatkozó kérdéseket meg tudjuk válaszolni, kétségtelenül nagyon hasz-

nos lenne, ha néhány észrevétel erejéig beszélne azokról az okokról, amelyek a kereszténydemokrata erők németországi választási győzelmének útjában álltak.

Látva a munkaerőpiacon uralkodó katasztrófális állapotokat, a német nemzetgazdaság példátlan mélyrepülését, a társadalombiztosítási reformfolyamatok reménytelen elakadását, és sok közép vállalkozás túlélésért folytatott kétségbeesett küzdelmét, azt gondolhattuk volna, hogy a választás kimenetele már jóval szeptember 22-e előtt eldőlt. Még soha nem volt arra példa, hogy egy német szövetségi kormány ilyen lesújtóan negatív mérleget zárva indult volna a választási küzdelembe.

Az uniónak ezzel szemben ritkán volt ilyen könnyű dolga, mint most, hogy a kormány kezéből kicsúszott irányítás eredményeképp létrejött helyzettel szemben világos alternatívát mutasson fel. Konceptiója olyan intézkedéscsomagot tartalmazott, amely mindekelőtt új munkahelyek teremtését célozta meg Németországban. Ehhez éppen most, a Németországban a munkahelyek túlnyomó részét biztosító közép vállalkozások tartós adóteher-csökkentésére, a vállalkozási adók reformjára, a nyugdíj-, egészség- és szociális biztosítás szakszerű átalakítására, valamint az átlagos munkavállalói jövedelmek határozott és sürgős adó- és járulékcsökkentésére van szükség.

Ennél világosabban a két nagy német párt álláspontja nem is térhetne el egymástól. A gazdasági, a pénzügyi és a tudományos élet képviselői valamennyien erősen kritizálták a kormányt ezekben az ügyekben. Végül azonban a kormány az elkeserítő mérleg ellenére is megnyerte a választásokat – még ha nagyon csekély különbséggel is.

Hogyan történhetett ez? Hogyan sikerült a választási kampány végső szakaszában a választók figyelmét olyan mértékben elterelni a valóságról és a tényekről, hogy azok jóformán már semmit sem számítottak? A válasz elég egyszerű: ott ahol a súlyos problémák az embereket egyre jobban sújtották, Gerhard Schröder kancellár elterelte a mindennapi problémákról a figyelmet, és a parlamenti választásokból egy, az életérzésre voksoló népszavazást faragott.

Ez a kísérlet a végén abban érte el tetőpontját, amikor a német kancellár a háborút tette a választási küzdelem központi témájává. Állítom: nem az amerikaiak – akik a választási kampány ide-

jén egyetlen olyan kijelentést nem tettek Németországban, amely korábban már ne lett volna ismert –, hanem a német szociáldemokrácia tette ezt a témát nyilvános viták tárgyává. A német szociáldemokrácia találta ki ezt a témát saját választási kampányához, vitte a nyilvánosság elé, bontakoztatta ki saját feltételeinek megfelelően azért, hogy a német parlamenti választásokat egy, a háború illetve a béke melletti szavazássá alakíthassa át. Mindezekelőtt a szövetségi kancellárnak sikerült felébrednie a háborútól való félelmet, és hagyta, hogy ezek az aggodalmak érzelmi hullámvásukban kiteljesedjenek.

Eközben mindenki tudja, hogy sem ma, sem a jövőben a világon senki sem gondol arra, hogy akár egyetlen német katonát is iraki harci cselekményekben való részvételre kötelezzék. A tények illetően állása már a német parlamenti választások előtt is ismert volt. De vajon sikerült-e egyetlen német politikusnak vagy újságírónak is ezt a megállapítást a nyilvánossághoz valóban eljuttatnia? A háború kérdésével kapcsolatos egész színjáték összeomlott volna. Ezt a kérdést azért nem volt szabad nyilvánosan megvitatni, hogy jelszó maradjon, amelyet a kancellár szájából oly gyakran és nyomatékosan hallhattunk: Nem akarok háborút! És a kihívó? Miért nem jött válasz a részéről? Egyszerűen ismételnie kellett volna ezt a mondatot? És ha túl szeretett volna lépni a pusztán ismételtetésen, akkor mit kellett volna mondania? Ennek a mondatnak nincs alternatívája – és az egész nem is lenne kifogásolható, ha a kérdés valóban ez volna. Itt azonban egy virtuális döntésről volt szó, mivel a probléma – mint oly gyakran máskor is – a valóságban egészen más volt: valójában kizárólag arról a kérdéssről volt szó, hogy egy kíméletlen diktátorral szembeni fenyegetés kulisszáit fenntartjuk, hogy őt engedelményekre bírjuk, vagy pedig azt a véleményt képviseljük, hogy erre a diktátorra pacifista varázsigékkel tudunk hatni.

Ha a politikát átvisszük a valóság talajáról a virtualitás szintjére, akkor egy, a tényeken alapuló érvekre és megoldási javaslatokra építő választási kampány – amilyen az uniópártok kampánya is volt – légtüres térbe kerül. Ahelyett, hogy beszálltak volna egy, a legjobb politikai megoldási javaslatokat ütköztető versenybe, a szociáldemokraták ezt elkerülve kizárólag a választási kampányban felhevített közhangulatra alapoztak. Tudatosan egy életérzés szócsövévé váltak, amely azóta nem csak a német társadalom több-

ségét ragadta meg. Ez egy olyan életérzés, amely az ember függetlensége mellett emel szót, és hajlik arra, hogy minden olyan dolog alól kivonja magát, ami még ha leghalványabban is, de korlátozásnak vagy gyámkodásnak értelmezhető: mindenki csináljon, amit csak akar. Azzal, hogy a szociáldemokraták és a zöldek ezt az életérzést programjukra tűzték, megszerezték a német társadalom elbűvölt többségének kulturális egyetértését.

A vörös-zöld kormány politikusai nap mint nap bizonyítják, hogyan osztják ők maguk is ezt, az elvek és meggyőződések által nem korlátozott függetlenség életérzését. A politikai döntéseket esetről esetre hozzák. A politikai meggyőződés ebben a legkisebb szerepet sem játssza. Kötelező érvényű alapelveket helyeznek hatályon kívül, a többség tükrözi a legkisebb közös nevezőt. A jóhiszeműek ezeket szakszerű, egyedi, az épp aktuális helyzetet figyelembe vevő döntéseknek nevezik, a kevésbé jóhiszeműek azonban inkább kiszámíthatatlanságról beszélnek, napi hangulatok alapján való döntésről. Néhány hét leforgása alatt a politika elfordul addigi feltétlen Amerika-barát politikájától, és a következményekre való tekintet nélkül elkezd követni egy Amerika nélküli külön utat; az egyik nap a család mindenek felett valóságát hangsúlyozzák, másnap megkérdőjelezzik a házasságban élők kedvezményes adózását. Míg tegnap az emberi jogok érvényesülésének érdekében be lehetett vetni katonai erőt, ma egy hasonló probléma esetén az európai szomszéd karjaiba hullanak. Néhányan itt fájdalmas töréseket észlelnek az érvelésben. A vörös-zöld projekt képviselői számára azonban a megítélés mércéje egyik napról a másikra változik, akárcsak a divat. Csak a közhangulat a döntő, az hogy a döntés éppen akkor kellemes érzéseket váltson ki. Megelégednek annyival, hogy az adott döntéssel egy akaratot, egy érzést és egy kívánságot fejezzenek ki. Elvész a politika minden belső következetessége, a döntések meggyőző ereje.

Ezzel a voluntarista politikával szemben most mindenki tehetetlennek tűnik, aki az érvek erejére támaszkodik. A tényleges szakmai kérdéseknél sokkal fontosabb az, hogy a kérdések „színrevitele” mennyire érdekes, szórakoztató. Aki ezt a politikai stílust követi, még szinte kényszerítve is van arra, hogy kivonja magát az érvelés és az érvek alól – amelyek egyébként mindig a kötelezettség és a tartósságon alapulnak. Csak az tud napi hangulatok alapján dönteni, aki az érvektől függetlenül magát. Ezt az életérzést

a kötöttségektől való mentességre, a mindentől való függetlenségre való vágyakozás határozza meg. Minden olyan utalást, amely a kötelezettségek szükségességére hívja fel a figyelmet, korlátozásnak, sőt gyámkodásnak bélyegeznek.

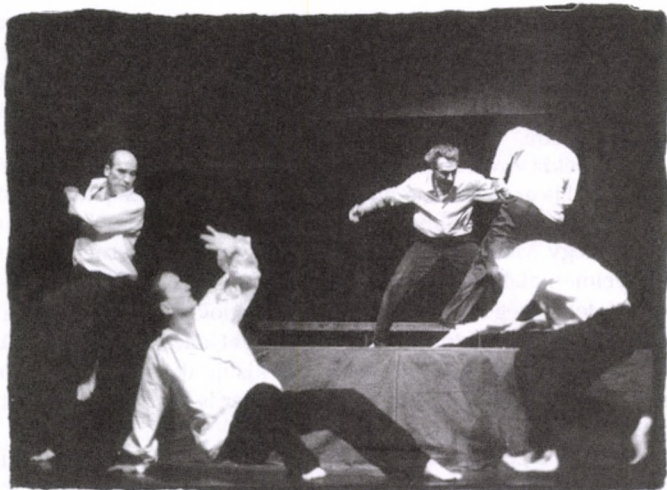
Németországban a vörös-zöld szövetség hozzáfogott ahhoz, hogy a társadalom atomizálódását – ami egyébként már amúgy is előrehaladott állapotban van – a legmagasabb fokra vigye. A jövőben mindenki csak magának éljen! A házasságban élők adókedvezményének eltörlésére tett – egyelőre – elvetélt kísérlet oda vezet, hogy a nők a jövőben már nem választhatnak szabadon az otthonon kívüli munkavállalás, illetve az otthon végzett házimunka között, hanem saját biztonságuk érdekében rá lesznek szorítva, hogy szabályos otthonon kívüli munkát keressenek. Az új, alapbiztosításról szóló törvény megszünteti a legközelebbi hozzátartozók kölcsönös eltartási kötelezettségét, ennek természetes következménye az emberi kapcsolatok és kötődések további lazulása. A középvállalkozások azon egészen sajátos társadalompolitikai felelősségvállalása, hogy például tanulói és normál munkahelyeket biztosítanak, szintén nemsokára már csak a múlté lesz a középvállalkozások számára életveszélyes adópolitikának köszönhetően. Ahol már egyszer a kölcsönös kötelezettség struktúráit és a kölcsönös felelősségvállalást szétrombolták, ott ezek már nem fognak olyan gyorsan újra kialakulni. Közép- és Kelet-Európa társadalmi sokat tudnának mesélni a szocializmus és a kommunizmus e téren végbevitt pusztításairól. A diktatúra évtizedei alatt a hatalom birtokosai elsősorban az olyan szabad társadalmi mozgásteret szétrombolását célozták meg, amelyekben az emberek kölcsönösen felelősséget vállalhattak egymás iránt. Václav Havel ezeket a pusztításokat egyszer a szervezett felelőtlenység politikájának nevezte. A végén már senki sem érez felelősséget a másik iránt, mindenki magának és a saját számlájára él, és mindenki arra lesz kényszerítve, hogy csak magára gondoljon, mivel a civil társadalmon belüli kapcsolatok már szét lettek rombolva. Jó példa erre az az állapot, amely sok közép- és kelet-európai társadalmat jellemez, és amire sokan – joggal – panaszkodnak: az erősebb elnyomja a gyengébbet és gyámkodik fölötte.

Közép- és Kelet-Európában megélhetjük azt, milyen nehéz is az ilyen társadalmi kötelekeket újra kiépíteni. Ott, ahol a kötetlen-

ség iránti igény a legfőbb céllá válik, lelki elszegényedés következik be, aminek következtében a kellemes élet kultúrájából pillanatok alatt egy olyan társadalomba jutunk el, ahol minden csak a visszavonásig érvényes. Ekkor már hamar eljutunk egy olyan állapotba, amikor az emberek biztonságra és megbízhatóságra való igényüket már nem tudják többé kielégíteni. Működő rendszereket vernek szét, a társadalom tagjai elhidegülnek egymástól, az emberek úgy érzik, hogy cserben hagyták őket, bizonytalanok és fenyegetettnek érzik magukat. Az együttélés szabályai érvényüket veszítik, a gyengéket egyre kevésbé védik meg, és a végen olyan társadalom alakul ki, ahol az erősebb joga az uralkodó. Pont az ilyen túlerővel – az erősebb túlerejével – szemben nyújt védelmet egy középállalkozásokra támaszkodó gazdasági rendszer éppúgy, mint a család intézménye.

Egy civilizált társadalomban az intézmények védenek az erősebb, továbbá az állam túlerejével szemben. Az együttélés rendjének szabályaihoz való kötődés olyan szabad mozgásteret hoz létre, amely nem lenne, ha mindenkinek az erősebb hatalma előtt kellenne meghajolnia. Ennek ellenére sokan félnek attól, hogy ezek az intézmények, amelyek együttélésünknek tulajdonképpen formát adnak, egyre jobban korlátozzák őket, mi több gyámkodnak felettük. Nem ismerik fel, hogy ezek a struktúrák olyan védelmet adnak, amelyre pont akkor van szükségük, amikor kiszolgáltatott élethelyzetbe kerülnek. Ezt a védelmet azok az intézmények nyújtják, amelyek a kölcsönös felelősségátvállalásra való hajlandóságra építenek. Aki ezen a területen rombol, tudnia kell, mit csinál. Aki kötelekeket vág el – vagyis a politika nyelvén mondva: megsemmisíti azokat az ösztönző erőket, amelyek közelebb viszik az embereket kötelezettségek vállalásához – azon túlmenően, hogy olyan politikát folytat, amely pusztuláshoz és elhidegüléshez vezet, egy költséglavinát is elindít. Azt a védelmet, amelyet a társadalomban a struktúrák és az intézmények biztosítanak, a jövőben az állami segívésnek kell majd jól-rosszul garantálnia. A szociális rászorultság költségeinek illetően externalizálását a világ leggazdagabb országa sem tudja megfizetni.

Éppen ennél a pontnál kezdődhet el egy olyan politika, amely tudatosan elkötelezett a kereszténydemokrata alapelvek mellett. Alig lehet szavakban megfogalmazni egy olyan kultúra eszmei és anyagi áldásait, amely a kapcsolatokat és az elkötelezettségeket

nem rombolja, hanem segíti kialakulni, és ápolja azokat. Semmi sem biztosít egy ember számára olyan védelmet, mint a házasság és a család intézménye. Intézmények, amelyek bizonyos magatartásformákra vezetik rá az embereket, mindig nagy megértést mutatnak az ember és az emberi méltóság iránt. Sokan ma attól tartanak, hogy ha elismerik az intézményes kötöttségeket, szabadságuk korlátozva lesz, vagy kényszer alá kerülnek. Az intézmények kötelékében ténylegesen azonban védettségre és biztonságra lel az ember.

Egy olyan társadalomban, amelyben az emberi kapcsolatok korlátozott ideig tartó élettársi kapcsolatokra korlátozódnak, végül maga az ember is kiszolgáltatottá válik a napi hangulatoknak. Egy szabályok és kötelességek nélküli világ éppen hogy nem a határtalan szabadság világa, hanem kimondottan a szabadság hiányának világa, mivel senki sem bízhat a másik ember kiszámítható viselkedésében, amikor életét tervei szerint szeretné folytatni. A kapcsolatok, elköteleződések szorgalmazása és ápolása első pillantásra természetesen korlátozza az ember cselekvési lehetőségeit. De éppen ez a látszólagos korlátozás szolgálja szabadságának növekedését, mivel minden egyes ember cselekvési lehetőségét

megnöveli azáltal, hogy mások viselkedése így megbízható és kiszámítható lesz. Így teremti meg a kötöttségekbe való beleegyezés a megbízhatóság rendjét, ami a szabadság legmagasabb fokát, a kibontakozás és az önmegvalósítás lehetőségét nyitja meg a polgárok számára.

Szép példa erre a család, ahol két vagy esetleg három generáció él együtt. Ha a családban mindenki csak arra törekszik, hogy saját függetlenségét megvalósítva éljen, akkor a társas kapcsolat hamar tönkremegy. Mivel az ember csak annak a másik embernek szenteli figyelmét, akitől elvárhatja, hogy ezt ugyanúgy vissza is adja neki. A felelősség átvállalását a mindennapokban csak akkor várhatjuk el az emberektől, ha ezt a felelősséget kölcsönösen vállalják át. Csak akkor van ösztönzés arra, hogy kiálljunk egy másik ember mellett, ha konkrét esetben a másik ember is kész kiállni mellettünk.

Ezeknek a gondolatoknak egyébként nemcsak a szociálpolitikában van meg a helyük. A népgazdaság középvállalkozói struktúrája nem más, mint a kölcsönös felelősségátvállalás egyik intézménye. A középvállalkozók a gyengébb konjunktúra idején is foglalkoztatják a munkavállalókat és a tanulókat, mivel ők is kiindulhatnak abból, hogy megbízható és terhelhető kapcsolat fejlődik majd ki az üzem és az ott foglalkoztatottak között.

A kereszténydemokraták olyan társadalomkép mellett szállnak síkra, amely az elköteleződéseket nem a szabadságtól való megfosztásként értelmezi félre, hanem a kölcsönös felelősségvállalást helyezi a középpontba, mely a közös érdeket szolgálja. Egy társadalomban a társas kapcsolatok, elkötelezettségek tulajdonképpen befektetések a szabadság növelése érdekében, amelyre oly sokan vágyanak. Miért ne válhatnának azok is megszólíthatóvá egy ilyen társadalompolitika számára, akik ma nem szívesen vállalnak elköteleződéseket, mivel első pillantásra azt hiszik, hogy meg tudják védeni magukat az általuk nem szívesen vállalt igénybevételtől és korlátozásoktól, ha visszariadnak a kötöttségektől.

Aki szabadságot szeretne, úgy nyерheti el, hogy teljesen kapcsolatmentesen éli az életét. Egy olyan ember, aki csak felmondásig vállal felelősséget, nem várhatja el, hogy ha sürgősen szüksége van segítségre és támogatásra, a többiek mellé állnak. Ezért egy szabad társadalmat, amely nem akar kihúlni, megóvhatja az összeomlástól az önként vállalt, egymásnak kölcsönösen meg-

ígért felelősség. Az intézmények közül a család az egyetlen hely, ahol a fiatalok megtanulják a szabad együttélés ezen alaptörvényét. Csak a családban fejlődik ki az az életérzés, amely a szabadságot és a elköteleződést mint ugyanazon érme két oldalát jeleníti meg. A házasság pedig nem több és nem kevesebb, mint ennek az életérzésnek a beteljesítése, bizonyíték arra, hogy készek vagyunk a feltétlen felelősségvállalásra a kölcsönös segítségben való bizalom egyik előfeltételeként. Egy házasság – mint minden az életben – zátonyra is futhat. Ennek a kudarcnak a veszélye azonban nem ad okot arra, hogy a feltétlen és visszavonhatatlanul megígért felelősséggel vállalt kapcsolatokat számúzzuk a társadalomból.

A politikának egy szabad államban nem az a feladata, hogy az embereknek bizonyos életformákat előírjon. Még arra sincs feljogosítva, hogy erkölcsi ítéleteket hozzon. De joga és kötelessége is megvédeni és támogatni az olyan intézményeket, amelyek a szabad társadalom fennmaradásához feltétlenül szükségesek. Ide tartoznak mindenekelőtt azok az intézmények és szabályok, amelyek szabad mozgástereket nyitnak és növelik a szabadságot, miáltal az emberek megtapasztalhatják, mit jelent az egymás iránti felelősségvállalás. Mivel ennek megtapasztalása egy szabad társadalomban elengedhetetlen, a politikának szabad, és elő is kell segítenie mindent, ami ezt a tapasztalatot lehetővé teszi. Ösztönöznie kell az embereket arra, hogy együttélésüket olyan szabályok mentén szervezzék meg, amelyek a közös jó érdekében a kölcsönös felelősségvállalásra való készséget ébresztik fel bennük. Az adó-, pénzügyi és szociálpolitika számos lehetőséget kínál olyan ösztönzők nyújtására, olyan intézményes intézkedések meghozatalára, amelyek nyílt teret biztosítanak a személyes kibontakozásra anélkül, hogy ez a szabadság terhessé válna más emberek szabadságára. A társadalom elvadásása, ahol a végén már az erősebb hatalma dönt, megfigyelhető néhány közép- és kelet-európai országban.

Ma Európában a kereszténydemokráciának az a feladata, hogy olyan társadalomképet vázoljon fel, amely ráébreszti a társadalmat, hogy az intézményekhez való elköteleződés a szabadság megnövekedésével jár együtt. Sokan ma szörnyülködve nézik, hogyan terjednek különösen Közép- és Kelet-Európában a társadalmat szétverő folyamatok. Ahol az állam már nem védi a szabad-

ságot, ott az erősebb mondja meg a gyengébbnek, mit csináljon. A szabad társadalmakat csak életképes társadalmi intézmények védhetik meg ettől a saját bensőjükből kinövő veszélytől.

CHRISTOPH BÖHR

*h: Seszemky Géza
(73) 527*

selemes

Cm **MÁRS ÉS VÉNUSZ – CIVAKODÁS VAGY SZAKÍTÁS
AMERIKA ÉS EURÓPA KÖZÖTT?**

Irodalmunkban a két római isten egykor egymással társalkodott. Robert Kagan új könyvében ők jelképezik Amerikát és Európát, akik „egyre ritkábban értenek egyet és egyre kevésbé értik meg egymást. Az európaiak kötekedő és durva cowboyoknak tekintik az amerikaiakat, míg azok dekadensnek, gyengének és kiéltnek az európaiakat.” Az európaiak – szerinte – már nem hiszik, hogy a nemzetközi vitákat erővel, háborúval lehet megoldani, Amerika viszont – annyi eredménytelen egyezkedési kísérlet után – ismét a katonai megoldásoktól vár eredményt. Sajnos az elmúlt tizenkét év azt mutatja, hogy a konfliktusok megállítása vagy megelőzése érdekében sok esetben nem nélkülözhető a fegyveres erő alkalmazása, de a nemzetközi elemzések nem támasztják alá azt az aggodalmat, hogy „Amerika »permanens háborúzásra« készül.” (Népszabadság, 2003. április 14.)

Miközben sokan temetik Európa és Amerika frigyét és annak gyermekét, a NATO-t, a CSIS (Center for Strategic and International Studies), az egyik legtekintélyesebb politikai elemzőműhely égisze alatt négy korábbi amerikai külügyminiszter (Albright, Christopher, Eagleburger és Haig), meg két hadügyminiszter (Cohen és Schlesinger), volt miniszterhelyettesek, szenátorok és Brzezinski egykori nemzetbiztonsági főtanácsadó – republikánusok és demokraták, nagyjából egyenlő arányban – május 14-én közös nyilatkozatban állt ki a transzatlanti partnerség megújítása mellett. Állásfoglalásuk szerint ennek érdekében az Óceán mindkét partján moderálni kell az egymással kapcsolatos megnyilatkozások hangnemét. Az Egyesült Államok ma is elkötelezett az egységes és szabad Európa mellett, s joggal reméli, hogy a kibővülő Európai Unió nem fog elzárkózni tőle. Célszerű lenne, ha az amerikai Kongresszus és az Európai Parlament képviselői rendszeres kapcsolatot

teremtenének egymással, kiegészítve a jelenlegi EU–USA csúcstalálkozókat. A partneri viszony oszlopa továbbra is az Atlanti Szövetség. A Balkánon és Afganisztánban a NATO már bizonyította, hogy kész túllépni saját területén. Ha szerkezetében és képességeiben megújul, képes lesz a globális szerepvállalásra – de ehhez Európának többet kell költenie a védelemre és hatékonyabban kell felhasználnia a rendelkezésre álló összegeket. Hasznos munkamegosztás is kínálkozik: ha a NATO fegyverekkel elérte a kívánt célt, az utókezelést és a stabilitást az EU eszközei biztosíthatják. Az aláírók – akik közpályájuk java részét annak az atlanti kapcsolatnak szentelték, amelyet a jelenlegi viták veszélyeztetnek – nyilatkozatukat azzal zárják, hogy „a huszonegyedik század legtöbb problémája globális jellegű lesz, és megoldásukhoz nem lesz elegendő az Egyesült Államok, ha nem kap kellő megértést és támogatást európai szövetségeseinktől... Mindnyájunk felelőssége, hogy a transzatlanti partneri viszony megújítása elsődleges és sürgős cél legyen.”

Pár nappal később a demokratákhoz közel álló Brookings Intézet adott ki egy hasonló célú, tartalmában azonban konkrétabb ajánlásokat megfogalmazó nyilatkozatot. Ez a két földrész viszonyának megjavítását a közös cselekvésben keresi. Erre Irak, az izraeli–palesztin konfliktus, Irán, a terrorizmus elleni küzdelem, a tömegpusztító fegyverek elterjedésének meggátolása, továbbá az olyan világproblémák területén, mint az elmaradott országok támogatása, a világgereszkedelem felélénkítése és a globális felmelegedés elleni cselekvés lát jó lehetőségeket. A Brookings-nyilatkozat az új nemzetközi veszélyek árnyékában a nemzetközi jog és a katonai fellépések legalitása ügyében is szükségesnek tartja az eddigi szabályok felülvizsgálatát – de csakis közös megegyezéssel. Talán ez utóbbi kitétel magyarázza, hogy ezt a felhívást csak a demokrata párthoz, illetve a Clinton-kormányzathoz közel álló tekintélyes szakértők (többek között Ron Asmus, James Steinberg, James Dobbins, Charles Kupchan, továbbá brit, német, francia, holland és svéd személyiségek) írták alá.

A CSIS-nyilatkozat inkább szól Európának, míg a Brookings elsősorban a jelenlegi amerikai kormányznak. A konkrét javaslatokon el lehet vitázni, de a lényeg az, hogy ma egyre többen szorgalmazzák a csatabárdok elásását. Van esély erre, hiszen Európa távolról sem áll egységesen szemben az Egyesült Államokkal. A közös európai külpolitika egyelőre csak illúzió, ehhez a nemzeti

érdekek túl sok kérdésben túl messze esnek egymástól. Amiben viszont van egyetértés az európaiak között, az alapvető elvekben és értékekben, azokban Amerika is osztozik. A két nyilatkozat az európai „atlantisták” számára jórészt nyitott kapukat dönget, a másik fél pedig az iraki háború befejeződése óta folyamatosan visszakozik korábbi hiperkritikus álláspontjától.

A közelmúlt éles európai vitái látszólag ugyan az Irakkal szemben követendő politikáról szóltak, a valóságban azonban arról, milyen legyen Európa. Közelítsen-e az utópisztikus-szocialisztikus föderális államhoz, ahol az okos központ mindent jobban tud és el is dönt, vagy egy lazább, a nemzeti jellegzetességeket megőrző szerveződés legyen? Az előbbinek szinte elkerülhetetlen velejárója a német–francia dominancia és a rivalizálás Amerikával, a másik modell nagyobb függetlenséget hagy a kisebb államoknak, akiket Nagy-Britannia támogat.

Ideje átgondolnunk, hogy a főnti kérdésekben mi a magyar nemzeti érdek. Akár tartós marad a közelmúltban kibontakozott orosz–német–francia együttműködés, akár nem, ez a kombináció számunkra figyelmeztető. Szerencsére nemcsak Amerika, de számos európai ország, többségükben jobbközép vezetéssel, szemben áll ezzel és továbbra is a szoros atlanti kapcsolatok megőrzését akarja.

A második világháború végén Magyarország és egész Közép-Európa tragédiája az volt, hogy az Egyesült Államok számára térségünk túlságosan távoli és gazdaságilag túlságosan jelentéktelen volt ahhoz, hogy szabadságáért kész legyen komoly áldozatokat is vállalni. Végre elértük, hogy ez megváltozott. Ha most Amerika kivonul Európából vagy kiutálják onnan, akkor ismét kiszolgáltatottak leszünk, minimálisan gazdaságilag. Jobb esetben egy német–francia tengelynek, rosszabb esetben pedig Oroszországnak. Sajnos Magyarországon vannak, akik – miként a múltban – ezt el is tudják fogadni.

JESZENSZKY GÉZA

SUMMARIES

Magyar Szemle (Hungarian Review), Vol. XII., Nos. 5–6., June 2003, Budapest.

Editor-in-Chief: Gyula Kodolányi. Published by Magyar Szemle Foundation. Publisher: György Granasztói.

The Best of the Work. Editor's Note by Gyula Kodolányi.

VIKTOR ORBÁN, Former Prime Minister, Budapest. *The Values of Christian Democracy.* Christianity and its values have had a constructive role in recent Hungarian society, and Christianity as a European fundament should also be included in European Constitution.

PÉTER ÁKOS BOD, economist, Former Chairman of the Hungarian National Bank, Budapest. *One Year Is Gone, There Is One More Left.* The economic policy of the Medgyessy Government lacks a profile. After a year of irresponsible spending, a tightening situation and the norms of the EU may have to do the fashioning.

SÁNDOR CZAKÓ, journalist, Decs. *A Long Journey from Home to Home, Part II.* A century of the various Gipsy groups, their cultural, social and professional differences, in the rural town of Decs, in Tolna County.

ANTALL CZETTLER, historian, Brugg, Switzerland. *Operation Torch, Part III. The Casablanca Conference.* Hungarian historians seldom consider the significance of events in North Africa in World War II, except for Rommel's failed expedition. Here is a detailed story of the Allied occupation of Tunis, the Casablanca Conference, and its implications for the future of Europe, based on American, English, French and German records.

BÁLINT TÖRÖK, journalist, Budapest. *Colourful Eminence.* Domokos Szent-Iványi (1898–1980), who placed his memoirs under embargo until 2005, may well prove to be one of the outstanding statesmen of 20th century Hungary. His obscurity was defined by

the two totalitarian powers against which he worked. Before 1944, as a grey eminence and master of conspiracy, in the cabinet office of Regent Horthy. After 1945, as the withdrawn strategist of the anti-Soviet parties.

LÁSZLÓ ABLONCZY, Former Director of the Hungarian National Theatre, Budapest–Paris. *Eye-Witnesses: The Signing of the Peace Treaties of Paris in February 1947*. Major Hungarian writers, as diplomats and delegation members, recorded their observations at the ceremony of the Treaties, so unfair to Hungary. The memoirs and press reports draw a rich tableau.

ATTILA SZEPESI, poet, editor, Budapest. *Old Follies*. In his new piece of a series on forgotten cultural values and curiosities, the author writes on the times of Mihály Vitéz Csokonai, the late 18th century lyric poet.

GYULA KODOLÁNYI, writer, Editor-in-Chief, Magyar Szemle, Budapest. *America's Time*. The American Sixties and Seventies had a formative effect for the emerging generation of European and Hungarian artists – a time when America's cultural creativity reached its peak in the last wave of modernism.

GÁBOR CZAKÓ, novelist and essayist. *Blind Relief*. Piece from the Hungarian Horror Tales series of short grotesque stories illustrated by Ferenc Banga, the designer of Magyar Szemle.

1% Metaphysics. This time György Szabados has selected a passage from Ortega y Gasset.

Books and Events

GÁSPÁR GRÓH. *The Love of Truth*. A new book of essays on recent writing, including a personal memoir, appeared by Mátyás Domokos, the senior figure of Hungarian literary critics, on his 75th birthday. Our critic celebrates the author and the book. (*Szembesítés*, Nap Kiadó, Budapest, 2003).

ÁDÁM ERDÉSZ. *From Support to Banning*. Review of a monograph on the intellectual trends and the ideological persecution of *Mozgó Világ* (*A Moving World*, 1975–83), a seminal cultural monthly. (Németh György, *A Mozgó Világ története*, Palatinus, Budapest, 2002).

ANTAL BABUS. „I Battled for the People and the Populist Writers” On the selected correspondence of 20th century essayist and political writer Géza Féja. (*Féja Géza levelezése*. Nap Kiadó, Budapest, 2002).

MIHÁLY KUBINSZKY. *Transylvania: the Architect’s Destiny*. Our architectural columnist – the recent recipient of the Széchenyi Prize – reviews Anthony Gall’s monograph on the unique artist and writer of Hungarian art nouveau, Károly Kós. (*Kós Károly*, Mundus, Budapest, 2002).

KATALIN METZ. *The Universe Is the Measure*. Our theatre columnist saw a performance of *After Midnight*, directed by the outstanding Paris choreographer and dancer József Nagy (Josef Nadj), and danced by himself and his Kanizsa Group (*Éjfél után*, Trafó, Budapest).

KLÁRA TÓTH. *The Wedding, the Bride and the Forest*. A survey of last year’s Hungarian art films

CHRISTOPH BÖHR. *On the Vision of Christian Democracy*. The Vice Chairman of the German CDU examines the new European and German challenges that modern Christian Democracy has to answer.

GÉZA JESZENSZKY. *Mars and Venus, America and Europe – A Quarrel or a Divorce?* The former Foreign Minister and Ambassador to Washington reports and comments on the two May memoranda issued in Washington on the need of revival in Euro-Atlantic relations – one issued by CSIS and signed by a group including Madeleine Albright, Zbigniew Brzezinski, Lawrence Eagleburger, Alexander Haig, Lee Hamilton and Sam Nunn, the other issued by the Brookings Institute and signed by Ronald Asmus, James Dobbins and Charles Kupchan.

This issue of *Magyar Szemle* is illustrated with video film stills and photo shots of József Nagy (Josef Nadj)’s mixed media dance play *After Midnight*.

E SZÁMUNK SZERZŐI

ABLONCZY LÁSZLÓ (1945, Bodroghalász): újságíró, kritikus. 1989–1995 a *Tiszatáj* szerkesztője. 1991–99 a Nemzeti Színház igazgatója. 1999 óta Párizsban él. F. m.: *Latinovits Zoltán tekintete* (1987), *Nemzeti a magasban* (1996), *Jelentés a völgyből* (1998), *Bartók Béla kertjében* (tanulmányok, 2003).

BABUS ANTAL könyvtáros, irodalomtörténész (1960, Gyöngyös). Az MTA könyvtárának kézirattárában dolgozik, Fülep Lajos és Németh László életműve.

BANGA FERENC (1947, Újpest): grafikusművész. Munkácsy-díjas, a Miskolci Grafikai és a Salgótarjáni Rajzbien-nálé nagydíjasa, a rajzaiból készült film 1987-ben elnyerte a Hirosimai Animációs Világfesztivál első díját.

BOD PÉTER ÁKOS (1951, Szigetvár): közgazdász, egyetemi tanár. 1990–1992-ben ipari miniszter, 1992–1994-ben a Nemzeti Bank elnöke. Jelenleg a Budapesti Közgazdasági és Államigazgatási Egyetem Gazdaságpolitikai Tanszékének tanszékvezetője, a Károli Gáspár Református Egyetem professzora. Több közgazdasági könyv szerzője.

CHRISTOPH BÖHR: a CDU alelnöke, a CDU Rajna–Pfalzi tartomány pártelnöke és a tartományi parlament vezetője.

CZAKÓ GÁBOR (1942, Decs): író. József Attila-díj (1975), Kortárs-díj (1994). F. m.: *A szoba* (reg. 1970), *Emberkert* (elb. 1971), *Megváltó* (reg. 1975), *Sárkánymese* (reg. 1982), *Luca néni föltámadása* (reg. 1987), *77 magyar rémmese* (Banga Ferencsel 1988), *Angyalok* (reg. 1992), *Magyar–magyar nagyszótár* (1994), *Mi a helyzet? Gazdaságkor titkai* (esszék, 1995),

Világfasírt (esszék, 1996), ... és 77 magyar rémmese (Banga Ferencsel, 1997), *Pannon krétakör* (2001).

CZAKÓ SÁNDOR (1938, Decs): fényképész, népművelő, újságíró. A Tolna Megyei Népújság, a Dátum és az Új Magyarország című lapoknál publikált. A Sárközzel és a bukovinai székelyekkel foglalkozó néprajzi dolgozatai jelentek meg.

CZETTLER ANTAL (1925, Budapest): jogász és történész. 1944-ben érettségizett a gödöllői premonstreieknél. Részt vesz az ellenállásban, orosz fogságba kerül. Jogi diplomáját édesapja politikai okokból törént elítélése miatt csak 1962-ben szerzi meg. 1968-ban Svájcba emigrál, ahol 1989-ben történt nyugdíjazásáig a Svájci Parasztszövetségnél dolgozik, mint jogi munkatárs. Cikkeket és tanulmányokat ír a közelmúlt magyar történelméről. Magyarul megjelent: *Teleki Pál és a magyar külpolitika, 1939–41.* (1997), valamint *A mi kis élethalál kérdéseink. A magyar külpolitika a hadbalépéstől a német megszállásig* (2000).

ERDÉSZ ÁDÁM (1956, Gyula): 1980-ban végzett az ELTE bölcsészkarán, történész, levéltáros. Főbb művei: *A mezőhegyesi ménesbirtok gazdálkodása a két világháború között* (1987), *Kner Erzsébet* (1997), *Kner Albert* (1999), *Iffúság és falukutatás* (1993) – vál., szerk., utószó.

GRÓH GÁSPÁR (1953, Budapest): irodalomtörténész, kritikus. A *Magyar Szemle* rovatvezetője. F. m.: *Egymásért vagyunk.* (Tanulmányok, kritikák, 2000.) *Szabó Dezső: Az elfelejtett arc* (válogatás és szerkesztés, 2001), *Az elsodort író. In memoriam Szabó Dezső* (válogatás és szerkesztés, 2002).

JESZENSZKY GÉZA (1941): történész. 1976-tól a Közgazdasági egyetemen a nemzetközi kapcsolatok tanszékének a tanára, 1984–87-ben Santa Barbarában (USA) vendégprofesszor, 1990–1994-ig külügyminiszter, 1998 szeptemberétől 2002 nyaráig washingtoni nagykövet. F. m.: *Az elvesztett presztízs. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában 1894–1918* (1986).

KODOLÁNYI GYULA (1942, Budapest): költő, a *Magyar Szemle* főszerkesztője, 1971–1990: az ELTE tanára, 1990–1994: miniszterelnökségi államtitkár. F. m.: *A tenger és a szél szüntelen* (1981), *Szavak a szélbe* (szerk., ford. 1980), *Ökológiai kapcsolatok* (szerk. 1984), (1985), *Hatalmak* (1989), *A létezés hálói* (amerikai költők, ford., 1990), *Január* (1997), *Kentaur-szárnyak* (esszék, 1999), *Táncban a sötéttel* (össze-gyűjtött versek 2002). József Attila-díj (2002).

KUBINSZKY MIHÁLY (1927, Sopron): építészmérnök. A Soproni Egyetem tanszékvezető egyetemi tanára volt. 1992: Ybl-díj, 1996: Prof emeritus cím, 2003: Széchenyi-díj.

KULIN FERENC (1943, Pomáz): irodalomtörténész, politikus. 1975–80 a *Mozgó Világ* munkatársa, 1981–83 főszerkesztője. 1990–1998 között országgyűlési képviselő (MDF, MDNP). F. m.: *Hódíthatatlan szellem* (1982), *Közelítések a reformkorhoz* (1986), *A bukásunk lesz a vesztetek* (1987).

METZ KATALIN (Marosvásárhely): színikritikus. A Kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetemen szerzett diplomát. 1987-ben települt át Magyarországra, a Magyar Nemzet munkatársa. F. m.: *Forgószélben. Harag György, a rendező-mágus* (1998).

ORBÁN VIKTOR (1963, Székesfehérvár): politikus, országgyűlési képviselő. 1998–2002 a Magyar Köztársaság miniszterelnöke.

STURM LÁSZLÓ (1967, Budapest): irodalomtörténész, az irodalomtudományok kandidátusa. Kutatási területe Krúdy Gyula és a századelő magyar irodalma. F. m.: *Hagyományok metszéspontján. Források, műfaji klisék és elbeszélés-módok Krúdy Gyula regénycsoportjában* (2002).

SZEPESI ATTILA (1942, Ungvár): költő. 1970 óta jelennek meg kötetei. Újabb művei: *Erdőmaszkok* (esszék, 1999), *Szél-torony* (válogatott versek, 1999), *A béka kertje* (esszék, 2001). *Tündérek és katonák* (esszék, 2002), *Képmutogató* (szonettek, 2002). József Attila-díj: 1980, Weöres Sándor-díj (2000).

TÓTH KLÁRA (1953, Nyíregyháza): filmkritikus, publicista. A Duna TV szerkesztője.

TÖRÖK BÁLINT (1925, Budapest): bölcsészdoktor, közíró. Újságírással 1990 óta foglalkozik. Rendszeresen írt, illetve ír számtalan újságba, folyóiratba, sajátos műfaja a történelmi publicisztika. 1994-ben Esterházy-emlékéremmel tüntették ki. 2001-ben jelent meg az Esterházy Alízzal közösen szerkesztett *Esterházy János Emlékkönyv*. 2002-ben jelent meg – Csicsery-Rónay Istvánnal és Horváth Jánossal közös – tanulmány- és cikkválogatása, *A demokrácia fellegetvénak építői*.

MAGYAR NAPLÓ

A **Magyar Napló**, a Magyar Írószövetség szépirodalmi folyóiratának júniusi számában Gyurkovics Tibor, Oravecz Péter, Szöllösi Zoltán versei, Csender Levente, Ferdinandy György, Lázár Ervin, Mezey Katalin, Pósa Zoltán prózája, Gervay Anna Radványi Gézaról és Márai Sándorról szóló jegyzete, Szabó Gyula visszaemlékezései és M. Kiss Sándor tanulmánya *Az internálás kérdése Nagy Imre 1953-as parlamenti beszéde után* címmel olvashatók. Jeremej Ajpin *Szűzanya a véres havon* című regényéről a szerzővel Nagy Katalin, a könyv fordítója beszélget. Az érettségi és felvételi előkészítő X. részében próbafelvételi feladatok és kidolgozott esszé-kérdések találhatók.

Szerkesztőség: 1062 Budapest, Bajza u. 18.
Tel./Fax.: 342-8768, 413-6672, 413-6673
Postacím: 1406 Budapest, Pf. 15.
E-mail-cím: magynap@elender.hu
Honlap: www.magynaplo.hu

A KORTÁRS KIADÓ KÖNYVHETI AJÁNLATA

Bratka László: *Hétpecsétes város levéltáraiban.*
Válogatott és új írások

Czigány Magda: *Magyar Néző Albionban.*
Művészet- és kultúrtörténeti tanulmányok
(Phoenix Könyvek)

Fábián László: *1876 vagy az elrejtett ember.*
Nagyapám regénye

Faludi Ádám: *Angyalbérló patakot keres.*
Elbeszélések

Nagy Gábor: *Átok, balzsam.*
Versek

Pék Zoltán: *Elbújik a fénybe.*
Novellák

Szócs Géza: *Drámás történetek*

Zrínyi Miklós összes művei
(Magyar Remekírók – Új Folyam)

Kortárs Kiadó
1062 Budapest, Bajza u. 18.
postacím: 1397 Budapest, Pf. 546.
Tel./fax: 343 60 82
email: korkiado@axelero.hu

MAGYAR SZEMLE KÖNYVEK

2002.

Egedy Gergely: Konzervativizmus az ezredfordulón

2003.

Március

A rendszerváltozás a Magyar Szemlében

Június

Kodolányi Gyula: Amerika ideje

Granasztói György: Mi történik itt?

II. félév

Metz Katalin: Héthatárontúli gongütések

Balla Bálint: Szociológia: történelem és kultúra

2004.

Herczegh Géza: Történelmi tanulmányok

Gróh Gáspár: Tanulmányok az elszakított nemzetrészek irodalmáról

MAGYAR SZEMLE

Megrendelem a folyóiratot példányban.

egy évre postaköltséggel	1728 Ft; külföldön 75\$
fél évre postaköltséggel	864 Ft; külföldön 38\$

Az előfizetési díjat a részemre megküldött postautalványon egyenlítem ki.

Név:

Cím:.....

Dátum:.....

Aláírás:

Kérjük, vágja ki és borítékban adja föl a szerkesztőség postafiók címére. Postafordultával csekket küldünk. A hiányzó, régebbi számokat beszerezheti a szerkesztőségben.

Előfizethet banki átutalással vagy drótpostán is.

Cím: Blahó Erika szerkesztőségi titkár, Magyar Szemle, telefon/fax 311 6477. Postacím: Budapest 1399, Postafiók 701/216. Drótposta: msza@mail.datanet.hu.
Bankszámla: 11707024-20332033.

MAGYAR SZEMLE

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Csengery u. 82.
Postacím: 1399 Bp., Pf. 701/216
Tel/fax: 311-6477
472-0318

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány

Felelős kiadó:
Dr. GRANASZTÓI György

ISSN 1216 6235

Tipográfiai terv:
BANGA Ferenc

Műszaki szerkesztés:
BÁCSI István

Nyomdai munkálatok:
PRESS + PRINT Kft.

Kiskunlacháza

Felelős vezető:

TÓTH Imre

Előfizetésben terjeszti a
Hírlap-előfizetési és Elektronikus
Posta Igazgatóság.

Árusításban megvásárolható
a hírlapkereskedelmi rt.-knél.

Előfizetési díj:
egy évre 1728, fél évre 864 Ft

Külföldről megrendelhető
a Magyar Szemle Alapítvány
számlaszámán:

MNB 11707024-20332033

vagy

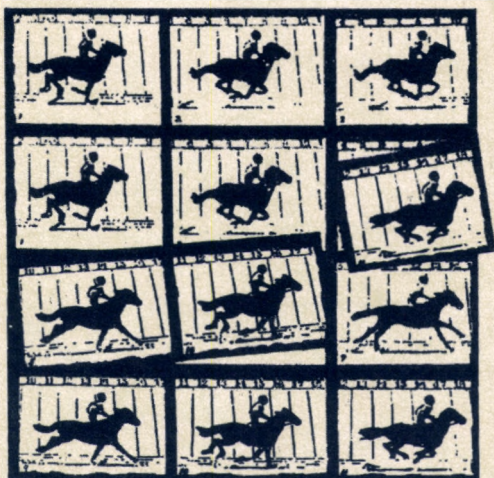
levélben, melyre csekket
küldünk. Előfizetési díj:
postaköltséggel együtt egy
évre 75\$, fél évre 38\$

A MAGYAR SZEMLÉT AZ ALÁBBI HÍRLAPÁRUSOK ÁRUSÍJTÁK BUDAPESTEN: Frankel Leó utcai aluljáró; Flórián üzletközpont; Bécsi út 122-124.; Déli pályaudvar, lapüzlet; Kosztolányi tér; Bukarest Étterem, lapüzlet; Újpest, Árpád úti metró; Kálvin tér 1.; Kígyó utcai lapüzlet; Deák téri aluljáró, lapüzlet; Váci u. 10.; Szabadsajtó u. 6.; Petőfi Sándor u. 17.; Párizsi udvar; Nyugati téri lapüzlet; Jászai Mari téri aluljáró; Erzsébet krt. 17., lapüzlet; Baross téri lapüzlet; Ferenc körúti aluljáró; Bajcsy-Zsilinszky u. 76., közlönybolt; Lehel tér, Gogol utcai lapüzlet; Móricz Zsigmond körtér, 6-os villamos végállomása; 114. postahivatal; Moszkva tér, Gomba; Örs vezér tere, Sugár.

A MAGYAR SZEMLÉT ÁRUSÍTÓ KÖNYVESBOLTOK BUDAPESTEN: ATLANTISZ KÖNYVSZIGET (V., Piarista köz 1.); BENCÉS KÖNYVESBOLT (V., Ferenciek tere 5.); ÍRÓK BOLTJA (VI., Andrássy út 45.); LITEA KÖNYVESBOLT (I., Hess András tér 4.); CUSTOS-ZÖLD KÖNYVESBOLT (II. Margit krt. 7.); PONT KÖNYVESBOLT (V., Nádor u. 8.); OSIRIS KÖNYVESBOLT (V., Veres Pálné u. 4-6.); VINCE KÖNYVESBOLT (I., Krisztina krt. 24.); BUDAPESTI TELEKI TÉKA: VIII. Baross u. 1. a BALASSI KIADÓ könyvesboltjában (II. Margit u. 1.) korábbi számaink is kaphatók.

**A RENDSZERVÁLTOZÁS
A MAGYAR SZEMLÉBEN**

1992–2002

VÁLASZ KÖNYVKIADÓ
MAGYAR SZEMLE KÖNYVEK

A Magyar Szemle jubileumi antológiája.

Bolti ára 3000 forint.
Megrendelhető a szerkesztőségben 2000 forintért.

A BBC adásait figyelő ávós 1956 nyarán a következő jelentést vetette papírra: „A külföldi rádióállomások 1946–1956 folyamán gyakran foglalkoztak Szent-Iványi személyével. 1956. augusztus havában a BBC többek között nagyjában a következőket mondotta: a magyar kormány azt állítja, hogy minden a legnagyobb rendben van, mindenki megelégedett, politikai foglyok tulajdonképpen már nincsenek is. Igaz, hogy kiengedték Kéthly Annát... és másokat. Mi azonban addig nem hiszünk Budapest őszinteségében, amíg olyan emberek ülnek börtönben, mint Szent-Iványi Domokos, aki pedig 1944-ben az életét kockáztatta, hogy a háborúnak véget vessen.”

Az ávósok ezek szerint ismerték azt a magyar diplomatát, aki „1944-ben életét kockáztatta, hogy vége legyen a háborúnak”. A Gestapo is ismerte, mert rajta volt a letartóztatandók listáján, de szerencsénkre magyar hatósági és szlovák partizán segédlettel Moszkvába távozott, hogy megkösse a szövetségesekkel az ideiglenes fegyverszünetet. Horthy Miklós ugyanis kinevezte a tárgyalóbizottság tagjává. Tehát a 20. század két totalitárius rendszere tudta, ki volt Szent-Iványi, de mi, akik egyik-másik vagy netán mindkét diktatúrát át- és túléltük, mi, vagyis a mai magyar társadalom tagjai tudjuk-e, hogy ki volt?

TÖRÖK BÁLINT: Egy sokszínű eminenciás

9 771216 623000